

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Program

Vincze Katalin

**A német „Kurzwort” és magyar megfelelői
A rövidítés mint szóalkotási mód a német és a magyar nyelvben**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Komlósiné Knipf Erzsébet
egyetemi tanár

Pécs

2011

TARTALOM

TARTALOM.....	1
1. Bevezetés.....	3
1.1. A témaválasztás indoklása.....	3
1.2. A kutatás célkitűzése és a vizsgálat módszere.....	4
1.3. A disszertáció felépítése.....	6
2. Történeti áttekintés.....	8
2.1. A rövidített szóalakok használatának története.....	8
2.1.1. A „Kurzwort” a német nyelvben.....	10
2.1.2. A lexikai rövidített formák a magyar nyelvben.....	15
2.1.3. Összegzés.....	17
2.2. A rövidített szóalakok kutatása.....	19
2.2.1. A rövidített szóalakok kutatása a német nyelvben.....	19
2.2.2. A rövidített szóalakok kutatása a magyar nyelvben.....	24
2.2.3. Összegzés.....	26
3. Terminológiai és elméleti kérdések, a doktori dolgozat elméleti háttére.....	28
3.1. A „Kurzwort” fogalmának körülhatárolása a német szakirodalomban.....	28
3.1.1. Szóalkotás-e „Kurzwortbildung”.....	28
3.1.2. „Kurzwort” vs. „Abkürzung”.....	30
3.1.3. A „Kurzwort” elválasztása más, szintén rövidüléssel járó szóalkotásoktól.....	32
3.1.4. A „Kurzwort” fogalmának további szűkítése: az idegen eredetű rövidített formák kérdése és a szinonímia követelménye.....	38
3.1.5. A „Kurzwort” meghatározása a német kutatási beszámolók alapján.....	41
3.2. A német „Kurzwort” típusai és osztályozása az aktuális szakirodalomban.....	42
3.2.1. A rövidítéses szóalkotás mint morfológiai eljárás.....	43
3.2.2. Greule (1992, 1996) tipológiája.....	45
3.2.3. Kobler-Trill (1994) tipológiája.....	48
3.2.4. Steinhauer (2000) tipológiája.....	52
3.2.4.1. Kobler-Trill osztályozási rendszerének kritikája.....	52
3.2.4.2. Steinhauer osztályozási szempontjai és „Kurzwort”-kategóriái.....	55
3.2.5. Barz (2005) tipológiája.....	57
3.2.6. A német tipológiák áttekintő összegzése.....	58
3.3. A „Kurzwort”-nak megfeleltethető szóalkotások a magyar nyelvben.....	59
3.3.1. Az összevetés lehetőségének szóalkotástani háttére.....	59
3.3.2. A „Kurzwort”-tal párhuzamba állítható szóalkotási módok körének meghatározása.....	61
3.3.3. A rövidítéses szóalkotás technikái a magyar nyelvészeti szakirodalomban.....	67
3.3.4. A német és magyar rövidítéses szóalkotások összefoglaló áttekintése.....	73
3.4. Összegzés: A vizsgálat tárgyának meghatározása és az összevetés során használt alapfogalmak.....	75
4. A „Kurzwort” a nyelvhasználatban –A rövidített szóalakok előfordulásának és használatának kérdései.....	77
4.1. A rövidített szóalakok funkciói, használatuk okai és előnyei.....	77
4.1.1. Nyelvi ökonómia.....	77

4.1.2. Új szóalkotási lehetőségek	79
4.1.3. A szemantikai intranszparenciához kapcsolódó funkciók	80
4.1.4. A lexikon gazdagításának további lehetőségei	82
4.1.5. Játékos, kreatív nyelvhasználat	85
4.2. A rövidített szóalakok használatával kapcsolatos problémák	87
4.2.1. A demotiváció következményei	87
4.2.2. Grammatikai problémák	88
4.2.3. Helyesírási kérdések	90
4.2.4. A nyelvművelés szempontjai: Hogyan kerülhetők el a rövidített szóalakokhoz kapcsolódó kommunikációs problémák?	94
4.3. A rövidített szóalakok szociokulturális háttere	97
4.3.1. Szociolingvisztikai aspektusok	97
4.3.2. Stilisztikai szempontok	100
4.4. Két preferált nyelvhasználati terület bemutatása	102
4.4.1. Az ifjúság nyelve	102
4.4.2. Szaknyelvek	105
4.5. Rövidítésszótárak	108
4.6. Összegzés	111
5. A „Kurzwort” és magyar megfelelőinek kontrasztív vizsgálata a rendszenyelvészeti szinteken	114
5.1. A rövidített szóalakok nyelvi szintek szerinti összevetésének szempontjai	114
5.2. Fonológiai, morfológiai és fonetikai sajátosságok	115
5.3. A rövidítéssel létrejött szóalkotások morfológiai jellemzése	120
5.3.1. A rövidített szóalakok morfológiai struktúrája	120
5.3.2. Szórövidülések továbbképzése	127
5.3.3. A rövidített szóalakok szóalkotási képessége	131
5.3.4. Szófaji kérdések és a rövidített szóalakok ragozási morfológiájának néhány kiemelt problémája	134
5.4. A rövidítéssel létrejött szóalkotások szemantikai jellemzése	137
5.4.1. Szemantikai területek	137
5.4.2. A teljes alak és a rövidített forma tartalmi kapcsolata	138
5.4.3. Létező lexikai egységekkel homonim rövidített szóalakok	142
5.4.4. Az -i végű rövidülések szemantikai jellemzői	145
5.5. A rövidítéssel létrejött szóalkotások stilisztikai és pragmatikai jellemzése	146
5.5.1. A teljes alak és a rövidített forma eltérő stilisztikai és pragmatikai jegyei	147
5.5.2. Az -i végű rövidülések stilisztikai és pragmatikai jellemzői	150
5.6. Összegzés	151
6. Összegzés és kitekintés	153
6.1. A vizsgálat eredményei	153
6.2. A kutatás lehetséges további irányai	155
RESÜMEE	157
BIBLIOGRÁFIA	168

1. Bevezetés

1.1. A témaválasztás indoklása

Bár nyelvtörténetileg alig követhető nyomon a rövidítéses szóalkotás kialakulása és terjedése, szinkrón vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy a szavak, szószerkezetek redukciója által nyelvileg gazdaságosabb formára törekvés nyelvi univerzálénak tekinthető (vö. 2.1. fejezet).

A rendelkezésre álló források szerint mind a német, mind a magyar nyelvben a 19. és 20. században kezdődött a vizsgált szóalkotási technika térhódítása. Sokáig úgy tűnt, hogy a szóösszetétel és a szóképzés mellett nem tölt be jelentős szerepet sem a német, sem a magyar szókincs gyarapításában. Ha azonban tekintetbe vesszük a szórövidülés és betűszó-alkotás gyakoriságának azóta is tartó növekedését, indokoltnak tűnik kiemelni a többi „ritkább” szóalkotási mód közül.¹ A leíró nyelvtanok ennek ellenére továbbra is periférikus jelenségként kezelik, és a szóalkotástan kutatásokban sem irányul rá kellő figyelem.

A téma aktualitását leginkább német nyelvterületen kezdik felfedezni az utóbbi években. Magyar nyelvű szakirodalma a grammatikák idevágó, rövid fejezeteitől és néhány speciális, elsősorban helyesírási kérdéssel foglalkozó szakcikktől eltekintve, gyakorlatilag nincs (vö. 2. fejezet).

A magyar-német kontrasztív nyelvészet egyik legalaposabban kutatott területe a lexikológia, különösen a frazeológia, melynek gazdag szakirodalma van (vö. Szűcs 1999: 165). A szóalkotások közül azonban eddig csupán a szóösszetételek és a szóképzés kérdéseivel foglalkozott néhány publikáció (vö. 2.2.3. fejezet). A ritkább eljárásokat leíró áttekintő kontrasztív vizsgálat pedig tudomásom szerint még egyáltalán nem készült, ezért a dolgozat negyedik és ötödik fejezete hiánypótló munkának tekinthető.

¹ Lásd: „die zunehmende Tendenz zur Kurzwortbildung in der aktuellen Sprachentwicklung” (Michel 2006: 80); „A szórövidítés termékenysége már olyan nagyfokú, hogy a szóalkotás újfajta, gyakori módjának kell tekintenünk” (Kovalovszky 1977: 142); vö. még többek között Glück/ Sauer 1997, Mínya 2003, Schirm 2004).

1.2. A kutatás célkitűzése és a vizsgálat módszere

A kutatás célja, hogy a német nyelvészetben időközben már önállósodott diszciplína, a „Kurzwortforschung” által tematizált kérdéseket kontrasztív módon megközelítve áttekintést adjon a szóalkotástan egy olyan területéről, mely – különösen a magyar nyelvészetben – periferikusnak számít.

A német és a magyar nyelv rövidítéses szóalkotási technikáinak összevetésével egyrészt szeretném ráirányítani a figyelmet erre a „mostohán” kezelt szóalkotási módra, másrészt célom, hogy az eddigi eredmények szintetizálásával rámutassak a jelenséggel kapcsolatban feltárandó kérdésekre, s ezzel kiindulópontot adjak további szóalkotástan kutatásokhoz. A mindkét nyelvben jelenlévő szóalkotásmód hasonlóságainak és sajátosságainak feltérképezésével a dolgozat hozzá kíván járulni a magyar-német kontrasztív vizsgálatok teljesebbé tételéhez, egyúttal adalékokat szolgáltatva a magyar nyelvészeti kutatások számára is egy ez idáig viszonylag feltáratlan területen.

Vizsgálatomban kiemelten foglalkozom a fogalmi kérdések tisztázásával, tekintettel arra, hogy eddig még nem készült ilyen jellegű áttekintés sem az újabb német kutatásokról, sem pedig a jelenséggel kapcsolatos magyar szakirodalomról. Továbbá úgy vélem, hogy elengedhetetlen ez a feltáró munka a jelen dolgozatban bemutatott összevetés megalapozásához, valamint szükség van az eddigi eredmények összegzésére a további elemzésekhez is, melyekhez munkám támpontként szolgálhat. A csak írásban használt, szóban feloldott valódi rövidítésektől („Abkürzung”) megkülönböztetett szóalkotási mód leírása során előtérbe helyezem a nyelvhasználati szempontokat, de elkerülhetetlen a rendszernyelvészeti információk összesítése is, hiszen ezeken a területeken sincsenek rendszerezve a szakirodalomban elszórtan megjelenő ismeretek, magyar-német vonatkozásban pedig tudomásom szerint még egyáltalán nem készült ilyen jellegű összevetés.

Néhány előzetes vizsgálat alapján feltételezhető, hogy a nyelvtípusok különbözősége ellenére számos hasonlóság van a két nem rokon, de területileg érintkező és tipológiailag is több tekintetben kereszteződő nyelv (vö. Szűcs 1999: 21) rövidüléssel járó szóalkotási módjai között.

A jelenség összevető leírása alkalmazott kontrasztív nyelvészeti kutatásnak tekinthető (vö. Szűcs 1999) a következő értelemben: A vizsgálat egyrészt a két nyelv egy bizonyos szóalkotási eljárásának sajátosságait szembesíti, tehát a figyelem egyrészt

magukra a nyelvekre irányul. Ezen túl az elért eredmények alkalmazása elképzelhető a nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozó, egymással több ponton is összefonódó tudományterületeken (pl. pragmatika, stilisztika, szociolingvisztika), illetve maga a vizsgálat is részben ezen területek bevonásával történik.

Az összevetés alapját a rövidítés módjának, technikájának leírása teremti meg, és a német nyelvből indul ki.² A morfológiai aspektus kiindulópontul szolgál a szóalkotási mód nyelvhasználati kérdéseket is érintő, eddig feltárt sajátosságainak áttekintő összegzéséhez. Tehát a strukturális párhuzamok feltárása (vö. 3.3. és 3.4. fejezet) alapján történik a példák egybevetése a nyelvhasználatban és a rendszernyelvészeti szinteken.

A dolgozatban elemzett példaanyag részben a felhasznált szakirodalomból származik, részben saját gyűjtésből, melynek alapját a két legújabb rövidítésszótár szócikkei (Gyurgyák 2005, DUDEN. DAS WÖRTERBUCH DER ABKÜRZUNGEN 2005), valamint a rövidítések magyar és német nyelvű internetes gyűjteményei (<http://www.rovidites.hu/>, <http://abkuerzungen.de/main.php?language=>) alkotják. Ezen kívül egyes példákat újságcikkekből, weblapokról vettem (jelölve az adott helyen), valamint szótárakból (DUDEN – DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH elektronikus változata; VARIANTENWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN), továbbá szótár jellegű kézikönyvekből, mint a MAGYAR SZÓKINCSTÁR (Kiss 1999), NYELVMŰVELŐ KÉZISZÓTÁR (Grétsy/ Kovalovszky 2005), ÚJ SZAVAK I. (Minya 2007). A szakirodalom példaanyaga azért is érdekes, mert jól követhető, mely rövidített szóalakok maradnak tartósan a szókincs elemei, s melyek azok, amik tíz, húsz vagy harminc év távlatából már nem tartoznak a mindennapi szóhasználathoz. Ez a diakrón aspektus további kutatások alapjául szolgálhat (vö. pl. Greule 2007: 128 javaslata a „Kurzwort”-ok etimológiai szótárára vonatkozóan).

További vizsgálatokhoz feltehetően szükség lesz majd konkrétabb szempontok alapján összeállított korpuszra, de a téma kutatásának jelen stádiumában sürgetőbbnek és elengedhetetlennek bizonyult egy átfogó, feltáró jellegű összevetés elkészítése.

² Ennek oka a német nyelvészetben rendelkezésre álló kutatási háttér, amire fentebb már utaltam.

1.3. A disszertáció felépítése

A kontrasztivitás szempontja végigvonul a doktori dolgozat egészén. A fejezetek végén olvasható részösszegzésekkel igyekeztem módszertanilag átláthatóbbá, könnyebben áttekinthetővé tenni az értekezést.

A **második fejezet** első részében az eddig feltárt adatok alapján tekintem át a rövidített formák használatának nyomait a német és a magyar nyelvben. Ezután a német és a magyar nyelvészeti szakirodalom bemutatásával felvázolom a kutatási előzményeket. A rövidítéssel szóalkotási mód vizsgálatának történeti aspektusból legfontosabb állomásait kronológiai sorrendben, elsősorban a kutatási terület kialakulására, fejlődésére és fő tendenciáinak bemutatására összpontosítva ismertetem röviden. A német szóalkotástanon belül önálló kutatási ággá fejlődött „Kurzwortforschung”-gal szemben a magyar nyelvtudományban nem foglalkozik külön terület a rövidüléssel járó szóalkotási módokkal, ezért a vizsgálat irányainak meghatározásakor elsősorban a német publikációk jelentik a kiindulópontot.

A **harmadik fejezetben** kerül sor a dolgozat szempontjából releváns korábbi publikációk részletes ismertetésére, valamint a jelen vizsgálat bázisát jelentő elméleti és terminológiai kérdések kifejtésére. A fentiekben megfogalmazott célkitűzésekkel összhangban ez a leghangsúlyosabb fejezet. A „Kurzwort” fogalmának meghatározása mellett bemutatásra kerülnek az egyes típusok és az osztályozásukra tett javaslatok. Ezen kívül körvonalazom azon magyar szóalkotási módok körét, melyek párhuzamba állíthatók a német rövidítési technikákkal, és meghatározom a vizsgálat tárgyát, valamint az összevetés során használt alapfogalmakat.

Ezen a ponton előre kell bocsátanom, hogy ha a német „Kurzwort”-nak megfeleltethető jelenségeket akarjuk vizsgálni a magyar nyelvben, adekvát magyar terminus hiányában be kell vezetni egy új, összefoglaló megnevezést a rövidüléssel járó szóalkotási módokra. A „rövidítés” nem felel meg, mert így a csak írásban használt valódi rövidítéseket nevezzük. A „szórövidülés” fogalma pedig leszűkítené a vizsgált jelenséget, hiszen a magyar nyelvészetben egy bizonyos típust jelöl. Az új elnevezésnek utalnia kell a szóalkotás szubtraktív jellegére, ugyanakkor arra is, hogy szavak jönnek létre általa. A dolgozatban ezért a „rövidített szóalakok” terminust fogom használni (bővebben lásd 3.4. fejezet).

A **negyedik fejezet** a rövidített szóalakok használatának kérdéseit tárgyalja. A nyelvileg gazdaságos rövid formák funkcióinak, előnyeinek bemutatása mellett foglalkozom az alkalmazásuk során felmerülő problémákkal is. A dolgozat egyik fontos célkitűzésének megfelelően itt német és magyar példák segítségével kontrasztív módon összegzem a legfontosabb nyelvhasználati kérdéseket, melyek nagy része természetesen több ponton is kapcsolódik a disszertáció következő egységéhez. A negyedik és az ötödik fejezet ezért bizonyos szempontból egy nagyobb egységnek is tekinthető.

Az **ötödik fejezet** tartalmazza a vizsgált szóalkotási mód rendszernyelvészeti leírását. A rövidítéses technikával létrejött német és magyar szóalkotások osztályozásának és nyelvhasználati jellemzőinek feltárása alapján a nyelvi szerkezet szintjei közül releváns a fonetika, fonológia és morfofonológia, a morfológia, valamint a szemantika. A vizsgálat tárgyának sajátosságai indokoltá teszik továbbá az összevetés kiterjesztését stilisztikai és pragmatikai aspektusokra. A szóalkotási mód szempontjából lényeges kérdések feltérképezése itt is az eddigi kutatási eredmények alapján történt.

A **hatodik fejezetben** összegzem a vizsgálat eredményeit, és felvázolom a témában rejlő további kutatási lehetőségeket. A tárgyalt terület feltáratlanságából fakadóan számos kérdés fogalmazódik meg, tulajdonképpen az összevetés minden pontjához végezhetőek még további részletes vizsgálatok.

A tipográfia és hivatkozás tekintetében alapvetően a MANYE útmutatásait követem. Ez alól kivételt jelent a kötetek és folyóiratok neveinek szövegen belüli szedése (kis kapitálissal). Ennek oka, hogy a sok nyelvi példa mellett zavaró lenne a dőlt betűs jelölés.

2. Történeti áttekintés

2.1. A rövidített szóalakok használatának története

A rövidített szóalakok nem a modern nyelvekben jelentek meg először, bár kétségtelen, hogy számuk nagymértékű növekedését leginkább mint 20. századi jelenséget említik. Nyelvtörténeti munkákban szinte egyáltalán nem foglalkoznak a szórövidítésekkel, ezért aligha lehetséges részletes történeti áttekintést adni használatuk kezdeteiről. Ennek legalább három oka van: először is nehéz magát a vizsgálat tárgyát pontosan definiálni; másodsor pedig csak kevés olyan nyelvi adattal rendelkezik a történeti nyelvészet, amely megfeleltethető a mai nyelvben használt rövidített szóalakoknak. A harmadik ok pedig az, hogy a nyelvtörténeti kutatások során lehetetlen közvetlenül vizsgálni a történeti korszakok beszélt nyelvét (Greule 2007: 118).

De nem csak az általános nyelvtörténeti kutatásokra mondható el, hogy a rövidítéseknek alig találjuk nyomát. A történeti aspektus hiánya megmutatkozik a jelenség vizsgálatával foglalkozó szakirodalomban is, ezért viszonylag szűk körű azon munkák száma, melyekre a történeti kérdések áttekintése kapcsán hivatkozhatók.

Mivel a régebbi idők nyelvhasználatáról csak írásos emlékeink vannak, ezért a rövidítésre való törekvés, a rövidítés igénye is először az írott szövegekben érhető tetten. A paleográfiai kutatások eredményei alapján megállapítható, hogy már az ókori és középkori írott szövegekben is szép számmal találunk rövidítéseket. A római időkben kezdtek elterjedni, a középkor végén pedig már több mint 13 000 rövidítést és jelet használtak: „A szóvégi betűket ponttal vagy más jellel helyettesítették (*szuszpenzió*, pl. *imp.* = *imperator*), és betűket hagytak ki a szavakból (*kontrakció*, például a zsidó vagy keresztény nevekben)” (Crystal 1998: 237).

A rövidítések írásbeli használatának emlékei tehát hozzáférhetőek a történeti nyelvészet számára, míg a szóbeli nyelvhasználatnak alig vannak kutatható nyomai. Ezért a rövidített szóalakok történetének felvázolása során elkerülhetetlen, hogy a valódi rövidítésekről, vagyis azokról a csak írásban használt rövidített formákról is szóljak, melyeket szóban feloldunk a teljes alakjukra, még ha ezek nem is tartoznak szorosan vizsgálatom tárgyához (vö. 3.1.2. és 3.3.2. fejezet). Azért is fontos a valódi rövidítések történetére visszatekinteni, mert ezek sok szempontból más rövidített formák kiindulópontjainak tekinthetők, gyakran az írásbeli rövidítésekből alakultak ki szóban is

használt rövid formák. A mai nyelvhasználatban is megfigyelhető az a folyamat, amikor egy addig csak írásban használt rövidítés „megelevenedik”, vagyis a beszédben már nem oldjuk fel őket teljes formájukra, „hanem a betűk nevét is ki lehet mondani egymás után”, mint például *kb. [kábé], kp. [kápé], rt. [erté]* (Mártonfi/ Laczkó 2004: 365). A német nyelvben is találunk példákat az ún. „átmeneti formákra”, amikor egy rövidítés a gyakori használat során átkerül a szóbeli kommunikációba: *a. D., km/h* vagy *med. („Dr.med.”)* (Steinhauer 2007: 134). Megjegyzendő, hogy ezek a szóban használt rövidítések mindkét nyelvben elsősorban a köznyelvben használatosak. Nyelvtörténeti szempontból vizsgálva a rövidítés jelenségét feltételezhető, hogy az írásbeli rövidítések a múltban is hatással voltak bizonyos rövidített szóalakok létrejöttére, illetve a szavak szóbeli rövidítésének gyakorlatára.

Az mindenesetre bizonyítható, hogy a latin nyelvű írásokban gyakran használtak rövidítéseket. Ennek sokszor valószínűleg praktikus okai voltak: drága volt a pergamen, a papír, vagy egyszerűen kevés volt a hely – például egy érmén vagy pecséten – a feliratok elhelyezésére. Greule példaként említi a Jézus keresztjén olvasható *INRI* (< *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*) (Greule 2007: 121), valamint az *SPQR* (< *senatus populusque romanus*) és az *A.D.* (< *anno domini*) rövidítéseket (Greule 2007: 124). Azt persze nem tudhatjuk, hogy szóban használták-e ezeket a rövid formákat, de elképzelhető, hogy a könnyen ejthető valódi rövidítésekből kiindulva (pl. *INRI*), betűző ejtéssel a nehezen ejthetőek is bekerülhettek a szóbeli közlésekbe. Greule e folyamat további lépésének tekinti azokat a rövidített szóalakokat, amelyeket napjainkban szándékosan úgy alkotnak meg, hogy könnyen ejthető legyen, például a *Bafög* (< *Bundesausbildungsförderungsgesetz*) a **BAFG* betűszó helyett (Greule 2007: 124).

A rövidítésre, a tömör kifejezésmódra való törekvés jelen van a nyelvi rendszer minden szintjén, és megfigyelhető már a latin nyelvben is. Habermann kimutatta, hogyan befolyásolták egyes latin morfoszintaktikai szerkezetek a közép- és nyugat-európai nyelvek mondatszerkezeteit (ld. a tömörítő főnévi igeneves szerkezetek alkalmazása), ugyanakkor talált példát a szóképzési modellekre gyakorolt hatásra is (pl. a latin *-abilis/-ibilis* szuffixummal képzett melléknevek képzési modelljének átvitele a német *-bar* és a holland *-lijk* melléknévvégződésre, mely magában foglalja a modalitást, a passzivitást és adott esetben a tagadást is) (Habermann 2007: 297-307).³ Többek között e tények is megerősítik a feltételezést – bár a szórövidítésre vonatkozóan eddig nem végeztek hasonló

³ A fenti példákban a magyar nyelvben a *-ható/-hető*, illetve tagadó formában a *-hatatlan/-hetetlen* összetett képzők feleltethetők meg, melyek szintén magukban foglalják az említett jelentéstartalmakat.

vizsgálatokat –, hogy a latin szövegekben használt rövidítések mintául szolgálhattak mindazon európai nyelvek számára, melyek a középkor kulturális bilinguizmusa során szoros kapcsolatban álltak a latin nyelvvel. Tehát nem csupán konkrét rövidítések használatának átvételéről lehet szó, hanem arról a jelenségről, amit Habermann a morfoszintaxis szintjén bemutatott, vagyis amikor szerkezeti minták kerülnek át egyik nyelvből a másikba. S mivel a nyelvészek ma már egyértelműen a szóalkotás körébe sorolják a rövidített szóalakok létrehozását, a rövidítések esetében szóalkotási modellek átvételét is valószínűsíthetjük.

A latin hatás kézenfekvőnek látszik, és minden bizonnyal később is hatottak egymásra a különböző, egymással szorosabb kapcsolatba kerülő nyelvek, de a mai modern európai nyelvekben végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy a szavak rövidítése általános érvényű jelenség. Számos vizsgálat és az ezek nyomán született tanulmányok tanúskodnak arról, hogy a rövidítés – több-kevesebb intenzitással – minden európai nyelvben megtalálható. Hadd utaljak itt például a 2007-ben megjelent *SPRACHLICHE KÜRZE* című kötetben publikált, a németen kívül az angol, a francia, az olasz, a svéd, a dán, a norvég, az izlandi és az ukrán nyelvben a rövidítés különböző formáit bemutató írásokra, valamint az ezek irodalomjegyzékében olvasható további munkákra. Kobler-Trill (1994) is hivatkozik több korábbi, más nyelvekben végzett vizsgálatra, közöttük Kjellmanra, aki a betűszavakat „phénomène universel”-nek nevezi 1920-as, elsősorban a francia nyelvre összpontosító munkájában. Bæcklund 1940-ben, az orosz nyelvben előforduló rövidítésekről írott disszertációjában pedig megfogalmazza azt az elméletet, amelyet azóta is többen képviselnek. Eszerint a 19. és 20. század fordulóján Közép- és Nyugat-Európa két „rövidítési tömb” közé ékelődött: az egyik az anglo-amerikai, a másik pedig a lengyel-orosz tömb. A nyugati tömbben főként a gazdaság területén (cég- és terméknevek) jöttek létre rövidítések, míg a keleti térségben elsősorban a politikában (pártok, állami szervezeti formák). A rövidítés jelensége egymástól függetlenül, egyszerre jött létre mindkét régióban, majd hamarosan „meghódította” az összes többi európai nyelvet is (Kobler-Trill 1994: 140).

2.1.1. A „Kurzwort” a német nyelvben

Feltételezések szerint már a nyelvtörténet korai szakaszaiban, az írásbeliség előtti időkben is jelen volt a rövidítés jelensége, melynek bizonyítékait Greule a személynevek becéző

rövidítésében és a történeti hangváltozásokban látja. Míg azonban a hangváltozások általi rövidülés fokozatosan ment végbe, a germán személynevek rövidített alakjait feltehetően már tudatosan hozták létre becéző szándékkal (Greule 2007: 119-122). A történeti névkutatás számos bizonyítékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy a szóban használt rövidített szóalakok már régebb óta léteznek, mint ahogy írásos források alapján feltételezhetnénk. A névhasználat mai formáját megelőzően (keresztnev és családi név), már az „egynevűség” korszakában, csaknem 2000 évvel ezelőtt is használtak a teljes név mellett egy rövidített alakot, mely aztán később az írásos forrásokban is megjelent (pl. *Brunihild* > *Bruna*, *Bernhard* > *Bernd*, *Fridurich* > *Frido* stb.) Míg a teljes alaknak hivatalos, ünnepélyes jellege volt, a rövid formák használata inkább a hétköznapi, bizalmas szóbeli kommunikációra volt jellemző (vö. Greule 1996: 202 és 2007: 125-126).

Az írásbeliség terjedésével egyre inkább nyomon követhetővé vált a rövidítések használata. Bellmann mindazonáltal úgy véli, hogy – a szórövidítés korai előzményeitől eltekintve – a rövidített szóalakok („Kurzwörter”) a mai nyelvhasználat szembeötlő jelenségei, melyek a 19. században kezdtek feltűnni (Bellmann 1980: 369). Ezt a nézetet szótörténeti tények is alátámasztják: a *Hapag* (< *Hamburg-Amerikanische-Packetfahrt-Actien-Gesellschaft*) rövidítés 1847 óta adatolható, a *Pferdestärke* helyett a 19. század második felében használták először a *PS* betűszót (Greule 1996: 202). A *BGB* (< *Bürgerliches Gesetzbuch*), mely 1900-ban lépett hatályba, szintén a korai példák közé tartozik (Steinhauer 2001: 4).

A rövidített szóalakok szóbeli alkalmazására vonatkozóan a 18-19. századból származó, a rövid formák egyre gyakoribb használatát bíráló megjegyzésekből következtethetünk. Johann Christoph Adelung 1790-ből származó, a német helyesírásról szóló értekezéséből például egyértelműen kiderül, hogy a választékos német nyelvben – véleménye szerint – nincs helye az „összevonásoknak”:

„Es sind zwar dergleichen Zusammenziehungen auch jetzt so gar selten nicht; allein sie kommen nur in den gemeinen Mundarten und in den niedrigsten Classen der Sprechenden vor. In den obern gelten sie für wahre Verstümmelungen, und verdienen daher keine weitere Aufmerksamkeit.” (az idézet forrása: Steinhauer 2000: 12)

Már 19. századi nyelvészeti írásokban is találhatunk utalást arra a napjainkban is tapasztalható jelenségre, hogy bizonyos írásbeli rövidítések a szóbeli nyelvhasználat

részévé válnak (vö. 2.1. fejezet). Behaghel 1899-es „Geschriebenes und gesprochenes Deutsch” című előadásában csodálkozva állapítja meg, hogy az írás egyik furcsasága, a teljes szavak egyes betűk segítségével történő rövidítése „utat talált a szóbeli beszédbe” (Kobler-Trill 1994: 138).

19. század végi és 20. század eleji nyelvészek munkáira hivatkozva a német nyelvű szakirodalomban egyöntetűen a következő területeket nevezik meg mint olyanokat, ahol először kezdtek fontos szerepet kapni a betűszavak és szórövidülések: a jogi szaknyelv; a diákok/ egyetemisták nyelve; az egyesületek, a vállalatok, valamint az újságok és kiállítások elnevezései és a katonai nyelv (vö. Kobler-Trill 1994, Steinhauer 2000, Greule 2007). Mivel ennyire különbözőek és egymástól többnyire függetlenek azon szemantikai területek, amelyeken már viszonylag korán megjelennek a rövidített szóalakok, Kobler-Trill feltételezi, hogy a rövidítés jelensége nem csupán egyetlen területről indult ki, ahogyan azt korábban valószínűsítették, hanem a szóalkotásnak ez a módja egyidejűleg alakult ki több nyelvi területen (Kobler-Trill 1994: 140).

A rövidített szóalakok 19. században kezdődő, majd a 20. században egyre növekvő mértékű térhódítását különböző okokkal magyarázzák. Greule kiemeli többek között az írástudás általánossá válását (Greule 2007: 124). Ő és Kobler-Trill is úgy véli, hogy a nyelvi képződmények betűkre és szótagokra való szegmentálásának készsége, mely a szórövidítések és betűszavak megalkotásának előfeltétele, összefügghet a betűírás elsajátításával (vö. Kobler-Trill 1994: 139 és Greule 1996: 202). Steinhauer hangsúlyozza az ipari forradalom és ezzel összefüggésben a szaknyelvek szerepének megnövekedését: A sok technikai újítás megnevezésével a különböző szakterületeken többszörös szóösszetételek jöttek létre, melynek következtében megindult egy ellentétes folyamat is, melynek célja a nyelvileg gazdaságosabb kifejezések, rövidített szóalakok megalkotása volt (Steinhauer 2007: 132). Az első világháborútól kezdve pedig kiemelendő a katonai nyelvhasználat, valamint a gazdaság, a technika, a közigazgatás nyelvének hatása a rövidítések elterjedésére, de nem zárható ki az angol nyelv, különösen a reklámok nyelvének befolyása sem (Wellmann 1984: 392).

A német nyelvben a rövidítések alkotásának és használatának szempontjából mindenképpen ki kell emelni a nemzeti szocializmus időszakát. Karl Korn *SPRACHE IN DER VERWALTETEN WELT* című könyvében a kor rövidítéseit mint „a hatalom neveit és az anonimitás rejtjeleit” kritizálja (Greule 1996: 193). Ez a megállapítás egybecseng azokkal a gondolatokkal, melyeket Tóth Szergej az orosz nyelvet vizsgálva fejt ki „A totalitarizmus

„abbreviatúrái” című írásában⁴: „Az újonnan keletkezett abbreviatúrák gyakori kétértelműségükkel, szemantikai tisztázatlanságukkal a rég volt vándorkereskedők (ofenyi) mechanikusan „titkosított” szavaira kezdtek hasonlítani. A rövidítések egy sajátos kód szerepét vették fel.” Kifejti továbbá:

„Ez a – bizonyos értelemben divattá váló – jelenség egybeesett a hatalom főbb törekvéseivel. Az abbreviáció bizonyult a leghatékonyabb és egyben a legegyszerűbb – mindenki számára gyorsan elsajátítható – módszernek ahhoz, hogy a régi rendszerrel, kultúrával és hagyományokkal asszociálódó szavak és kifejezések a lehető leggyorsabban iktatódjanak ki a mindennapok lexikonjából és így az emberek tudatából. A rövidítések nagymértékben hozzájárultak egy új nyelvi stílus létrejöttéhez, mely megfelelt az „új gondolkodás” és „új életforma” stílusának.” (vö. 4. lábjegyzet)

A Harmadik Birodalom nyelvét elsőként feltáró, s talán legismertebb munka Victor Klemperer 1947-ben megjelent *LTI. NOTIZBUCH EINES PHILOLOGEN* című műve. Már a cím is árulkodó a diktatúra egyik lényeges nyelvi sajátosságát illetően: az *LTI* betűszó a *Lingua Tertii Imperii* rövidítése. Klemperer rámutat a rövidítések létezésének időbeli és térbeli korlátlanására, valamint arra a fentebb már más forrás alapján ismertetett elképzelésre is (vö. 2.1. fejezet), mely szerint a „modern rövidítési hullám kiindulópontja bizonyára a kereskedelem és az ipar vezető hatalmai, Anglia és Amerika. És bizonyára [...] Szovjet-Oroszország is különösen hajlamosnak mutatkozik a rövidítés áradatra [...]” (Klemperer 1984: 93). Ugyanakkor megfogalmazza a kérdést: „Ha azonban a rövidítés időn és téren ennyire keresztülnyúlik, akkor miért különleges jelzése és különleges problémája az *LTI*-nek?” (i.m. 92). A válasz számára egyértelmű:

„Egyetlen korábbi nyelvi stílus sem csinált ebből a formából a szabályostól annyira eltérő gyakorlatot, mint a hitleri német. A modern szórövidítés mindenütt ott szerepel, ahol technizálni és szervezni kell. És totális igénye szerint a nácizmus mindent technizál és mindent szervez. Ezért a rövidítések áttekinthetetlen tömege.” (i.m. 93-94)

⁴ Vö. <http://aida.lib.jgytf.u-szeged.hu/~toth/Alknyelv/t11.htm>

Olyannyira elharapódzott a jelenség, hogy egy idő után maga a hitlerista sajtó is tiltakozott a „csonkszavak” („Stummelwörter”) ellen, sőt rendelettel próbálták meg gátat vetni terjedésüknek.

A szókincs általában véve, így a szórövidítések is érzékenyen reagálnak a társadalmi és gazdasági változásokra, ezért a háború és a diktatúra nyelvének rövidítései nagyrészt eltűntek 1945 után. Egy újabb, s talán még jelentősebb fellendülés a rövidítések használatában 1949-től regisztrálható, legalábbis Kobler-Trill szerint, aki 1913 és 1989 között megjelent napilapokat vizsgálva jutott erre a megállapításra (Kobler-Trill 1994). Augst (2001) az 1900-as, 1950-es és 1999-es évekre vonatkozóan vizsgált értelmező szótárakat, újságszövegeket és gyakorisági listákat, s kvantitatív elemzése megerősítette Kobler-Trill eredményeit.

A német rövidített szóalakokkal kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni az NDK és az NSZK nyelvhasználatának különbségeit vizsgáló kutatásokat is. Nyugat-Németországban sokan úgy gondolták, hogy a keletnémetek több szórövidítést használnak, ez azonban statisztikailag nem igazolható. A rövidítések állománya az NDK-ban nem volt lényegesen nagyobb, mint az NSZK-ban, viszont lényegesen gyakrabban használták őket (Poethe 1997: 197). A nyugatnémet polgárok szubjektív ítéletének oka Kobler-Trill szerint leginkább az lehet, hogy számukra a legtöbb keleti rövidítés ismeretlen volt, ezért használatuk sokkal inkább szembeötlő (Kobler-Trill 1994: 202).

Napjainkban a rövidített szóalakok a nyelvhasználat szinte minden területén kivívták létjogosultságukat, és egyre kevesebb bírálat éri őket.⁵ A korábban felsorolt területeken, mint a politika, gazdaság, természettudomány és technika, továbbra is jellemző a rövidítések használata. Általában a szaknyelvek elképzelhetetlenek ezek nélkül a gazdaságos kifejezési formák nélkül, az utóbbi évtizedekben azonban különösen előtérbe került ebből a szempontból a számítástechnika nyelve. Bár ezen a területen elsősorban angol rövidítésekkel találkozunk, a személyi számítógép használatának általánossá válásával a mindennapi szókincs részeivé váltak az olyan betűszavak mint *PC* (< *personal computer*), *www* (< *world wide web*), vagy *ROM* (< *random acces memory*), melyeknek teljes alakját gyakran nem is ismerjük. A modern elektronikus és mobil kommunikáció pedig elképzelhetetlen az időtakarékos rövid formák nélkül: az e-mailekben és SMS-ekben használatuk általánossá vált, sőt néhány speciális rövidítést valóságos tömegjelenséggé tettek. Bastian Sick, a „Spiegel Online” „Zwiebelfisch” című rovatának szerzője, aki

⁵ A rövidítések bírálatával kapcsolatban lásd 2.2.1. fejezet.

aktuális nyelvhelyességi kérdéseket boncolgató írásait könyv formájában is megjelentette, ennek egyik jellemző példajaként említi az *mfg/MfG* betűszót, a leveleket záró „mit freundlichen Grüßen” kifejezés rövidítését (Sick 2005: 239-240). Ezt a címet viseli egy sikeres hip-hop zenekar egyik dala is, melyet nyelvészek is előszeretettel idéznek példaként arra, hogy a „rövidítés-mánia” még a popkultúrában is visszhangot vált ki. A magát „Fanta 4”-nek is nevező „Die fantastischen Vier” zenekar dalszövege 86 rövidítést tartalmaz (Steinhauer 2000: 1), ezzel természetesen a rövidítések túlzó használatának kifigurázása volt a céljuk.

Az, hogy a rövidített formák használata a 20. századtól kezdve tömegesnek mondható, ma már közhelynek számít. S bár néhány ilyen szónak nemcsak az alakja, hanem az élettartama is rövid, maga a szóalkotásmód valószínűleg még sokáig gazdagítani fogja a német szókincset.

2.1.2. A lexikai rövidített formák a magyar nyelvben

A rövidítéses szóalkotás létrejött a magyar nyelv történetében még kevésbé követhető nyomon, mint a németben. A magyar nyelv szókészletét története során leginkább a szóképzéssel és szóösszetétellel létrejött szavak gyarapították, talán ezért is található kevés utalás az egyéb szóalkotási módok körébe sorolt rövidítéses formák keletkezésére. A legújabb magyar nyelvtörténeti leírás szerint legkorábbi emlékei az ómagyar korra, vagyis a honfoglalástól a mohácsi vészig (896-1526) tartó időszakra vezethetők vissza:

„A rövidítés legkorábban a tulajdonneveket érintette. Az egyházi névadás megjelenésével a szentírási eredetű személyneveket első (esetleg első két) szótagjukra lerövidítve is használták; például *Petrus* (> *Péter*) > *Pet*, *Dominikus* (> *Domonkos*) > *Dom*, *Sebastian* (> *Sebestyén*) > *Seb*. A rövidített nevek azonban többnyire képzett formában éltek tovább, és részben családnévként (*Pete*, *Pető*, *Doma*, *Sebő*), részben becenévként (*Katalin* > *Kati*, *Kata*, *Kató*, *Katus*, *Katika*; *János* > *Janó*, *Jankó* *Jani*, *Jancsi* stb.) maradtak fenn.” (Kiss/ Pusztai 2005: 185)

Köszavakat eleinte csak ritkán rövidítettek, akkor is leginkább címeket, megszólításokat, például *bácsi*, *bátyám* > *bá*; *kegyelmed* > *kelmed* > *kend* (vö. uo.).

A középkori latin szövegekben használt szórövidítések megjelennek a magyar nyelvemlékekben is: Jézus nevének rövidített változatai (*JHS*, *X-pus*, *INRI*), illetve más, gyakran előforduló elemek (*ppha* < *propheta*, *porissa* < *priorissa*). A középmagyar kor jogi nyelvében is találhatunk példákat: „így *A* ’felperes’ (< latin *actor* ’ua.’), *I*, *inctus* ’alperes’ (< latin *in causam attractus* ’a perbe vont személy’)” (Kiss/ Pusztai 2005: 185).

A latin eredetű példaktól eltekintve, az ómagyar korból származó névrövidítés után a rövidítéses szóalkotásnak hosszú időn keresztül szinte egyáltalán nincs jelentősége. Majd az újmagyar korban (1772-1920) találkozunk ismét a vizsgált jelenség körébe sorolható példákkal. Tudatos, játsszi szóalkotással keletkezett a *mozi* szavunk, mely a *mozgóképszínház* szóösszetétel első tagjának lerövidítéséből és az *-i* kicsinyítő képzővel való továbbképzéséből jött létre. Első írásos előfordulását az „Etimológiai szótár” 1907-re datálja (Zaicz 2006). Az újmagyar korban hozták létre tudatos szóalkotással az első mozaikszavakat is.

„E szavaknak első, a beszélt nyelvben is előforduló példái a 19. század végén jelentkeztek, és hosszú ideig csak az a típusuk létezett, amely egy-egy hosszabb tulajdonnévi kapcsolat kezdőbetűiből alakult; például *EMKE* (*Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*, majd a róla elnevezett étterem is), *FTC* (*Ferencvárosi Torna Club*), *OMGE* (*Országos Magyar Gazdasági Egyesület*).” (Kiss/ Pusztai 2005: 731)

Az újabb magyar korban, a magyar nyelv történetének 1920-tól számított és napjainkban is tartó korszakában vált csak igazán produktívá⁶ a szórövidítés és a betűszóalkotás. Bárczi szerint nemzetközi jelenségről van szó, mely „az első világháború óta ölt nagyobb méreteket, s a felszabadulás után rendkívül elterjedt” (Bárczi 1963: 367). A korábbi, a szókapcsolatok kezdőbetűiből létrehozott betűszavak mellett megjelennek és egyre gyakoribbak a szóösszevonással létrejött mozaikszók (pl. *ELMÜ*, *KERAVILL*, *MALÉV*), valamint a köznévi, illetve köznevesült rövidített formák, például *gyes*, *kápé*, *téesz*, *közért* (Kiss/ Pusztai 2005: 807). A mozaikszavak legfiatalabb csoportját azok az intézménynevek alkotják, melyek a teljes névből egész szavakat őriznek meg. Ezek a szóelemek tájékoztató jellegűek, leginkább termék- vagy tevékenységjelölő, illetve a telephelyet megnevező

⁶ A produktivitás fogalmához vö. Ladányi 2007. A vizsgált jelenséggel kapcsolatban abban a legáltalánosabb értelemben használom, hogy a rövidítéses szóalkotás mint nyelvi minta szabadon használható új nyelvi formák létrehozására. Bár ez a nyelvi minta nem foglalható egyértelmű szabályba, de szabályszerűségeket mutat (vö. 3.2.1. és 5.3. fejezet).

szavak: *Ceglédtej* (Ceglédi Tejipari Közös Vállalat), ugyanígy *Bácstej*, *Zalatej*, *Hajdútej*, továbbá *Budagáz*, *Kiskungáz*, *Albavolán*, *Zalavolán*, *Budateher*, *Budataxi* stb. (vö. Keszler 2000: 343) (bővebben lásd 3.3. fejezet).

A mai magyar nyelvben egyre inkább terjed a köznevek rövidítéses továbbképzése is, különösen produktív az *-i* szuffixum. Ez a kicsinyítő-becéző képző, melynek keletkezése a kései ómagyar korra tehető, az 1300-as években még csak rövidült személynevekhez járult, írásban gyakran *y*-ként megjelenítve, például *Mary*, *Kathy*, *Andi* (Benkő 1992: 316). Napjainkban azonban divatossá vált főnevek, melléknevek csonkított alakjához kapcsolni, például *csoki* < *csokoládé*, *csini* < *csinos* (bővebben lásd 5.3.2. fejezet).

2.1.3. Összegzés

A rövidítéses szóalkotás történetének felvázolása során, elsősorban a rövidítések eredetét és használatuk kezdeteit illetően, szembesülnöm kellett a megfelelő források hiányával. A jelenséggel foglalkozó szakirodalomban fellelhető, elszórva megjelent történeti utalásokat igyekeztem szintetizálni, s egyúttal rámutatni egy még feltárára váró kutatási területre. A német és magyar rövidítések történetéről – a kutatás jelenlegi állása szerint – összegezve a következőket állapíthatjuk meg.

A vizsgált szóalkotási mód kezdetben mindkét nyelvben nagy valószínűséggel csak az írásbeliségben jelent meg, s egyik nyelvnél sem zárható ki a latin rövidítések hatása. Hasonló a jelenség történetében, hogy mind a német, mind a magyar nyelvben legkorábban a tulajdonneveket rövidítették, s feltehetően ezeket a rövid formákat használták először szóban. Fokozottabb használatukat és elterjedésüket a 19. századtól kezdve regisztrálják, majd a 20. században vált a jelenség valóban tömegessé. A 19. századdal kezdődő időszak sem tekinthető azonban homogénnek a rövidítések használatát illetően. Voltak periódusok, amikor valósággal elárasztották a rövidített formák a szaknyelveken kívül a hétköznapi nyelvhasználatot is (ld. a Harmadik Birodalom nyelve), más korszakokban pedig kevésbé szembetűnőek. Ez az intenzitás-változás elmondható az egyes típusok alkotásáról is: bizonyos korszakokra jellemző egy adott minta alkalmazása (vö. a magyar mozaikszók létrehozása szóösszevonással a korábbi, a szókapcsolatok kezdőbetűiből létrejött betűszavak mellett). A rövidítések állománya egyébként is nagyon gyorsan változik:

elavulnak, cserélődnek, módosulnak, újak keletkeznek, hiszen „keletkezésük és használatuk szoros kapcsolatban áll nyelven kívüli tényezőkkel” (Kiss/ Pusztafi 2005: 807).

Az előzményeket áttekintve mindenesetre egyértelműen kimutatható, hogy a rövidítéses szóalkotás már korán megjelent a német és a magyar nyelvben is. 20. századi „újrafelfedezése” pedig mindkét nyelvben hasonló okokra vezethető vissza: a természettudományok, a gazdaság, az ipar és a kereskedelem fellendülésével fejlődő szaknyelvekben, valamint a hadsereg nyelvhasználatában megjelenő igény a nyelvi racionalizálásra, a nyelviileg gazdaságos kifejezési formákra. E tényezőkön kívül szerepet játszhatnak politikai szempontok is, mint ahogy a témát elsősorban az orosz nyelv felől megközelítve vizsgáló Tóth Szergej is rámutat. Tóth általános érvénnyel fogalmaz: „A rövidítések és mozaikszavak használatának, előfordulásának gyakorisága különösen akkor nő meg, amikor a politika, a hatalom megkísérli megszerezni a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzést, illetve ott nő meg, ahol egy társadalmi berendezkedést egy tőle alapjaiban különböző váltja fel”⁷. Ez a megállapítás egybevág Klemperer fentebb már említett, a Harmadik Birodalom nyelvhasználatát elemző leírásával. A második világháború után kialakuló új társadalmi berendezkedésekkel összefüggésben is felmerülhet a kérdés: kimutatható-e a rövidítések fokozott használata a szocialista NDK-ban, illetve Magyarországon? Magyarországon nem született ilyen vonatkozású vizsgálat, a német nyelvet illetően pedig nem volt statisztikailag kimutatható eltérés Nyugat- és Kelet-Németország között (vö. Poethe 1997). A második világháború utáni időszakot – társadalmi, politikai berendezkedéstől függetlenül – általában úgy jellemzik, mint a rövidítések 19. századdal kezdődő terjedésének kiemelkedő szakaszát (vö. többek között Bárczi 1963). Ezt támasztja alá Kobler-Trill 1994-es vizsgálata is (vö. 2.1.1. fejezet): „Mit dem Jahr 1949 beginnt in unserer Untersuchung die deutlichste Zunahme der KW, die bis in jüngste Zeit ungebrochen anhält” (Kobler-Trill 1994: 172).

A nyelvek egymásra hatása a rövidítéses szóalkotást illetően nehezen követhető nyomon, hiszen a 20. században már mindenképpen mint nemzetközi jelenségről beszélhetünk. Számos, részben összehasonlító kutatás vizsgálja a rövidítéseket a különböző nyelvekben (vö. pl. a franciában: Kjellman 1920, Zumthor 1951, Ronneberger-Sibold habilitációs dolgozata 1992 és újabban Schmitt 2007; az angolban: Busse és Schneider 2007; az oroszban: többek között Bäcklund 1940; az olaszban: Mayer és Rovere

⁷ Vö. <http://aida.lib.jgytf.u-szeged.hu/~toth/Alknyelv/t11.htm>

2007; a skandináv nyelvekben: Nübling 2001, Nübling és Duke 2007; valamint az ukrán szókinszben Sandhop 2007).⁸

A német és magyar rövidítések történetére utaló nyelvészeti szakirodalom alapján elmondható, hogy a rövidítés mint szóalkotási mód elterjedése és jelentőségének növekedése hasonló vonásokat mutat a két nyelvben. Míg azonban a németben gyakran az angol hatását vélik felfedezni, a magyarra vonatkozóan olykor német hatást feltételeznek (vö. pl. Kovalovszky 1977: 139). Globalizálódó világunkban ugyanakkor egyre több nemzetközi rövidítést is használunk, így aztán mára már egyetlen nyelv sem nélkülözheti a rövidített formákat.

2.2. A rövidített szóalakok kutatása

A következőkben a jelentősebb munkákat felsorolva áttekintést adok a kutatási előzményekről. Az egyes műveket, tanulmányokat elsősorban a kutatás folyamatának és a mai álláspontok kialakulásának szempontjából értékelve mutatom be, felvázolva azt az utat, amit a rövidítések vizsgálata az aktuális felfogás kialakításáig bejárt.

2.2.1. A rövidített szóalakok kutatása a német nyelvben

A rövidített formák nyelvészeti szempontú leírásának kezdeteiről átfogó összegzést ad Kobler-Trill (1994) és ezt egészíti ki Steinhauer (2000). Mivel vizsgálatom számára a napjainkra kialakult elméletek és elképzelések jelentik a német-magyar összevetés kiindulópontját, s ezeket a harmadik fejezetben mutatom be részletesen, a korai munkák esetében elsősorban a fenti két szerző összefoglalására hivatkozom, hiszen elméleteik kialakítása során mindketten ezen előzményekből építkeztek. Ezt azért is szükséges hangsúlyozni, mert az őket megelőző szerzőkre éppen az volt jellemző, hogy többnyire figyelmen kívül hagyták a korábbi kutatási eredményeket. Kobler-Trill (1994: 33) szerint ezért is nehéz megállapítani a fejlődést az elméletek kialakításában, hiszen sokszor bizonyos terminusokat látszólag átvesznek a szerzők egymástól, de aztán másként értelmezik.

⁸ A régebbi összehasonlító munkák (Kjellman, Zumthor, Bäcklund) bibliográfiai adataihoz vö. Kobler-Trill 1994.

Kobler-Trill tudománytörténeti áttekintését leginkább az teszi értékessé, hogy ez az első, amely kitér az egészen korai munkák bemutatására is. Fontos megjegyezni, hogy a német nyelv teljes szóalkotási rendszerét tárgyaló művekben kezdetben csak nagyon szűkszavúan tárgyalták a jelenséget, a 20. század elején leginkább tudományos cikkekben publikálták elképzeléseiket a rövidítés vizsgálatával foglalkozó nyelvészek. Kobler-Trill különös figyelmet szentel azoknak a tanulmányoknak, amelyekben egy bizonyos típust először írnak le, vagy bevezetnek egy új, az osztályozás szempontjából fontos terminust. A történetileg jelentős tipológiák közül a következőket emeli ki: Dunger 1909, Schirmer 1911, Briegleb 1918, Wellander 1923, Müller 1930, Henzen⁹ 1947, Bergström-Nielsen 1952, Schmidt 1959, valamint Schippan 1962 (vö. Kobler-Trill 1994: 34-47). A lényeges rövidítés-típusok már mind megjelentek ezekben a dolgozatokban.

Míg Kobler-Trill elsősorban az egyes típusok leírását és osztályozását tartja szem előtt a kutatási előzmények számbavételénél, Steinhauer a kutatástörténetnek más aspektusaira összpontosít. Felhívja a figyelmet a jelenség nyelvészek általi fogadtatására, a „Kurzwortforschung” kialakulásának és fejlődésének folyamatát bemutatva pedig különös figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy az egyes szerzők mennyire foglalkoztak a rövidített formák szaknyelvekben játszott szerepével. Gottschedet és Adelungot idézi a 18. századból, rámutatva, hogy már akkor is kezdte foglalkoztatni a nyelvészeket a rövidítés jelensége. Mindkét szerző kritikusan és szkeptikusan közelíti meg a kérdést, hogy valóban szükség van-e a rövidítésekre (vö. Steinhauer 2000: 12). Mivel azonban a szórövidítés tendenciája a 19. században tovább folytatódott, sőt erősödött, a 20. század elején ismét témává vált a nyelvtudományban. Ebben az időszakban a nyelvészek szinte egyöntetűen elutasítják a rövidítések minden formáját, s úgy vélik, hogy ez a trend csak negatív hatással lehet a német nyelvre. Rohde kivételnek számít, hiszen 1906-os tanulmányában már tudományos érdeklődéssel vizsgálja a kezdőbetűre rövidített szavakat, és foglalkozik a szóban használt formákkal is (vö. uo.). Steinhauer hivatkozik Schirmer kutatásaira is, aki a kereskedők nyelvét vizsgálva nagy jelentőséget tulajdonított a betűszavaknak, s rámutatott, hogy az egyetemisták nyelvhasználatában és a jogi szaknyelvben is nagy számban vannak jelen. Ezzel kapcsolatban Steinhauer rámutat, hogy már ekkor összefüggésbe hozták a rövid formákat a szaknyelvekkel és csoportnyelvekkel, ahol még a kritikusok egy része szerint is van létjogosultságuk. Számukra valójában csak a köznyelvi szókincsbe való átvételük jelent problémát (vö. uo.).

⁹ Henzen az első, aki a német nyelv szóalkotási módjait tárgyaló összefoglaló kötet keretében foglalkozik a rövidítéssel.

A korai kutatások sorából kivételként emeli ki Binz hozzáállását a kérdéshez, aki „megértést mutat” a jelenség iránt, amikor rávilágít a rövidített formák keletkezésének egyik lehetséges okára: „Abneigung gegen die namentlich von Bürokraten geschaffenen Wortungetüme” (Steinhauer 2000: 13). Azért is érdekes minden olyan vélemény, amely nem ítéli el eleve a terjedő szóalkotási módot, mert a korszakban kevesen foglalkoztak tudományosan a problémával. Ha írtak is róla, akkor leginkább támadták, elutasították a nyelvi tömörítés ezen eszközeit, és különféle negatív jelzőkkel illették: „Brocken- und Trümmersprache” („rész- és törmeléknyelv”), „sprachlicher Unfug” („nyelvi garázdaság”), „Wortscheusale” („szószörnyetegek”), „Verstümmelung der Muttersprache” („az anyanyelv megcsonkítása”), „Buchstabensprache als Seuche” („betűnyelv mint járvány”), illetve a különösen gyakori „Aküspra“ (az „Abkürzungssprache“ = „rövidítésnyelv“ szó rövidítése) (vö. Steinhauer 2000 és 2001).

Az ötvenes években élénkül meg ismét az érdeklődés a téma iránt, s a kutatás fejlődése szempontjából mérföldkönek tekinthető Bergstrøm-Nielsen 1952-es vizsgálata. Nem csupán részletessége miatt, hanem főként azért, mert ő különbözteti meg először a „Kurzwort”-ot az „Abkürzung”-tól és definiálja egyértelműen a két fogalmat „Die Kurzwörter im heutigen Deutsch“ című cikkében (Steinhauer 2000: 14). A hatvanas és főleg a hetvenes évektől kezdve ez az elkülönítés általánossá vált a nyelvészeti szakirodalomban. S ez az az időszak, amikortól a „Kurzwortforschung” fokozatos önállósodásáról is beszélhetünk, hiszen az ekkor publikált eredmények jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a szóalkotástanon belül létrejöhetett egy új kutatási terület.

A Kobler-Trill által „újabbak” közé sorolt munkákat mindenekelőtt az különbözteti meg a korai leírásoktól, hogy az új osztályozások egyértelműbbek, bár egységesnek ezek az elképzelések sem mondhatók. Közülük a következőket mutatja be röviden: Fleischer 1969, 1983, Wellmann 1984, Bellmann két tanulmánya 1977 és 1980, Stepanova és Fleischer 1985, Schröder 1992 és Starke 1987 (vö. Kobler-Trill 1994: 47-57). Kobler-Trill rámutat Bellmann tipológiájának jelentőségére, szerinte ugyanis ez a leírás befolyásolta legintenzívebben a későbbi szakirodalmat. Bellmann munkáját Steinhauer is úgy méltatja, mint az addigi legrészletesebb tanulmányt, mely útmutatóul használható a „Kurzwortforschung” számára (Steinhauer 2000: 18). Kobler-Trill az „újabb” kutatások közös vonásaként írja le, hogy szinte egyetlen szerző sem foglalkozik kifejezetten az osztályozás alapjául szolgáló kritériumokkal, általában a rövid formák legkézenfekvőbb és legszembevetőbb jellemzőit tekintik irányadónak tipológiájuk kialakítása során (Kobler-Trill 1994: 58).

Ezen szempontok leírását elsőként Kobler-Trill tartja feladatának (részletesebben lásd 3.2. fejezet). A kutatás 1994-es helyzetét összegezve megállapítja, hogy a rövidítéses szóalkotás még mindig a szóalkotástan peremterületének számít, és igazán mélyrehatóan csupán két disszertáció foglalkozik a témával: Hofrichter 1972-es „Zu Problemen der Abkürzung in der deutschen Gegenwartssprache” című, valamint Vieregge 1978-ban elfogadott „Aspekte des Gebrauchs und der Einordnung von Kurz- und Kunstwörtern in der deutschen Sprache. Eine Analyse mit Hilfe einer EDV-Anlage” című doktori dolgozata. Azonban egyik sem tekinthető Kobler-Trill disszertációjára közvetlen előzménynek, hiszen szándékaik, illetve az általuk választott súlypontok alapvetően eltérnek Kobler-Trill célkitűzéseitől. Hofrichter érdeklődésének középpontjában helyesírási kérdések állnak, Vieregge pedig a rövid formák önállósodási folyamatára, a teljes alakról való „leválására” helyezi a hangsúlyt (Kobler-Trill 1994: 3).

Bár Steinhauer is úgy látja, hogy sok megválaszolandó kérdés áll még a nyelvészek előtt, megállapítja, hogy a nyolcvanas évektől kezdve a rövidítéses eljárás már a szóalkotás önálló területének tekinthető, és minden szóalkotástannal foglalkozó kézikönyvben ott szerepel a kompozíció, a deriváció és más szóalkotási lehetőségek között (Steinhauer 2000: 2).

Kobler-Trill (1994) vizsgálatának tárgyát a „Kurzwort” kategóriájába sorolt rövid formák, azok közül is elsősorban a betűszavak („Initialkurzwort”) jelentik. Kutatási eredményeit összegző munkája sok szempontból hiánypótló. A fogalmi apparátus tisztázása és egyértelműsítése, a „Kurzwort” elkülönítése más, szintén rövidüléssel járó szóalkotási produktumoktól, valamint a kutatási előzményeket figyelembe vevő, részletesen kidolgozott tipológiája elméleti szempontból is alapmunkává teszi a későbbi kutatás számára. A dolgozat empirikus része pedig hasznos megállapításokra ad lehetőséget a rövidített szóalakok mennyiségi változásait illetően: az 1913 és 1989 közötti időszakból hat különböző évfolyam újságcikkei alkotják a vizsgált korpuszt. A kvantitatív elemzést követően magyarázatokat keres a rövidített formák számának folyamatos növekedésére és használatuk terjedésére. Az elméleti alapok bemutatására és a vizsgálat eredményeire a későbbi fejezetekben részletesen kitérek.

Kobler-Trill munkájához mérhetően jelentős mű Steinhauer *SPRACHÖKONOMIE DURCH KURZWÖRTER. BILDUNG UND VERWENDUNG IN DER FACHKOMMUNIKATION* című monográfiája, mely 2000-ben jelent meg. Mint ahogyan az alcím is utal rá, Steinhauer vizsgálata elsősorban a rövidítéses szóalkotás szaknyelvekben játszott szerepével foglalkozik. E komplex kérdéskör elemzéséhez szükséges mindkét területet bemutatnia,

melynek során a szaknyelvek kutatásának legfontosabb kérdései mellett rendkívül hasznos összefoglalást ad a „Kurzwortforschung” jelenlegi helyzetéről. A korábbi eredményeket ismertetve részletesen elemzi Kobler-Trill munkáját, melyről elismerően szól: tipológiája részletes, mégsem áttekinthetetlen. Véleménye szerint akár a további kutatások alapjául is szolgálhatna, ha osztályozási eljárásával kapcsolatban nem merülnének fel aggályok (Steinhauer 2000: 28).¹⁰ Vizsgálatához ezért Greule kategorizálását választja kiindulópontnak (vö. Steinhauer 2000: 51-52). A disszertáció empirikus részében néhány szaknyelvet az általuk alkalmazott szórövidítéses technikák szempontjából mutat be. Korpuszát egy kémiai szakszótár és különböző területek (orvostudomány, technika, gazdaság, jog és sport) szaklapjaiból összeállított válogatás alkotja.

A német írott és beszélt nyelv standard változatát és a kutatásával kapcsolatos legfrissebb eredményeket hivatott bemutatni a Duden könyvkiadó grammatikája. Így a tudománytörténeti áttekintésből nem maradhat ki a 2005-ös kiadásban publikált szóalkotástani fejezet sem, melynek szerzője Irmhild Barz. Ez a kötet szempontunkból azért jelentős, mert a korábbi kiadásokban, még az 1998-asban sem jelentek meg az aktuális kutatási eredmények és problematikus volt még a terminológia is (vö. Steinhauer 2000: 28). A 7., teljesen átdolgozott és bővített kiadásban már egyértelműen megjelenik a „Kurzwort” megkülönböztetése a kizárólag írásban használt rövidítésektől („Schreibabkürzungen”). A szórövidítések típusainak leírásánál egy viszonylag egyszerű osztályozást találunk, mely elnevezéseiben alkalmazkodik a Kobler-Trill által leírt kategóriákhoz (bár egyáltalán nem történik hivatkozás 1994-es munkájára), s az időközben egységesülő terminológiához. A felosztás szempontjainak eltérő súlypontozása és sorrendje azonban egy új tipológiát eredményez (részletesebb kifejtését lásd 3.2.5. fejezet). A típusok bemutatását a rövidített szóalakokkal kapcsolatos grammatikai és helyesírási tudnivalók, valamint használatuk és funkcióik rövid leírása egészítik ki.

A kutatás mai állására – többek között Steinhauer tipológiájára – gyakorolt hatása miatt feltétlenül meg kell említeni Greule korábbi és újabb tanulmányait (1983/84, 1986, 1992, 1996, 2007). A legfrissebb publikációk közül pedig említést érdemel Augst (2001) arra a kérdésre választ kereső vizsgálata, hogy van-e összefüggés a többszörös szóösszetételek számának és a rövidítés tendenciájának alakulása között; valamint Michel (2006) cikke, melyben a szerző hiányolja a pragmatikai aspektust az eddigi kutatásból, és a prototípus-elmélet segítségével – elsősorban Kobler-Trill osztályozását alapul véve – „egy

¹⁰ Kritikai észrevételeit az aktuális tipológiák bemutatása során, a 3.2.4.1. fejezetben ismertettem.

nyelvhasználatra vonatkozó kiegészítő elemet” próbál meg létrehozni az eddigi tipológiákhoz.

A nyelvi ökonómiára való, a nyelvtörténetben állandóan jelen lévő törekvés megnyilvánulásait és az erre vonatkozó kutatások legújabb eredményeit összegzi a *SPRACHLICHE KÜRZE* című 2007-ben megjelent tanulmánykötet. A szerzők különféle szempontból járják körül a rövid kifejezési formákat: elméleti, strukturális és pragmatikai aspektusból vizsgálják a nyelvi gazdaságosság jelenségeit, nem csupán a szókincs, hanem a nyelvi struktúra minden szintjén.

2.2.2. A rövidített szóalakok kutatása a magyar nyelvben

A magyar nyelvészetben nem beszélhetünk olyan értelemben a rövidítések kutatásáról, mint ahogy a német szóalkotástanon belül napjainkra a „Kurzwortforschung” önálló kutatási területté vált. Ennek ellenére a magyar leíró nyelvtanok ide vonatkozó fejezeteiben, valamint a nyelvészeti folyóiratok e témával foglalkozó cikkeiben is megnyilvánul a törekvés a rövidítéses szóalkotással kapcsolatos alapfogalmak és az egyes típusok pontos értelmezésére.

A rövidítések terjedő használata a 20. században, különösen a második világháború idején, Magyarországon sem maradt reakció nélkül. Loványi a *MAGYAROSAN* című folyóiratban 1941-ben megjelent cikkében a következőket írja az „akü nyelv“-ről: „Evvel a szóval a német a rövidítések nyelvét jelöli“ (1941: 83). Szerinte angol hatásra alakult ki a németben a rövidítések divatja, de míg „az angol megelégszik a kezdőbetűkből álló rövidítéssel, külön-külön ejtve ki a betűket“, a „német összevonja a szók kezdőbetűit, mesterséges új szókat csinál“ (uo.). A *flak* (< *Flug-Abwehr-Kanone* = légvédelmi ágyú) szó megjelenése a *MAGYAR NEMZET* egyik 1939. évi cikkében ösztönözte a szerzőt, hogy felhívja a figyelmet arra a „veszélyes elfajulás“-ra, miszerint már nemcsak intézmények, társadalmi szervezetek, vállalatok nevét jelölik mesterséges szavakkal, hanem „köznévi fogalmakat is *akü*-szavakkal fejeznek ki“ (uo.). Nem titkolt szándéka, hogy ezen tendencia elleni küzdelemre szólítson fel, hiszen mint megállapítja: „a német nyelvvédelem kemény elszántsággal küzd az *akü* ellen“ (uo.). S mivel nálunk is megjelentek ezek a „mesterséges szók“, „bennünket sem került el a kor szelleme“, feltétlenül „tiltakoznunk kell legveszedelmesebb formájuknak, a köznévi *akü*nek becsempészése ellen“ (Loványi 1941: 84). A magyar szakirodalomban még az ötvenes években is gyakran találkozunk azzal a

szemlélettel, hogy pl. a betűszavak divatját a nyelv „kiforrja“ majd, mint ahogy Rácz is remélte ezzel a „torz“ szóalkotási móddal kapcsolatban (Rácz 1954: 139). Mindenesetre valószínű, hogy a 2. világháború időszakában a katonai szaknyelvből a köznyelvbe átszivárgó rövidített szavak (pl. a német eredetű *flak* (ld. fent) és *stuka* < *Sturzkampfflugzeug*, a magyar *rocsó* < *rohamcsónak* és *légó* < *légoptalom*), majd a háború után kialakuló új intézményrendszerrel, szervezetekkel együtt születő mozaikszavak növekvő mennyisége egyre inkább ráirányította nyelvészeink figyelmét a jelenségre.

Az ötvenes, hatvanas években elsősorban Fábián, Deme és Ladó foglalkoztak a témával (vö. Deme 1950, 1955; Fábián 1950, 1962, 1964; Ladó 1963a, 1963b, 1967). Alapvető terminológiai dilemmák tisztázása mellett a tanulmányok középpontjában a betűszavak és szóösszevonások kialakulása, helyesírásuk problémái, használatuk kérdései állnak. Fábián még egységesen a „rövidítések“ kifejezést használja a MAGYAR NYELVÖRben 1950-ben megjelent cikkében, bár különválasztja az „írásbeli közlés szempontját“tól a „szóbeli közlés felőli megközelítés“-t, s a következőképpen fogalmaz: „[...] a rövidítés a hangos beszéd ereje által a halott betűhalmazból megelevenedik, idő múlva szinte teljesen elveszti rövidítés jellegét, s mivel egy fogalomnak a hordozója, szóvá válik“ (Fábián 1950: 275). Ugyanebben az évben Fábián cikkére reagálva Deme még alaposabban igyekszik körüljárni a rövidítések problémáját (vö. Deme 1950: 429-435). Azzal kezdi a kérdés tárgyalását, hogy különválasztja és magyarázza a Fábiánnál szét nem választott fogalmakat: mik a rövidítések, mik a betűszók és mik a szóösszevonások, majd külön-külön tárgyalja őket. A rövidítéseknek a betűszavaktól és szóösszevonásoktól való megkülönböztetése azóta már egységesen elfogadott a magyar nyelvészeti szakirodalomban is, és az évek során tovább differenciálódott a rövidített formák felosztása is (vö. 3.3.2. fejezet).

A hetvenes évek óta azonban alig található szakirodalom a témához. A Tompa által szerkesztett A MAI MAGYAR NYELV RENDSZERE (1970) „A szóalkotás ritkább módjai” fejezetben ad részletesebb leírást, illetve Temesi főiskolai jegyzetében (1988) olvasható egy rövid áttekintés, valamint az 1976-ban megjelent MAI MAGYAR NYELVÜNK című kötet (szerk. Grétsy) tartalmaz egy fejezetet szókincsünk újabb elemeiről. Itt ismertebb szóalkotási módjaink között említik a szórövidülést és a mozaikszó-alkotást is. A felsoroltakon kívül leginkább nyelvhelyességi szempontból születnek leírások a rövidítéses technikákról (vö. Kovalovszky 1977, Grétsy/ Kovalovszky 1985), illetve nyelvújító kötetekben jelennek meg írások: például Tolcsvai és Szathmári a szórövidülések -i-s továbbképzésének terjedéséről, Somlyódi a „mozaikszó-áradatról” (1991).

Az utóbbi évtized sem jelent lényeges változást a téma feldolgozását illetően: az 1998-as ÚJ MAGYAR NYELVTAN nem tárgyalja (szerk. É. Kiss, Kiefer, Siptár), s Balázs (2001) MAGYAR NYELVHELYESSÉGI LEXIKONJÁNAK idevágó címszavain, valamint az újabb grammatikák (Keszler 2000, A. Jászó 2004) szóalkotással foglalkozó fejezetein kívül elsősorban a mozaikszók helyesírási kérdéseit taglaló írásokat találhatunk (vö. Vörös 1999-2000, Mártonfi/ Laczkó 2004, Bíró 2007). Ezen kívül a magyar nyelv új jelenségeivel foglalkozó tanulmányok említik rendszerint az *-i* végződésel továbbképzett szórövidüléseket és a mozaikszó-alkotást (vö. pl. Schirm 2004). A magyar nyelvvel vonatkozó kutatások mai állását bemutatni hivatott MAGYAR NYELV című akadémiai kézikönyv (2006) is csupán néhány bekezdésben tárgyalja a szórövidüléseket és a mozaikszavakat a ritkább szóalkotási módok között.

2.2.3. Összegzés

A rövidítéses szóalkotásnak a német és a magyar nyelvben is vannak példái a 20. századot megelőzően is, de a korábbi időkben a nyelvészek nem fordítottak különösebb figyelmet ezekre a még nem tömegesen megjelenő szavakra. A 19. század végétől és a múlt század elejétől kezdve azonban mindkét nyelvben szembetűnően megszorodtak a rövidítések, szórövidülések és betűszavak, s ez arra ösztönözte a kutatókat, hogy foglalkozzanak a jelenséggel. Eleinte főleg a rövid formákkal szembeni elutasító véleményüknek adtak hangot a szerzők. Később azonban, amikor egyértelművé vált, hogy nem csupán rövid életű divatról van szó, alaposabban kezdték vizsgálni a különböző módon megrövidült szóalakokat. A német nyelvészeti szakirodalomban már a 20. század első évtizedeiben születtek a rövid formák képzését és felhasználási területeit elemző írások, de a téma elmélyültebb kutatása a 70-es években kezdődött. Magyar nyelvészek az ötvenes, hatvanas években cikkeztek intenzívebben a rövidítésekről, később csak mint új jelenség bukkan fel időnként a szakirodalomban, de nem körvonalazódik mint a szóalkotásban önálló kutatási területe.

Különösen a német „Kurzwort”, de a magyar „rövidített szóalakok” kutatásának történetében is fontos helyet foglalnak el a terminológiai kérdések. A mai nyelvészetben e témakörben használt fogalmak korábban részben nem léteztek, részben más jelentésben használták őket, illetve értelmezésük nem volt egységes: ugyanazokat a jelenségeket különbözőképpen nevezték, illetve egyazon fogalom körébe különböző rövidített formákat

soroltak. A terminológia letisztulásában, egységesítésében német nyelvterületen mérföldkőnek tekinthető Kobler-Trill 1994-es műve. A magyar nyelvészetben még nem született ehhez hasonló volumenű munka, mely egységesíténi és rendszerezni a tárgykörbe tartozó fogalmakat, de a leíró nyelvtanok szóalkotással foglalkozó fejezeteiben többnyire ugyanazokat az elnevezéseket használják.

Az írásbeli rövidítések elkülönítése a rövidítéses szóalkotástól közel egy időben történt a német és a magyar nyelvészetben, a magyar nyelvészek figyelme ezen túl azonban inkább a nyelvhasználati kérdésekre irányult. A német kutatók már a század elején elkezdték osztályozni a különböző, rövidüléssel létrejött nyelvi produktumokat. A problémát az jelentette, hogy a későbbi szerzők szinte egyáltalán nem vették figyelembe az elődök munkáját és – kevés kivételtől eltekintve – a saját fogalmaikat használták a rendszerezés során, ezzel megnehezítve az eligazodást a rövid formák között. Kobler-Trill 1994-es tipológiájának jelentőségét éppen az adja, hogy ő áttekintette és figyelembe vette a korábbi szerzők eredményeit, azokat mintegy összegezve és kiegészítve létrehozta saját, letisztult rendszerét. Ennek kidolgozásakor elsősorban a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek szerzőinek munkásságára támaszkodott – hol átvéve, hol kritikai észrevételekkel kiegészítve és módosítva felosztásukat. Az elődök közül elsősorban Fleischer (1969), Bellmann (1977, 1980), valamint Wellmann (1984) nevét kell megemlítenünk (vö. Kobler-Trill 1994). A német „Kurzwortforschung” megalapozásában rajtuk kívül feltétlenül szólnunk kell Schippan, Vieregge, Hofrichter, Greule, majd a kilencvenes évektől Barz és a már említett Kobler-Trill valamint Steinhauer kutatásairól. A számos osztályozási kísérlet mellett természetesen más témák is megjelennek. Egyes szerzők, így főként Bellmann és Greule szemantikai kérdéseket is boncolgatnak, és a rövid szóalakokkal kapcsolatos kommunikációs problémákról írnak, Michel pedig sürgeti a pragmatikai szempontok bevonását a „Kurzwort”-ok vizsgálatába. A magyar nyelvészek figyelmének középpontjában a betűszavak és szóösszevonások kialakulása, helyesírásuk problémái, használatuk kérdései állnak, de a magyar nyelvtudományban nem vált önálló kutatási területté e kérdések elemzése.

A magyar-német kontrasztív kutatásokban megfogalmazódik az igény a szóalkotás összevető vizsgálatára (vö. Futaky 1980), s születtek is olyan munkák, melyek érintik a szóösszetételek és a szóképzés kérdéseit (vö. pl. Csizmazia 1980, Fábíán 1984, Szűcs 1999), de a szóalkotás ritkább módjaival nem foglalkoznak.

3. Terminológiai és elméleti kérdések, a doktori dolgozat elméleti háttere

A rövidítésekkel foglalkozó nyelvészeti kutatások történetének áttekintése során nyilvánvalóvá vált, hogy a jelenlegi eredmények bemutatása elválaszthatatlan a terminológia egységesítésére és a rövidített formák osztályozására tett kísérletek összegzésétől. Ezért ebben a fejezetben ismertetem az alapvető definíciókat és az aktuális tipológiákat, valamint azokat az elméleti kérdéseket, amelyek meghatározták, illetve meghatározzák a kutatás kereteit és irányait.

3.1. A „Kurzwort” fogalmának körülhatárolása a német szakirodalomban

3.1.1. Szóalkotás-e „Kurzwortbildung”

Mindenekelőtt fel kell tenni a kérdést, hogy indokolt-e a rövidített szóalakok létrejöttét a szóalkotás körébe sorolni.

Nyelvművelők korábban gyakran megkérdőjelezték, hogy egyáltalán szavakról van-e szó. A német lexikológiai szakirodalomban azonban ma már nem vonják kétségbe, hogy a „Kurzwort”-ok szavak¹¹, a magyar szakirodalomban pedig úgy tűnik, nem merül fel komoly problémaként a „Kurzwort”-nak megfeleltethető jelenségekkel kapcsolatban ez a kérdés.¹² A „Kurzwort” meghatározása során – elsősorban az „Abkürzung”-tól való elhatárolásakor – pedig fontos szempont a „Kurzwort” szó státusza (vö. alább). Az azonban, hogy e rövid szóalakok létrejötte a szóalkotás körébe tartozik-e, sokáig vitatott kérdés maradt. Valóban új szó jön létre egy teljes alak lerövidítésével? Hiszen a szóalkotás hagyományos felfogása szerint a szóalkotás során a meglévő szóanyagból különböző eljárásokkal új szavakat hozunk létre. Nem csupán szó formájú morféma-konstrukciók

¹¹ Vö. többek között Greule 1992, Kobler-Trill 1994, Fleischer és Barz 1995.

Greule (1992: 64): „... haben zumindest die ungebundenen Kurzwörter alle Kennzeichen, durch die der Wortbegriff definiert wird: sie sind phonetisch und graphisch isolierbare Einheiten; sie sind – wenn auch eingeschränkt – flektierbar; sie sind selbständige, kodifizierbare Träger von Bedeutung, und sie sind syntaktische Einheiten.”

Kobler-Trill széles körben elfogadott szódefiníciókra (pl. Wellmann, Bußmann) hivatkozva így fogalmaz: „Die in der Definition angesprochenen Komponenten „akustische und semantische Identität, morphologische Stabilität und syntaktische Mobilität” sind auch bei allen KW vorhanden” (1994: 18).

Fleischer/ Barz (1995: 218): „Kurzwörter sind Produkte unterschiedlicher Kürzungsvorgänge. Sie haben Wortcharakter [...] und finden als Benennungen Verwendung.”

¹² Összesen két ilyen vonatkozású utalást találtam: vö. Deme 1955: 399, Kovalovszky 1977: 144 (lásd 3.3.1. fejezet).

keletkeznek, hanem új lexémák¹³, vagyis a szóalkotás érinti a szó formai és tartalmi oldalát is. A rövidítéses eljárással azonban csak a morfémák száma csökken, a jelentés – mivel a definíció szerint gyakorlatilag szinonimák keletkeznek (vö. alább) – nem változik.

A német nyelv „klasszikus” szóalkotási folyamatai a szóösszetétel (Komposition) és a szóképzés (Derivation).¹⁴ Ezek során új, nagyobb és komplexebb nyelvi egységek jönnek létre kisebb lexikai egységekből, míg a szórövidítés (Wortkürzung) ezzel éppen ellentétes folyamat, amit Greule (1992: 64) ezért a „konstruktív” módszerekkel szemben „reduktív” eljárásnak jellemez.¹⁵ Ezért is felvetődhet a kérdés, hogy szóalkotásnak kell-e tekinteni a „Kurzwortbildung”-ot.

Bármelyik aspektusból is merül fel a dilemma, a szóalkotással foglalkozó újabb munkák már egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a szóösszetétel és a szóképzés mellett nem hagyható figyelmen kívül ez az eljárás sem, különösen, ha a mai német nyelv fejlődési tendenciáit is figyelembe vesszük (vö. Fleischer/ Barz 1995, Glück/ Sauer 1997, Eichinger 2000, Barz/ Schröder/ Hämmer/ Poethe 2002, Lohde 2006, Barz 2005). Még ha „szemantikai dublettet” hozunk is létre egy „bázislexémához”, a két szóalak között mindenképpen vannak funkcionális különbségek, ezért indokolt, hogy a „Kurzwort”-ot új szónak tekintsük – érvel Kobler-Trill (1994: 20). Így ő feltétlenül szóalkotásnak tekinti, még ha annak különleges esetéről van is szó. Más, szintén rövidüléssel járó szóalkotási eljárástól pedig – véleménye szerint – éppen a rövid alaknak a teljes formához fűződő sajátos kapcsolata különbözteti meg (vö. uo.). Greule (1992: 64) pedig úgy véli, hogy újra kell definiálni a szóalkotás fogalmát: azon szabályszerű nyelvi folyamatok értendők alatta, amelyek meglévő lexikai elemek konstrukciója vagy redukciója által új szavak létrejöttéhez vezetnek.

Bár „sajátos” vagy „ritkább” típusnak tekintik, a német nyelvészetben ma a „Kurzwortbildung”-ot a szóalkotás körébe sorolják, mint ahogy a magyar leíró nyelvtanok is a szóalkotástannal foglalkozó fejezet keretein belül tárgyalják a „Kurzwort”-nak megfeleltethető szóalkotási módokat (vö. Keszler 2000, A. Jászó 2004, Kiefer 2006) (ld. még 3.3. fejezet).

¹³ Vö. Fleischer/ Barz hivatkozása Pavlovra (Fleischer/ Barz 1995: 2): „... unter Wortbildung nicht Bildung von wortförmigen Morphemkonstruktionen schlechthin, sondern die Entstehung neuer Lexeme, die die Form solcher Konstruktionen annehmen, verstanden wird.”

Ld. még Knipf-Komlósi (2003: 15): „Wortbildung bedeutet demnächst die Produktion von neuen lexikalischen Einheiten auf der Grundlage von vorhandenem sprachlichem Material.”

¹⁴ A magyar nyelv két legfőbb szóalkotási módja is a szóösszetétel és a szóképzés (vö. többek között Keszler 2000, A. Jászó 2004: 293).

¹⁵ Egyes szerzők „Reduktion als Wortbildungsprozess”-ként (vö. pl. Greule 1996), mások „subtraktive Wortbildung”-ként (vö. Busse/ Schneider 2007) utalnak a folyamatra.

3.1.2. „Kurzwort” vs. „Abkürzung”

Ha csupán az utóbbi évtizedek szakirodalmára tekintünk vissza, tapasztalhatjuk, hogy magának a „Kurzwort” fogalmának meghatározása sem egyszerű kérdés. A szórövidülés jelenségével foglalkozó korábbi munkákban pedig még vagy nem is használták a „Kurzwort” kifejezést, vagy egészen különböző típusokat soroltak ide (ld. Kobler-Trill 1994: 33-57). Mivel a 20. században ugrásszerűen gyarapodott az írásban használt rövidítések, szórövidülések és betűszavak száma, és betűző kiejtéssel szóban is egyre gyakrabban használták őket (vö. Greule 1992, 2007), ésszerűnek tűnt a szóbeli és írásbeli használat vonala mentén megkülönböztetni ezeket a rövid formákat. Ennek első megjelenését a kutatásban Bergstrøm-Nielsen 1952-es definíciójához kötik:

„Der Unterschied zwischen Abkürzung und Kurzwort liegt also in der Aussprache: eine *A b k ü r z u n g* wird ausgesprochen wie der voll ausgeschriebene Ausdruck, aus dem sie entstanden ist (*d.h.* = das heisst, *usw.* = und so weiter, und *z.B.* = zum Beispiel); ein *Ku r z w o r t* wird gelesen wie man es schreibt (*AEG*: Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft und *Hapag*: Hamburg-Amerikanische Paketfahrt-Aktiengesellschaft, die [*a'e:ge:*] und [*hapak*] gelesen werden.” (az idézet forrása: Kobler-Trill 1994: 8)

Még később is találkozunk ettől eltérő elképzelésekkel, bár Bergstrøm-Nielsen nyomán a legtöbb nyelvész egyértelműen különbséget tesz „Kurzwort” és „Abkürzung” között.

Vieregge (1978), Hofrichter (1983) és Schröder (1985) nézeteit éppen kivétel jellege miatt érdemes megemlíteni. Ők összefoglaló fogalomként használják az „Abkürzung” kifejezést, ide értve az írásbeli rövidítéseket és minden más rövid formát. Vieregge (1978: 42) értelmezésében a „Kurzwort”-hoz tartozó csoportok: „Abbreviationen (Initiale, Akronyme); Kunstwörter (Eigennamen); Abkürzungen aus fremdsprachlichem Bereich”. Hofrichter (1983: 324) még a kémiai elemek vegyjeleit is „Kurzwort”-nak tartja. Használja ugyan a „Kurzwort” fogalmat, és megkülönbözteti az „Abkürzung”-tól, de ő úgy tekint ezekre a szóalakokra, mint a rövidítések („Abkürzung”) és a teljes alakok („Vollform”) közötti átmeneti formákra: képzésüket illetően rövidítések, de bizonyos fonológiai, szemantikai és morfológiai sajátosságaik alapján a teljes alakok felé közelítenek. A rövidítések osztályozására tett javaslatából válik azután egyértelművé, hogy „Kurzwort” alatt valójában csupán az összetételek első vagy utolsó tagjára, illetve

hosszabb szavak első szótagjaira redukált szórövidüléseket érti, hiszen felosztásában az írásbeli rövidítések különböző típusai mellett betű- és mozaikszavak is szerepelnek (Hofrichter 1983: 324-326). Schröder osztja Hofrichter nézeteit, ő maga így fogalmaz: „Abkürzungen im weiteren Sinne sind auch die Kurzwörter” (1985: 200).

A „Kurzwort” és az „Abkürzung” megkülönböztetésére vonatkozóan az utóbbi két évtized szakirodalmában azonban döntően egyetértés tapasztalható. Ezt tükrözi a német nyelv nyelvtanának legátfogóbb és legismertebb leírása, a „DUDEN Grammatik” is. A meghatározások ismertetését a 2005-ös kiadásban olvasható definícióval kezdem, majd bemutatom az utóbbi két évtizedben született, a tudományág fejlődése szempontjából számottevő, s végső soron ehhez a viszonylag egységesnek tekinthető elképzeléshez vezető elméleteket.

A „DUDEN Grammatik” végén, a szakkifejezések jegyzékében a következő tömör magyarázat szerepel: „Kürzung, die sowohl geschrieben als auch gesprochen werden kann” (DUDEN. Die Grammatik 2005: 1265-66). A „Kurzwortbildung” című fejezetben pedig Barz így fogalmaz: „Kurzwörter sind Substantive, und zwar Appellative (Gattungsbezeichnungen) und Eigennamen, die durch Kürzung komplexer Wörter oder syntaktischer Fügungen entstehen [...] Sie werden in der reduzierten Form sowohl geschrieben als auch gesprochen, haben ein Genus und werden flektiert” (uo. 741).

A fentiek alapján a „Kurzwort” legfontosabb jellemzője, hogy rövidüléssel jön létre, s ezt a rövidített formát nemcsak írásban, hanem szóban is használjuk. A meghatározás tovább pontosítható – mint ahogyan a bővebb definíció például rámutat ezen rövid formák szó jellegére –, de a szóbeli használat mint alapvető kritérium Bergstrøm-Nielsen definíciójából kiindulva (vö. ehhez még 2.2.1. fejezet) a leglényegesebb eleme a napjainkban megfogalmazott és elfogadott „Kurzwort”-értelmezéseknek. Ezzel ugyanis megkülönböztethető a csak írásban használt rövidítéstől, az „Abkürzung”-tól. Az „Abkürzung” írott nyelvre korlátozott volta mint alapvető szempont mellett Greule (1992: 59) kiemeli a „Kurzwort” szó státuszát is az írásbeli rövidítéssel szemben, s ezt a kritériumot más kutatók – így Kobler-Trill – is hangsúlyozzák.

Kobler-Trill 1994-es monográfiája meghatározó jelentőségű a „Kurzwort” definíciója tekintetében, hiszen minden korábbi munkánál nagyobb hangsúlyt fektet a terminológiai alapok tisztázására (vö. 1994: 4-18). A szókincs elemeiként kezeli ezeket a rövidített formákat, melyek elkülönítendőek más, nem a szókincs, illetve a szóalkotás körébe tartozó, rövidüléssel járó jelenségektől. Ez utóbbiak közül elhatárolja vizsgálatának tárgyától a fonológia körébe tartozó rövidítéssel járó eljárásokat, mint a hangkiesés különféle

eseteit (aferézis, apokopa, szinkopa), valamint a haplológiát (1994: 5). A szintaktikai síkon végbemenő rövidülés, mint például az ellipsis esetei közül csak azokat tekinti a „Kurzwort”-hoz közelállónak, melyek során a több szóból álló lexéma egyik eleme kiesik, a megmaradó pedig lexikalizáltnak tekinthető (pl. *Frankfurter (Würstchen)*, *Emmentaler (Käse)*) (1994: 4). Elsődlegesen azonban Kobler-Trill is az írásbeli rövidítésektől („Abkürzung”) választja külön a „Kurzwort”-ot. Ennek során Bergstrøm-Nielsen fentebb már idézett definíciójára támaszkodik, Fleischerre hivatkozva pedig beemeli az „Abkürzung” meghatározásába azt a megkülönböztető szempontot, hogy ezekkel a rövid formákkal nem jönnek létre új lexémák, csupán írásbeli helyettesítő szerepük van, nem tartoznak a szóalkotás körébe (1994: 5-6).

A „Kurzwort” és az „Abkürzung” említett kritériumok alapján történő elhatárolása mégsem teljesen egyértelmű minden esetben, hiszen léteznek különböző „átmeneti típusok”. A történeti fejezetben már utaltam az írásbeli rövidítésekből megelevenedő rövid szóalakokra (vö. 2.1. fejezet). Kobler-Trill példaként említi az eredetileg csak írásban használt *km/h* rövidítést, melyet egyre gyakrabban hallani szóban is: [ka:em’ha:]. Ugyanakkor a *Prof* szó esetében nehéz eldönteni, hogy az írásbeli *Prof.* rövidítés került át a szóbeli nyelvhasználatba, vagy ott jött létre önálló szóalkotásként (Kobler-Trill 1994: 10). Alkalmi kritériumok is dönthetnek arról, hogy egy adott rövid forma „Abkürzung” vagy „Kurzwort”: Ha a beszélő egy bizonyos szociolektust vagy regionális változatot használ, számára szóban is természetes lehet egy rövid forma, amit más nyelvhasználó csak írásban alkalmazna, szóban inkább feloldaná a teljes alakra. Egyetemisták között az *UB* (< *Universitätsbibliothek*) betűszó éppúgy természetesen hangzik, mint ahogy a Felső-Rajna vidékén élők számára sem szokatlan az *OEG* (< *Oberrheinische Eisenbahngesellschaft*) betűző kiejtése (uo.). Mindezen átmeneti jelenségek ellenére az esetek döntő többségében egyértelműen eldönthető, hogy „Abkürzung”-ról vagy „Kurzwort”-ról van szó.

3.1.3. A „Kurzwort” elválasztása más, szintén rövidüléssel járó szóalkotásoktól

A szóbeli használat mellett Bellmann legalább ilyen fontosnak tartja a rövid forma és az eredeti közötti lexikai variáció lehetőségét:

„Unter „Kurzwort” (LE_{KW}) sei hier eine graphisch und phonisch realisierbare Lexikoneinheit verstanden, die unter spezifischer Reduktion der Ausdrucksseite

von einer zugehörigen originalen, d.h. ungekürzten Lexikoneinheit (LE_{OR}) aus gebildet wird und mit diesem in der Regel weiter bestehenden Original in der Sprachverwendung variiert.” (Bellmann 1980: 369)

Idézett cikkében elkülöníti továbbá a „Kurzwort”-ot más, szintén rövidüléssel járó jelenségektől: a nyelvtörténet során végbemenő rövidüléstől, hiszen ezekben az esetekben az eredeti alak már nem létezik (pl. a középfelnémet *adelar* szóból lett *Adler*); a háromszoros szóösszetételekből rövidült szavaktól (pl. *Ölzweig* < *Ölbaumzweig*) (vö. alább Kobler-Trill-nél); és a határozós szóösszetételekből az alaptagra rövidült szavaktól (pl. *(Fahr-)Rad*, *(Regen-)Schirm*, *(Schall-)Platte*). Valójában a határozós szóösszetételek Bellmann számára határesetet jelentenek. Az előtagra, a meghatározó szóra rövidült alakokat ugyanis „Kurzwort”-nak tekinti (pl. *Hoch(-druckgebiet)*, *Ober(-kellner)*), mivel ezek egyedi, lexikalizált elemei a szókincsnek, nem úgy, mint a másik esetben – ahol az alaptag marad meg –, hiszen ott általános, „a szöveggörnyezet és/vagy a szituáció által támogatandó” rövidített alakokról van szó (Bellmann 1980: 369). Vagyis például a *Schirm* szó esetében csak a szöveggörnyezet segítségével tudjuk eldönteni, milyen *ernyőről* van szó (esernyő/napernyő?), míg a *Hoch* mint meteorológiai szakkifejezés a magas légnyomású területek megjelölésére, lexikalizált elemmé vált.

Sokkal nehezebb tehát a „Kurzwort” elkülönítése az egyéb, szintén rövidüléssel járó lexikai jelenségektől, mint az írásbeli rövidítéstől. A kérdés fontosságát mutatja az is, hogy Kobler-Trill jelentős részt szentel művében a téma kifejtésének (1994: 97-138), de már könyve elején, a „Kurzwort” fogalmának első körülhatárolása, pontosítása során beépíti definíciójába azokat a kritériumokat, melyek segítségével különválasztja vizsgálata tárgyát néhány hasonló szóalkotási módtól. Bergstrøm-Nielsen és Bellmann nyomán – mint ahogy fentebb már volt róla szó – Kobler-Trill fogalom-meghatározásának is elsődleges kritériuma, hogy a „Kurzwort”-nak önálló kiejtése van, s ez különbözteti meg a valódi rövidítésektől.

A definíció további pontosításához szükségesnek látja bevezetni a „bázislexéma” („Basislexem”) fogalmát¹⁶. Ezen a „Kurzwort” alapjául szolgáló lexikai elemek értendők. Tudatosan nem „alapszó”-ról beszél, hiszen nem csupán szavak, hanem összetartozó

¹⁶ A bázislexéma terminussal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egyes szerzők e helyett inkább az „Original” (pl. Bellmann), illetve a „Vollform” (pl. Greule, Steinhauer és Barz) megnevezést részesítik előnyben. Kobler-Trill is használja a „Vollform” fogalmát, de nála olyan átfogó terminusként szerepel, mely magába foglalja a bázislexémát is, valamint vonatkozik minden olyan szóra vagy szócsoportha, mely bármilyen rövidített forma alapja lehet.

szócsoportok, szószerkezetek is lehetnek a redukció kiindulópontjai (pl. *Technischer Überwachungsverein > TÜV, Bundesrepublik Deutschland > BRD*). Hangsúlyozza továbbá, hogy a rövidítések alapját képező szócsoportoknak szilárdnak kell lenniük, vagyis elemeik nem felcserélhetők és nem bővíthetők. A „Kurzwort”-definíció – szinte magától értetődő – második eleme: rövidebbnek kell lennie a hozzá tartozó bázislexémánál. Harmadikként pedig egy olyan szemantikai megkülönböztető jegyet alkalmaz, amely korábban először Bellmann-nál (1980) merült fel: a bázislexéma és a „Kurzwort” közötti szinonímia követelménye. Bellmann (vö. fentebb), a lexikonon belüli variáció lehetőségéről beszél „Kurzwort” és eredetije között. Kobler-Trill pedig úgy fogalmaz, hogy a „Kurzwort” megalkotásával egy dublett jön létre a szókincsen belül, mely rokon értelmű a hozzá tartozó hosszabb lexikai egységgel, a bázislexémával. Definíciója összefoglalva tehát a következő: „Wir wollen als idealtypische KW nur solche Bildungen ansehen, die (anders als ABK) eine eigene Aussprache haben und Reduktionen einer umfangreicheren und prinzipiell synonymen Wortschatzeinheit, dem BASISLEXEM, sind” (Kobler-Trill 1994: 18). Egyszóval mindezen feltételek együttes jelenléte szükséges ahhoz, hogy egy rövidített lexikai egységet „Kurzwort”-nak tekinthessünk.

Ezekkel a megszorításokkal Kobler-Trill szerint a „Kurzwort” egyértelműbben megkülönböztethető olyan rövidüléssel létrejött szavaktól, amelyeket egyes tipológiák a „Kurzwort” típusaiként tárgyalnak, valójában elsősorban a „Kunstwort” és a „Wortkreuzung” kategóriájába sorolhatók. A „Kunstwort”¹⁷ esetében azokról a mesterségesen alkotott szavakról van szó, melyek leginkább a tudomány és a technika területén, illetve a márkanevek között bukkannak fel. Mozaikszó jellegű alakzatokat hoznak létre görög vagy latin eredetű szavakból, amelyek azonban nem alkotnak szilárd szószerkezetet (pl. *Persil < Perborat + Silikat; Odol < Odontus + Oleum /fog és olaj/*). A szóalkotás módja megegyezik tehát a mozaik-technikával, de egy teljesen új szó keletkezik, amit nem lehet visszavezetni egy létező lexémára. Bizonyos szempontból hasonló a helyzet a „Wortkreuzung” által alkotott szavakkal is. Földes szótára (1992) szerint a magyarul szóvegyülésnek is nevezett szóalkotási mód esetében két rokon jelentésű és hasonló hangalakú szó keveredik össze alakilag, például *Gebäulichkeiten < Gebäude + Räumlichkeiten*. Vagyis a magyar *csokréta, ordibál, rémisztő* típusú szavakról van szó, amikor – sokszor akaratlanul – két rokon értelmű szót „rántunk össze”. Ezt a

¹⁷ Földes nyelvészeti szótárában a Kunstwort „műszó”-ként szerepel, bár a magyar nyelvészeti szakirodalomban a műszó inkább szakszót, szakkifejezést jelent (vö. Földes 1992: 133)

kontaminációnak is nevezett jelenséget Kobler-Trill „nem szándékos szóvegyítésnek“ tekinti, és mivel itt megközelítőleg szinonimák összevonásáról van szó, ezekkel az esetekkel nem foglalkozik (1994: 117). A magyar grammatikák is megkülönböztetnek egy másik, a kontaminációhoz hasonló tudatos szóalkotást, amit szóösszerántásnak neveznek. Ilyenkor „két, egymástól eltérő jelentésű szó olvad össze egyetlen, új jelentésű szóvá“ (Keszler 2000: 342). Gyakran idézett példák a német *Kurlaub* (< *Kur* + *Urlaub*) és a magyar *citrancs* (< *citrom* + *narancs*). Kobler-Trill valójában az ilyen típusú szóalkotási produktumokat tartja szükségesnek elhatárolni a „Kurzwort“-tól. Ezekben az esetekben – bár formai szempontból rövidülés történik –, hiányzik a bázislexéma, valamint nem teljesül a Kurzwort definíciójának harmadik kritériuma sem, a szemantikai feltétel, mely szerint a „Kurzwort“ mindig egy hosszabb lexikai egység szinonimája, vagyis a bázislexéma dublettje (rokonértelmű szópárja).

A „Kunstwort“ és a „Wortkreuzung“ mellett kizárja még a „Kurzwort“ kategóriából többek között a *bio-* és *psycho-*, rövidülésként interpretált előtaggal álló szavakat, valamint Bellmannhoz hasonlóan az *Öl(baum)zweig*-típusú többszörös szóösszetételeket is. Bár Bellmann nem fejt ki részletesen, miért nem sorolja az *Öl(baum)zweig*-hoz hasonló ún. ölelkező alakokat (Klammerform) a „Kurzwort“-ok közé, utal Henzenre, aki ezt a típust a szóalkotás különleges fajtái között „Wortkürzung“-ként írja le, és megállapítja, hogy ezeknek az elliptikus formáknak csak egy kis része keletkezik valóban rövidüléssel (pl. *Öl(baum)zweig*, *Fern(sprech)amt*). Új összetételek gyakran eleve redukált formában jönnek létre (pl. *Klavierlehrer* a *Klavierspiellehrer* helyett; *Kohlenferien* a *Kohlenmangelferien* helyett) (Henzen 1965: 261-262). Lényegében Kobler-Trill is hasonló megfontolásból kezeli szóösszetételként az ilyen típusú szavakat. Azt feltételezi, hogy ezek számos esetben nem vezethetők vissza egy hosszabb szóalkotásra, s a kéttagú összetételektől csak annyiban különböznek, hogy értelmezésük során kiegészítendő a középső taggal: pl. „Ein Ölzweig ist der Zweig eines Ölbaumes“ (Kobler-Trill 1994: 100). Ezen kívül rámutat arra is, hogy az alárendelő szóösszetételek elemzésénél alapvetően két közvetlen alkotóelemet különítünk el, melyek maguk is szóalkotások lehetnek. Ez tehát azt jelenti, hogy a háromtagú összetétel kieső középső tagja vagy az előtaghoz, vagy az utótaghoz tartozik, ezért a szóösszetételek különleges eseteként tartja számon ezt a típust. Még ha az előtag maga „Kurzwort“ is, egy másik szóval összekapcsolódva már szóösszetételnek számít.

A *bio-*, *psycho-* és hasonló, gyakran rövidülésnek tekintett idegen eredetű morféimakkal kapcsolatban Kobler-Trill úgy véli, hogy kötött morféimákról van szó, hiszen

ezek nem önálló szavak, csak más morféimakkal összekapcsolódva fordulnak elő (1994: 109). Az ilyen előtaggal alkotott szavakat csak abban az esetben lehetne a „Kurzwort”-ok közé sorolni, ha mindegyikhez tartozna egy bázislexéma. Ez viszont az esetek jó részében nem áll fenn: például a *Psychoanalyse* szónak sincs egyértelmű bázislexémája. Ezt a fogalmat Kobler-Trill új elnevezésnek tekinti, mely a Freud által kifejlesztett pszichoterápiás vizsgálati és kezelési eljárás megnevezésére szolgál. Nem egy konkrét szó vagy szócsoporthoz való lerövidítése, ennek megfelelően értelmezése is többféle lehet: „psychologische Analyse”, „psychische Analyse”, „Analyse der Psyche” (1994: 112).

Felvetődik továbbá az a kérdés is, hogy valójában minek kell tekinteni a hasonló elemeket: tömorfémának, prefixumnak vagy prefixoidnak? Kobler-Trill olyan tömorfémaként írja le ezeket az idegen eredetű szóelemeket, melyek csakis kötött formában fordulnak elő a szóalkotásban, és Schmidt-re hivatkozva „konfixumnak” nevezi.¹⁸ A napjainkban különösen produktív *bio-* példáján is azt mutatja be, hogy ebben az esetben sem egy hosszabb lexéma rövidítéséről van szó, sokkal inkább arról, hogy feltételezni kell egy „bio” tömorfémát. A prefixumokra és prefixoidokra jellemző szemantikai kiüresedésről sem beszélhetünk, sőt épp az ellenkezője történt: a *bio-* morféma erőteljes jelentésbővülésen ment át. Kimutatható két olyan új jelentésem is, melyet sem a *Biologie*, sem a *biologisch* szavak korábban nem tartalmaztak: „’Natur(-)/ natürlich’ oder ’ohne Verwendung synthetischer Zusätze erzeugt’”, valamint „Eingriff in die ’Baupläne des Lebens’” (Kobler-Trill 1994: 114). Még félrevezető is lehet a ’Bio-’ előtagot a *Biologie* illetve a *biologisch* rövidüléseként értelmezni, hiszen például a *Bio-Branche* kifejezés nem írható körül a „biologische Branche” jelzős szerkezettel.¹⁹

Donalies is elkülöníti a konfixumokat a „Kurzwort”-tól.²⁰ A *bio-* példáját említi ő is, mely kötött elemként csak szóalkotásokban fordulhat elő (pl. *Biotonne*, *Biotop*, *biotisch*), és nem „valaminek a variánsa” (2007: 100). Ugyanakkor a *Bio*, mint a *Biologieunterricht* rövid formája, önálló szó, és létezik egy teljes alakja, a *Biologie* (pl. „Weil unser Lehrer krank ist, fallen Bio und Mathe heute aus.”) (ld. uo.). Ez utóbbi esetben tehát „Kurzwort”-tal állunk szemben.

Az életmód változásával, a növekvő környezettudatossággal és az egészséges táplálkozásra való törekvéssel is magyarázható a *bio-* „diadalútja”, napjainkra az egyik

¹⁸ „Ein Konfix ist ein „nicht wortfähiges, d.h. nur in der WB [Wortbildung] vorkommendes Grundmorphem”” (Kobler-Trill 1994: 114).

¹⁹ „*Bio-Branche*: Industriezweig, der die gentechnologischen Forschungsergebnisse der Biowissenschaften in kommerziell gewinnbringende Produktion überführt” (Kobler-Trill 1994: 114).

²⁰ „Konfixe sind gebundene Einheiten, die nur in Wortbildungsprodukten vorkommen [...]” (Donalies 2007: 100)

legproduktívabb konfixumként tartják számon. Terjedő használata közben ugyanakkor változni látszik a morfológiai státusza. A szóalkotásban eddig elsősorban kötött, prepozicionális, szóösszetételekben is szereplő morfémaként volt ismert, mely szemantikai szempontból viszonylag önálló, bár konkrét jelentése csak a kontextusban és/vagy a beszédhelyzetben aktiválódik (Scheller-Boltz 2008: 244). Újabban azonban a *bio*-, éppúgy mint az *öko*-, egyre gyakrabban szabad morfémaként jelenik meg mind a szóbeli nyelvhasználatban, mind az írott szövegekben. A „Bio/bio” önálló lexikai elemként való használata különösen szembetűnő a reklámokban („*Alles in Bio!*”, „*Bio? Aber natürlich! Bio bei Edeka*”, „*Gut, besser – Bio!*”); a nyomtatott sajtóban, ott is mindenekelőtt a címekben, rövid kommentárokból („*Bio verleiht guten Weinen eine neue Dimension*” (FAZ 17. 05. 2008)); és persze a hétköznapi beszélgetésekben (pl. „*Ich kaufe nur Bio!*”) (Scheller-Boltz 2008: 245). A „Bio/bio” tehát önálló szóként is megjelenhet, nem csak konfixumként használhatjuk. Ezekben a szemantikailag korlátozott esetekben „Kurzwort”-nak minősül, hiszen mindig egy azonos jelentésű bázislexéma rövidített formájáról van szó, így a *Bio* kizárólag a *Biologie* és a *Bioprodukt*, a *bio* pedig az „aus biologischem Anbau ohne chemische Zusatzstoffe” jelentést reprezentálja rövid változatban (i.m. 255). A „Bio/bio” önálló használatának sajátos formája, amikor főként reklámokban, marketingstratégiákban expresszív divatszóként jelenik meg. Ilyenkor – bár önálló egységként használják – nem szó és nem is „Kurzwort”, sokkal inkább a konfixumokhoz áll közel (i.m. 256).

Egy másik divatosnak tartott nyelvi jelenség, melynek megítélése szintén nem teljesen egységes: az *-i*-re végződő rövid formák megjelenése és terjedése a német nyelvben (vö. Glück/ Sauer 1997). Kobler-Trill véleménye szerint mindenképpen speciális esetről van szó, hiszen a rövidüléssel egyidejűleg todalékolás megy végbe, a megrövidült szótőhöz járul az *-i*, illetve ritkán az *-o* szuffixum. Minden példánál fel kell tenni a kérdést, hogy a rövidített szóalakhoz hozzárendelhető-e egy létező bázislexéma, vagy új elnevezés jött létre az *-i*-re végződő szóalkotással. Csak az előbbi esetben beszélhetünk „Kurzwort”-ról (pl. *Pulli* < *Pullover*, *Studi* < *Student*), akkor is csak mint sajátos formáról. Ha a rövidített szóalakot nem lehet visszavezetni egy szinonim teljes alakra, akkor nem sorolandó a „Kurzwort” kategóriába: például „*Zoni* als Bezeichnung für jemanden, der aus der „Zone” (DDR) kommt”(Kobler-Trill 1994: 132-133).²¹ Greule (1983/84) ugyanakkor

²¹ Kobler-Trill ezért az általánosan „Kurzwort”-nak tekintett *Kino* szót sem tartja annak, hiszen csak a rövid forma jelentése „Lichtspielhaus”. A *Kinematograph* szó, amiből rövidült, a mozgóképek visszaadására szolgáló korai berendezés elnevezése, tehát nem bázislexémája a *Kino*-nak (Kobler-Trill 1994: 133).

csak azokat az *-i*-re végződő, rövidüléssel létrejött főneveket tekinti „Kurzwort”-nak, amelyek az eredeti szó első két szótagjára redukálódott „egyszegmensű” rövidülések („unisegmentale Kurzwörter”: *Uni* < *Universität*, *Abi* < *Abitur*, *Zivi* < *Zivildienstleistender* stb.), valamint a teljes szóalak többnyire két, nem egymás mellett álló szótagjából vagy szótagtöredékéből alkotott „többszegmensű” rövidülések („multisegmentale Kurzwörter”: *Schiri* < *Schiedsrichter*, *Stasi* < *Staatssicherheit(sdienst)*, *Sowi* < *Sozialwissenschaft*). A produktív *-i* szuffixummal továbbképzett szavakat, melyek esetében csonkított szótőhöz járul az *-i* (pl. *Alki* < *Alkoholiker*, *Ami* < *Amerikaner*), egy csoportba sorolja más *-i* végű derivátumokkal, melyeknél az alapszó eleve egyszótagú (pl. *Dummi*, *Geili*, *Knasti*). Külön kategóriaként tárgyalja az *-i*-re végződő becéző névrövidítéseket is (pl. *Edi* < *Edmund*, *Eli* < *Elisabeth*), valamint nem tekinti „Kurzwort”-nak a kicsinyítő *-i* képzővel képzett gyermeknyelvi szavakat sem (pl. *Mutti* < *Mutter*, *Schnulli* < *Schnuller*). Később publikált tipológiájában (Greule 1992, 1996) a „gebundene Kurzwörter” kategóriába sorolja az *Am-i*, *Pull-i*, *Trab-i*, *Gorb-i* típusú szavakat, ahol a rövidült szótő önállóan nem fordul elő. Más szerzők szerint az *-i*-vel vagy *-o*-val toldalékolt rövidített szóalakok nem számítanak valódi „Kurzwort”-nak, de mivel „közeli rokonságban” vannak, ezért gyakran annak tekintik őket (vö. Steinhauer 2007: 136). Kötött rövid formaként tartják számon azt a csoportot („gebundene Kurzformen”), amelybe ezek a szavak is sorolhatók, hiszen a csonkolt szótő önállóan nem létezik, csak az *-i* szuffixummal összekötve (pl. Schumacher nevének becéző rövidítésében szereplő *Schum-* csak a *Schumi* toldalékolt formában használatos) (Steinhauer 2007: 137).²²

3.1.4. A „Kurzwort” fogalmának további szűkítése: az idegen eredetű rövidített formák kérdése és a szinonímia követelménye

Természetesen találkozhatunk kritikai megjegyzésekkel is, a „Kurzwort” definícióját illetően mégis elmondható, hogy a legtöbb szerző hasonlóan határolja körül a fogalmat, mint Kobler-Trill (vö. a továbbiakban Nübling és Steinhauer). Greule például 1996-os „Reduktion als Wortbildungsprozess der deutschen Sprache” című cikkében ugyanúgy elválasztja a „Kurzwort”-ot a más nyelvi szinteken (fonetika, szintaxis) végbemenő rövidüléssel jelenségektől, és csak azokat a megrövidült főneveket (közneveket és tulajdonneveket egyaránt) tekinti „Kurzwort”-nak, amelyekhez hozzárendelhető egy teljes

²² Az *-i* végű rövid formákhoz lásd még 4.4.1, 5.3.2, 5.4.4. és 5.5.2. fejezet

alak („Vollform”), valamint a rövid és a teljes alak egymás lexikai variánsai. Starke (1997) kifejezetten Kobler-Trill definíciójára alapozva vizsgálja a jelenséget, és Steinhauer (2000, 2001, 2007) is ugyanazokat a kritériumokat alkalmazza, még ha azután az egyes típusok meghatározásában el is tér Kobler-Trill tipológiájától (vö. 3.2.4.2. fejezet).

Ugyanakkor néhány szerző szigorúbban jelöli ki a „Kurzwort”-ként vizsgált nyelvi elemek körét, és az *-i* végű derivátumokon kívül kizárják például a jövevényszavakat is. Greule (1996) indoklása szerint ezek az átadó nyelvben „Kurzwort”-nak számítanak ugyan, de a német nyelvben nincsenek jelen a hozzájuk tartozó teljes alakok (pl. *Taxi* a francia *taximètre* szóból, vagy *Laser* az angol *light amplification [by] stimulated emission [of] radiation* kifejezésből). Az eredeti alak hiányán kívül problémás az írásuk és kiejtésük közötti eltérés, valamint a grammatikai nem meghatározása is (Greule 1992: 64). Barz (2005) és Nübling (2001) is úgy véli, hogy az *Aids*, *Laser*, *Radar* és más, az átadó nyelvben megrövidült szavak, melyeknek a németben nincs alternatív kifejezési módja, inkább jövevényszónak tekintendők. Nübling (2001) meglehetősen szűkre szabja a „Kurzwort” fogalmának kereteit, hiszen az idegen eredetű „Kurzwort”-okon és a fentebb más szerzők által elkülönített különféle rövidítéssel eljárásokon kívül – Greule-hoz hasonlóan – kizárja még vizsgálatának tárgyából azokat a személyneveket is, melyek rövidült alakjához az *-i* képző járul (pl. *Willi* < *Wilhelm*, *Schumi* < *Schumacher*), valamint az olyan cégneveket is, mint *BASF*²³.

A „Kurzwort” ismertetőjegyei közül leginkább a rövid és a teljes alak közötti szinonímia követelménye jelenik meg néhány esetben problémaként. Ezért felvetődik a kérdés: mennyire kell szigorúan venni ezt a feltételt? A rövidített és a teljes alak koegzisztenciája ugyanis nem mindig teljesül egyértelműen. Így például az idegen eredetű rövidített szóalakoknál (vö. fentebb Greule), illetve a Nübling (2001) által említett további példákban sem: *Bafög* (< *Bundesausbildungsförderungsgesetz*), *Studi* (< *Student*), *Kino* (< *Kinematograph*). A *Bafög* esetében a rövidített és a teljes alak közötti szemantikai disszociációról beszélhetünk, a rövid forma jelentésében ugyanis nem azonos azzal az absztrakt fogalommal, amiből kialakult. A beszélt nyelvben ma már inkább a törvény alapján nyújtandó támogatást jelöli (vö. *Bafög beantragen*, *Bafög bekommen*, *Bafög-Erhöhung*). Nübling szerint szigorúan véve a *Studi* sem „Kurzwort”, mert tartalmaz egy emocionális, becéző komponenst, amit a *Student* szó nem (vö. 5.4.4. fejezet), a *Kino* pedig

²³ Indoklást ugyan nem ír, de feltételezhetően azért nem tekinti annak, mert az eredeti cégnév (*Badische Anilin- und Sodafabrik*) már „elavult”, nem felel meg a cég jelenlegi profiljának, hiszen már nem csak a nevében szereplő két terméket gyártják (vö. Bellmann 1980: 376, Kobler-Trill 1994: 194).

azért veszítette el „Kurzwort”-státuszát, mert az alapjául szolgáló teljes alak (*Kinematograph*) az idők során eltűnt, már nem használják.²⁴ A szinonímia megléte rövid és teljes alak között – mint ahogy fentebb már volt róla szó – felmerült mint szempont abban a kérdésben is, hogy egyáltalán szóalkotásnak tekinthető-e a „Kurzwortbildung”. Figyelembe véve a szinonímia kritériumával kapcsolatban jelentkező dilemmákat, később Kobler-Trill is módosított 1994-es definícióján – noha az „elvileg” megszorítás ott is szerepelt –, s így fogalmaz: „Sie [Kurzwörter] haben eine eigene, der Schreibung folgende phonisch realisierbare Form. [...] Ein Kurzwort, wie wir es verstehen, ist ferner die Reduktion einer zumindest anfangs gleichbedeutenden längeren Wortschatzeinheit, dem Basislexem” (Kobler-Trill 2002: 453). Bár azzal a pontosítással, hogy legalábbis „kezdetben” fennáll a lexikai variáció lehetősége, néhány vitatott példáról eldönthető, „Kurzwort”-e vagy sem, úgy vélem, még így is kérdéses lehet, meddig tart a „kezdetben”, mennyire követhető nyomon egyáltalán a rövidített forma keletkezése és együttélése a teljes alakkal, illetve attól való elszakadása, önállósulása (lásd még 5.4. fejezet).

A témában született másik monográfia szerzője, Steinhauer szerint is azok a rövidített szavak tekinthetők „Kurzwort”-nak, melyek önálló szóként léteznek mind az írott, mind a beszélt nyelvben, főnévként grammatikai nemmel rendelkeznek, úgy ejtjük őket, ahogy írjuk, és van egy hosszú eredeti formájuk, mely a rövid alakkal párhuzamosan létezik (Steinhauer 2001: 2). Ez utóbbi tulajdonságuk alapján ő is megkülönbözteti a „Kurzwort”-ot a „Wortkreuzung”-tól és a „Kunstwort”-tól. 2007-es tanulmányában pedig már ő is differenciáltabban fogalmaz a szinonímiával kapcsolatban:

„[...] die ‚echten’ Kurzwörter, die (zumindest ursprünglich) als lexikalische Varianten zu längeren Formen existieren. Kurzwörter werden gebildet, indem einzelne Segmente einer zugrunde liegenden Vollform ausgewählt und zu einem neuen Wort zusammengefügt werden. Das Kurzwort und sein „Original” (so Bellmann), oder „Basislexem” (so Kobler-Trill) existieren im klassischen Fall synonym nebeneinander – etwa *Uni* und *Universität* oder *Lkw/LKW* und *Lastkraftwagen*.” (Steinhauer 2007: 136)

Lábjegyzetben pedig hozzáfűzi:

²⁴ A *Kino*-t Kobler-Trill sem tekinti „Kurzwort”-nak, indoklását ld. fentebb a 21. lábjegyzetben.

„Dass das in der Praxis jedoch kaum je der Fall ist, ist offensichtlich – allein die Kommunikationssituation legt oft diese oder jene Form nahe, womit tatsächliche Synonymie nicht mehr gegeben ist (sollte es diese überhaupt geben, was in der Forschung bekanntermaßen ohnehin umstritten ist).” (u.o.)

A „Kurzwort” és eredetije közötti szinonímia kritériuma tehát napjaink szakirodalmában is problémát jelent, a definíció ezen eleme gyakorlatilag minden kutató értelmezésében más-más súllyal esik latba.

3.1.5. A „Kurzwort” meghatározása a német kutatási beszámolók alapján

Michel (2006) fontosnak tartja kiemelni a „Kurzwort”-definíciók azon hiányosságát, hogy csak a nyelvi rendszerre, a *langue*-ra korlátozódnak, s ezt a „szó” fogalmának vitatott meghatározására vezeti vissza. Mint ahogy egy adekvát szó-definíciónak is figyelembe kell vennie a nyelvhasználatot (*parole*), a „Kurzwort”-meghatározásokat is ki kell egészíteni, módosítani kell a szövegnyelvészeti, pragmatikai, szociolingvisztikai és kognitív aspektusok bevonásával, s ezzel véleménye szerint tisztázhatók többek között a rövidített és a teljes forma variációjával kapcsolatos kérdések is.²⁵

A fentiekben felvázolt, többségében egy irányba mutató definíciók ellenére a terminológia napjainkban sem nevezhető egységesnek. Ennek egyik legfrissebb bizonyítéka a *SPRACHLICHE KÜRZE* című kötet (Bär/ Roelcke/ Steinhauer 2007), melynek írásaiban – meglepő módon – a legkülönbözőbb szakkifejezésekkel és „Kurzwort”-értelmezésekkel találkozunk, mintha az utóbbi időben egyre-másra megfogalmazott igény és törekvés a terminológia egységesítésére kudarcot vallott volna. Kiragadott példaként Ronneberger-Sibold tanulmányát említeném („Zur Grammatik von Kurzwörtern”), aki ugyan utal Kobler-Trill és Steinhauer monográfiáira és az általuk használt szakszókincsre és tipológiára, mégis ezektől teljesen eltérő terminusokat használ, melyeket írása bevezetőjében definiál. Megkülönbözteti a szűkebb és a tágabb értelemben vett

²⁵ Vö. „Ähnlich wie den gängigen Wortdefinitionen ist allen etablierten Kurzwortdefinitionen gemeinsam, dass sie unterschiedliche systemlinguistische Beschreibungsebenen einbeziehen [...]” (Michel 2006: 71); „Bestehende Definitionsversuche müssen [...] keineswegs ersetzt werden, sind aber durch Erkenntnisse aus den Fakten zu ergänzen, zu modifizieren oder zu komplementieren. Der restriktiv-statischen Definition auf Grund der *langue* wird eine umfassende dynamische Definition auf Grund der *parole* zur Seite gestellt” (i.m. 72).

„Kurzwort” fogalmát („Kurzwörter im engeren Sinne” és „Kurzwörter im weiteren Sinn”), s „Kurzwort” alatt alapvetően az utóbbit érti.

Összegezve mégis elmondható, hogy vannak a „Kurzwort”-definícióknak olyan elemei, melyek a téma kutatói számára mára általánosan elfogadottak. Alapvetően tehát azt kell megvizsgálni egy komplex teljes alakból rövidítéssel létrejött jelenséggel kapcsolatban, hogy egyáltalán szó-státusszal bír-e. Amennyiben egy morfológiailag stabil, nemcsak írásban, hanem szóban is használt szóalakkal van dolgunk, melynek létezik egy vele – legalábbis keletkezése idején – alternatíván használható ún. bázislexémája/ teljes alakja, „Kurzwort”-ról beszélhetünk.

3.2. A német „Kurzwort” típusai és osztályozása az aktuális szakirodalomban

Nemcsak a „Kurzwort” fogalmának meghatározásában vannak eltérések, hanem az ide sorolt egyes típusok esetében is felmerül a nem egységes terminológia problémája. A közelmúltban felvázolt tipológiák közül szeretnék a következőkben néhányat bemutatni, elsősorban azokra koncentrálva, melyek hasonlóan értelmezik magát a „Kurzwort” fogalmát, és a német „Kurzwortforschung” eddigi eredményeit feldolgozva igyekeznek azokat egységes formába önteni.

Kobler-Trill monográfiájának (1994) egyik fontos célkitűzése éppen az volt, hogy a korábbi leírásokat összegezve pontosítsa a „Kurzwort” definícióját, és létrehozson egy olyan egységes és részletes tipológiát, mely az addigi kutatási eredményekre épül. A korábbi osztályozási kísérletek áttekintése során arra a felismerésre jutott, hogy a legtöbb felosztás öt alapvető szempontot vesz figyelembe:

- (1) a „Kurzwort”-szegmensek mérete („Umfang der KW-Segmente”)²⁶
- (2) a szegmensek száma („Anzahl der Segmente”)
- (3) a „Kurzwort”-szegmensek pozíciója a bázislexémában („Position der KW-Segmente im BL”)
- (4) az egyes betűk fonetikai realizációja („phonetische Realisation von Einzelbuchstaben”)

²⁶ Ennek a szempontnak többféle megnevezésével találkozhatunk (ld. még a továbbiakban), de mind az „Umfang”, mind az „Art”, mind pedig a „Qualität” ugyanarra az alapelve vonatkoznak, vagyis hogy a rövidítés során betűket ill. hangokat, szótagokat ill. szótagrészeket, vagy morfémmákat emelünk-e ki a teljes alakból.

(5) további aspektusok („weitere Aspekte”) (a bázislexéma leírása, helyesírási adatok stb.) (vö. Kobler-Trill 1994: 58-62).

Ebből a megközelítésből kiindulva lehet leginkább összevetni a jelenlegi elképzeléseket is. Kobler-Trill tipológiáján, mint a kutatásban széles körben ismert és leggyakrabban hivatkozott csoportosításon kívül ismertetem Greule (1992, 1996), Steinhauer (2000, 2007) és Barz (2005) felosztását, melyek a legfrissebb szakirodalomban szintén mérvadónak számítanak. A „DUDEN Grammatik” (2005) Barz tipológiáját közli, Steinhauer pedig Greule nyomdokain haladva alakította ki elképzelését, mely az inkább Bellmannra (1980) támaszkodó Kobler-Trill felosztásától mind tartalmilag, mind terminológiailag valamelyest eltér. A témában publikáló szerzők (a fentebb már említett kivételektől eltekintve, akik a „Kurzwort” fogalmát is kicsit másként értelmezik) vagy az egyik, vagy a másik fent nevezett tipológiát és terminológiát felhasználva végzik kutatásaikat. Mielőtt rátérnék az egyes osztályozási rendszerek bemutatására, áttekintem a redukció kiindulópontjául szolgáló teljes alakok struktúráját és a szóalkotás felszínen zajló folyamatát.

3.2.1. A rövidítéses szóalkotás mint morfológiai eljárás

A szóalkotás folyamatának elemzése során általában számolni kell morfológiai, szintaktikai, valamint szemantikai aspektusokkal és eljárásokkal (Knipf-Komlósi 2003: 59). Míg azonban a német nyelv másik három szóalkotási módjának (Komposition, Derivation, Konversion) e három szempont alapján viszonylag egyértelműen leírható sémája van, a „Kurzwortbildung” esetében nem beszélhetünk egy egységes, minden esetben „kiszámíthatóan” működő, szabályszerű eljárásról.²⁷

Ha abból indulunk ki, hogy az alapszó és célszó közötti szemantikai átalakulásról eleve nincs szó, hiszen ezzel a szóalkotási móddal gyakorlatilag szinonimák jönnek létre, és nem történik szófajváltás sem, hiszen kevés kivételtől eltekintve szinte kizárólag főneveket érint a rövidítéses szóalkotás, és a főnevekből létrehozott célszavak is főnevek, akkor egyedül a morfológiai aspektus, a strukturális változás megragadásával lehet a „Kurzwortbildung” jelenségét leírni.²⁸ Voltaképpen ez sem egyszerű, hiszen nem lehet

²⁷ Ez hasonlóképpen van a magyarban is (lásd 5.3. fejezet). Vö. még Ladányi (2007: 65): „A szókincs bővítésének egyéb eszközei” között említett és vizsgálatom körébe sorolt csonkítással, valamint betű- és mozaikszó-alkotással kapcsolatban megjegyzi, hogy ezek „nem szabályos morfológiai folyamatok, hanem tudatosan alkalmazott, morfológián kívüli (extragrammatikai) eszközök”.

²⁸ Később látni fogjuk, hogy más szempontok is leírhatók a jelenséggel kapcsolatban (vö. 4. és 5. fejezet).

előre megmondani, hogy egy adott teljes alakból milyen rövidített szóalak lesz.²⁹ Ugyanígy szinte lehetetlen a rövid formából – mind strukturálisan, mind szemantikailag – kikövetkeztetni, hogy milyen bázislexéma szolgált alapjául: pl. az *AKW* (< *Atomkraftwerk*) betűszó teljes alakja egy szó, míg az *ARD* (< *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland*) bázislexémája egy szintaktikai szókapcsolat; a *DB* betűszó pedig lehet a *Deutsche Bücherei*, a *Deutsche Bank* vagy a *Deutsche Bahn* rövidített formája is (Barz 2005: 676).

Greule (1996) szerint a rövidítéses szóalkotás leírásának alapja a teljes és a rövid forma összevetése oly módon, hogy a teljes alakból indulunk ki. Bellmann (1980)³⁰ korábbi, az akkori nyelvhasználatot figyelembe vevő összeállítását az eredeti szóalakokról kicsit módosítva, kiegészítve a következő csoportokat különbözteti meg:

- 1) többtagú szóösszetételek (pl. *Lastkraftwagen* > *LKW*);
- 2) többszótagú idegen szavak és idegen morfémakészletből álló „műszavak” (pl. *Lokomotive* > *Lok*);
- 3) jelzős és mellérendelő szószerkezetek (pl. *Zweites Deutsches Fernsehen* > *ZDF*, *Deutscher Industrie- und Handelstag* > *DIHT*);
- 4) a három előbbi lehetőség kombinációi (pl. *Elektronische Datenverarbeitung* > *EDV*);
- 5) keresztnévek (pl. *Magdalena* > *Magda/Lena*) (Greule 1996: 196-197).

Barz (2005) is fontosnak tartja áttekinteni a rövidülések alapjául szolgáló sokféle lehetőséget, de más szempontok szerint csoportosítja a teljes alakokat:

- (a) szintaktikai szókapcsolatok (többnyire intézmények, társaságok, cégek vagy termékek nevei), pl. *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland* > *ARD*;
- (b) többtagú szóalkotások, mégpedig összetett szavak (pl. *Kindertagesstätte* > *Kita*, *Atomkraftwerk* > *AKW*), derivátumok (pl. *Transformator* > *Trafo*, *Information* > *Info*) és konverzióval létrejött szavak (pl. *Auszubildender* > *Azubi*);
- (c) ritkán mondatok is (pl. *Friss die Hälfte!* > *FdH*, ami egy diéta humoros elnevezése).

²⁹ „Kürzungen kommen in verschiedenartiger Gestalt vor, denn es gibt keine verbindlichen Regeln, wie eine längere Form zu reduzieren ist” (Barz 2005: 742).

³⁰ „... von der Kurzwortbildung insbesondere betroffen sind

- mehrgliedrige Komposita,
- vielsilbige Fremd- und „Kunst“-Wörter (aus fremdem Morphemmaterial),
- feste Wortverbindungen (Wortgruppenlexeme), meist auf der Grundlage adjektivischer, genitivischer und präpositionaler Attribuierungen
- sowie Kombinationen der genannten drei Möglichkeiten” (Bellmann 1980: 370).

Kobler-Trill is foglalkozik a bázislexéma strukturális elemzésével (1994: 87-89). A Bellmann által leírt komplex teljes alakok közül különös figyelmet szentel a jelzős szerkezeteknek (pl. *Badische Anilin- und Sodafabrik* > *BASF*), valamint a prepozíciós szerkezeteknek (pl. *Bank für Gemeinwirtschaft* > *BfG*).

S hogy mi történik ezekkel a kiinduló formákkal a rövidítéses szóalkotás során? Az eljárás lényegében úgy zajlik, hogy a komplex teljes alakot különböző szegmensekre tagoljuk. Greule a lehetséges szegmenseket három csoportba sorolja: 1) betűk, illetve hangok; 2) szótagok, illetve szótagrészek; 3) morfémák. Ahhoz, hogy a teljes alaknál rövidebb formát hozzunk létre, néhányat ki kell választani a bázislexéma szegmensei közül, s ez a szelekció maga a rövidítés folyamata (Greule 1992: 60). Arra vonatkozóan, hogy a teljes alaknak hány eleme és melyek kerülnek kiválasztásra, nincsenek szabályok, csupán tendenciák fogalmazhatók meg, melyek alapul szolgálnak az egyes típusok meghatározásához (lásd még 5.1. és 5.3.1. fejezet).

3.2.2. Greule (1992, 1996) tipológiája

Greule tipológiájában alapvetően a kiválasztott szegmensek számát és a szegmensek jellegét („Segmentart”) (vö. „minőségét” ill. „terjedelmét”) veszi tekintetbe. A szegmensek száma szerint megkülönböztet egy- és többszegmensű „Kurzwort”-okat. A szegmensek típusa alapján pedig négy csoportba sorolja a rövidített szóalakokat:

- (a) „Buchstaben-Kurzwörter”, vagyis betűszavak,
- (b) „Silben-Kurzwörter”, melyek a bázislexéma bizonyos szótagjaiból/ szótagrészeiből álló rövid alakok,
- (c) „Mischtypen”, vagyis az előző két típus keveréke,
- (d) „Morphem-Kurzwörter”, azaz egy vagy több morfémából álló szórövidülés (Greule 1992: 60).

A betűszavak kategóriáján belül megkülönböztet egyszegmensűeket (bár ezek a rövidítések önállóan nem nagyon, többnyire számokkal vagy más betűkkel együtt használatosak), valamint többszegmensűeket (vö. 1. táblázat).

Egyszegmensű betűszavak	Többszegmensű betűszavak
<ul style="list-style-type: none"> • a kémiai elemek vegyjelei (H_2O) • az utak megjelölései ($A 6 < Autobahn 6$; $B 40 < Bundesstraße 40$) 	<ul style="list-style-type: none"> • két betűből ($EG < Europäische Gemeinschaft$, $UB < Universitätsbibliothek$) • a teljes alak három eleméből ($ZDF < Zweites Deutsches Fernsehen$, $UKW < Ultrakurzwelle$) • több mint három szegmensből álló betűszavak ($ADAC < Allgemeiner Deutscher Automobilclub, GmbH < Gesellschaft mit beschränkter Haftung$)

1. táblázat

A betűszavak csoportosítása Greule tipológiájában

Néhány példa bemutatásán keresztül kitér ugyan a betűző ejtés és egybeejtés kérdésére, de nem hoz létre a kiejtésnek megfelelően altípusokat a betűszavak csoportján belül.

A teljes alak egyes szótagjaiból álló rövidített szóalakokkal („Silben-Kurzwörter”) kapcsolatban megállapítja, hogy közöttük igen ritkák az egyszegmensűek (pl. *Klo < Klosett*, *Lok < Lokomotive*), a legtöbb kétszegmensű (pl. *Abi < Abitur*, *Akku < Akkumulator*, *Demo < Demonstration*, *Uni < Universität*). Megjegyzi továbbá, hogy az ilyen rövidített szóalakokat alkotó szegmensek többnyire közvetlenül egymás után állnak a teljes alakban, vagyis kontinuus szótagokból, illetve szótagrészekből tevődnek össze. De vannak olyan példák is, ahol diszkontinuus szegmensekből jön létre a rövid forma (pl. *Kripo < Kriminalpolizei*, *Schiri < Schiedsrichter*) (Greule 1992: 61).

Az ún. „vegyes típus”-hoz („Mischtypen”) azokat a rövidített szóalakokat sorolja, amelyek az eredeti lexémából átvett betűk és szótagok vagy szótag-elemek átvételével jöttek létre (pl. *Azubi < Auszubildender*, *Bafög < Bundesausbildungsförderungsgesetz*).

A negyedik típusként megnevezett „Morphem-Kurzwörter” sajátossága, hogy első pillantásra nem is tűnnek „Kurzwort”-nak, hiszen a rövidítéssel „közkeletű” morfémák, illetve szavak jönnek létre, mint például *Tief < Tiefdruckgebiet*, *Bahn < Eisenbahn*, *Frankfurter < Frankfurter Würstchen*. De ide sorolhatók az ún. ölelkező alakok is, melyeket Kobler-Trill például nem tart „Kurzwort”-nak (vö. 3.1.3.): *Ölzweig < Ölbaumzweig*, *Tankwart < Tankstellenwart*, *Laubsäge < Laubholzsäge* stb. (Greule 1992: 62).

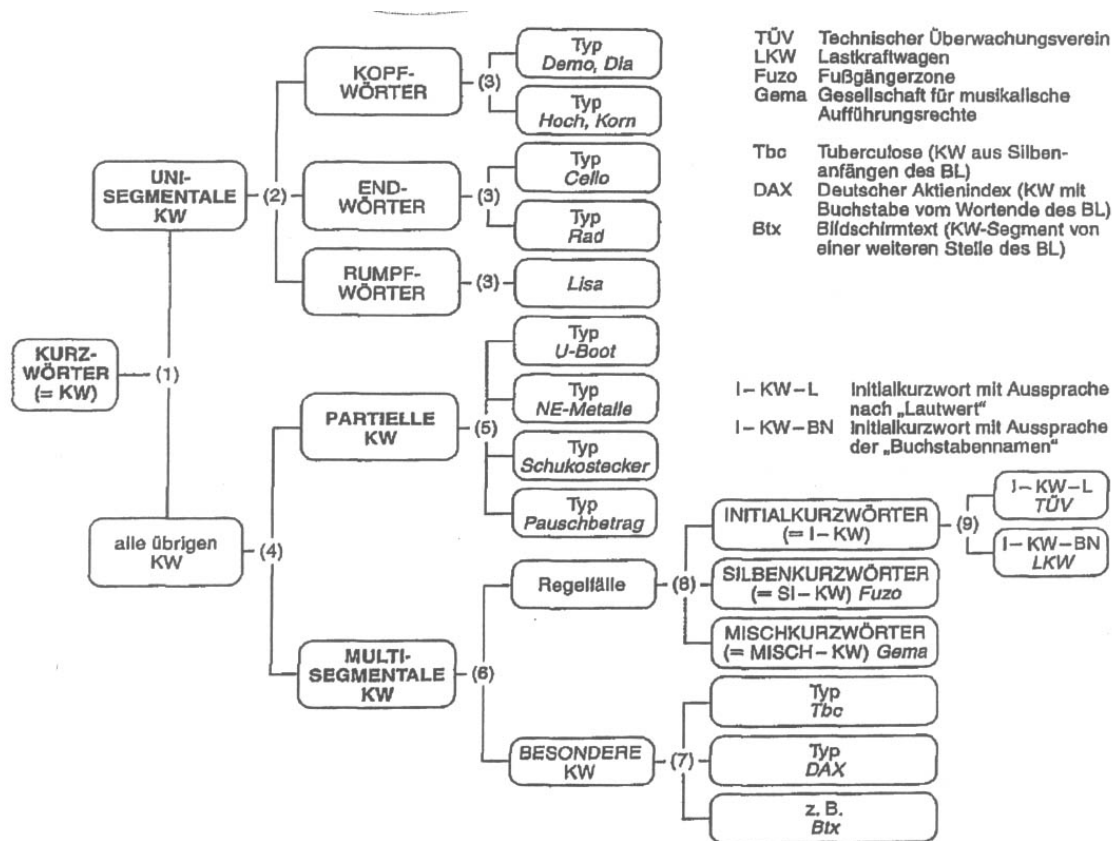
A fenti négy típuson kívül, melyek közé csupa önálló szó tartozik, Greule megkülönbözteti a „gebundene Kurzwörter” kategóriáját. Ezek olyan rövidített szóalakok, melyek önállóan nem, csak más lexikai elemhez kötöten fordulnak elő. Már az egytagú betűszavaknál is utal rá, hogy azok többnyire számokkal vagy más betűkkel együtt használatosak (vö. *A 6, B 40*). Ezeket – egy általa addig nem használt fogalommal élve – bizonyos szempontból „partielle Kurzwort”-oknak nevezi. De ezt a típust nem ismerteti, így valójában tisztázatlan marad az említett példák státusza (vö. i.m. 62). A kötött rövidített szóalakok főként összetételek első tagjai, akár betűkről (pl. *H-Milch < Haltbare Milch, O-Ton < Originalton*), akár a teljes alak szótagjaiból létrejött rövid formákról van szó (pl. *Deko-Stoff < Dekorationsstoff, Schokocreame < Schokoladencreme*). Felsorolásában szerepel a *Bio-Gemüse* példa is, melyet a *biologisches Gemüse* teljes alakból vezet le.³¹ Kötött rövidített szóalakok képezik az alapját az *-i* képző hozzáillesztésével létrehozott szavaknak is (*Fundi < Fundamentalist, Alki < Alkoholiker, Kuli < Kugelschreiber* stb.) (uo.).

Később differenciáltabban összegzi a „Kurzwort” osztályozási szempontjait: Úgy véli, hogy minden „Kurzwort” leírható, ha figyelembe vesszük (1) a rövid alakba átvett szegmensek minőségét, (2) a szegmensek mennyiségét, (3) a kiválasztott szegmenseknek a teljes alakban elfoglalt pozícióját, és (4) a szegmensek kontinuitását, illetve diszkontinuitását, vagyis azt, hogy a kiválasztott szegmensek a teljes alakban megszakítás nélkül helyezkednek-e el egymás után. Úgy tűnik, Greule fontosabbnak tekinti az egyes példák leírhatóságát, a fent nevezett szempontok alapján megállapítható közös vonásaikat, mint hogy a „Kurzwort”-ok konkrét csoportjait megnevezze, illetve következetesen használja a terminológiát. A fentiekben már említett, a szegmensek minősége alapján felállított kategóriák közül 1996-os írásában például a „Morphemkurzwort” csoportot „Wortkurzwort”-nak nevezi, valamint utal más, részletesebben nem ismertetett típusokra, mint például „Akronyme”, „Clippings”, „Klammerformen”, és a szegmensek pozíciójáról szólva hivatkozik egy Kobler-Trill által használt terminusra („Endwort”) is.

³¹ Ezen formák vitatott voltával kapcsolatban lásd 3.1.3. fejezet.

3.2.3. Kobler-Trill (1994) tipológiája

A megjelenés kronológiáját figyelembe véve Kobler-Trill (1994) tipológiája a következő, mely a legrészletesebben kidolgozott az újabb elképzelések közül. A „Kurzwort”-ok osztályozása során elsősorban ún. strukturális kritériumokat használ (a „Kurzwort”-szegmensek száma és minősége, valamint a bázislexémában elfoglalt pozíciójuk), de – mint majd látni fogjuk – szerepet kapnak fonológiai szempontok is. Hierarchikusan felépített elemzésének eredménye egy fadiagram-formában ábrázolható tipológia (vö. 1. ábra).

1. ábra

Typologie des Kurzwortes (Kobler-Trill 2002b: 42)

Egy még differenciáltabb osztályozási rendszer kidolgozásához, illetve egy adott „Kurzwort” elemzéséhez és leírásához pedig további aspektusokat javasol. Ilyen például az alaplexéma és a rövidített forma írásmódja közötti esetleges különbség, valamint a hangzásbeli hatás vizsgálata, továbbá a gyakran tudatos törekvés könnyen ejthető rövid

alakok vagy néhány esetben homonimák létrehozására (vö. 5.4.3. fejezet). Rendszerező vizsgálata során lépésről-lépésre haladva, az elemzési szempontoknak megfelelően mindig megfogalmaz egy kérdést. A kérdésekre adott válaszok alapján azután sorra különíti el egymástól az egyes „Kurzwort”-típusokat (vö. Kobler-Trill 1994: 62-86).

Az első kérdés a szegmensek számára vonatkozik: Egy vagy több szegmensből áll-e a „Kurzwort”? A bázislexéma egyetlen szegmentumára redukált rövid alakokat – az összes többitől („alle übrigen KW”) megkülönböztetve – az „unisegmentale Kurzwörter” kategóriába sorolja, melyet a második kérdéssel tovább differenciál:

Milyen pozíciót foglal el a „Kurzwort”-szegmens a bázislexémában? Háromféle elhelyezkedés lehetséges: Ha a „Kurzwort”-szegmens a teljes alak elején áll, „Kopfwort”-ról beszélhetünk, ha a végén, akkor „Endwort”-ról, ha pedig a közepén, akkor „Rumpfwort”-ról. Ez utóbbi csoporthoz viszonylag kevés példát találunk a német nyelvben, valószínűleg ezért nem is nagyon szerepel más tipológiákban. Néhány keresztnéven kívül, mint *Lisa* < *Elisabeth*, *Resi* < *Theresia*, *Basti* < *Sebastian*, Kobler-Trill sem tud más példát felsorolni. Annál gyakoribb a bázislexéma elejére és végére rövidült szóalakok előfordulása. Éppen ezért szükségesnek ítéli tovább pontosítani ezt a két kategóriát. Aszerint, hogy milyen morfológiai struktúrája van a „Kurzwort”-szegmensnek (ez az elemzés harmadik lépése), mind a „Kopfwort”, mind az „Endwort” két alcsoportra osztható.

A teljes alak elejéből átvett szegmentum lehet homonim egy szabad morfémával, mint például *Hoch* < *Hochdruckgebiet*, *Ober* < *Oberkellner*, *Korn* < *Kornschnaps*. Ugyanakkor az *Uni* < *Universität*, *Abi* < *Abitur*, *Labor* < *Laboratorium* példák esetében a rövidített szóalak csak egy-egy morfémárészt tartalmaz az alapszóból.

A bázislexéma végére rövidült szavak között csupán néhány olyat találunk, ahol a morfémahatárok figyelmen kívül hagyásával jött létre új lexikai elem. Egy-két keresztnéven kívül (pl. *Thea* < *Dorothea*, *Achim* < *Joachim*) Kobler-Trill összesen két példát talált a szakirodalomban (*Cello* < *Violoncello*, *Bus* < *Omnibus*), de mivel mindkettő jövevényszó, ezek is problematikusak (vö. 3.1.4. fejezet). Jóval több olyan „Endwort” van, mely poliszém egy szabad morfémával. Ezek voltaképpen olyan szóösszetételek, melyek a második tagjukra rövidültek (pl. *Rad* < *Fahrrad*, *Ring* < *Fingerring*, *Platte* < *Schallplatte*).

Meg kell még említeni, hogy Kobler-Trill a „Kopfwort”-ok között utal két sajátos esetre. Az egyik, amikor egy szószerkezetből kivált önálló tag továbbviszi a szerkezet jelentését, mint például *Frankfurter* (*Würstchen*), *Emmentaler* (*Käse*). A másik,

amikor a rövidítéssel párhuzamosan toldalékolás történik, a csonkolt szótóhoz járul az *-i* (pl. *Pulli* < *Pullover*) vagy ritkábban az *-o* szuffixum.³²

Az osztályozás negyedik lépéseként a több mint egy szegmensből álló „Kurzwort”-ok csoportján belül különválasztja a többszegmensű („multisegmentale Kurzwörter”) és a „részleges” rövidített szóalakokat („partielle Kurzwörter”). Ez utóbbiról van szó, ha a bázislexéma utolsó közvetlen összetevője nem rövidül meg (pl. *U-Bahn* < *Untergrundbahn*, *Schukostecker* < *Schutzkontaktstecker*, *Rehaklinik* < *Rehabilitationsklinik*). Mint ahogy a példák is mutatják, a rövidített forma első tagja állhat több szótagból is, de önállóan nem fordulhatnak elő (azaz a **Schuko* és **Reha*³³ elemek például nem önálló szavak) (Kobler-Trill 1994: 72). A részleges rövidüléssel szemben a multiszegmentális rövidített szóalakok esetében rendszerint az alaplexéma összes alkotórésze megrövidül.

Az elemzés ötödik kérdése segítségével (Milyen morfológiai szerkezete van a redukált résznek?) a „részleges” rövid formák további altípusokra oszthatók: a lerövidített elem (a) egy kezdőbetűből (*U-Bahn* < *Untergrundbahn*, *O-Ton* < *Originalton*, *E-Werk* < *Elektrizitätswerk*, *O-Saft* < *Orangensaft*, *U-Haft* < *Untersuchungshaft*), (b) több kezdőbetűből (*NE-Metalle* < *Nichteisenmetalle*, *SB-Laden* < *Selbstbedienungsladen*), (c) a bázislexéma szótagalkotásra is alkalmas elemeiből (*Schukostecker* < *Schutzkontaktstecker*, *Bubabus* < *Bundesbahnbus*), illetve (d) egy nagyobb összetevőjéből áll (*Dispokredit* < *Dispositionskredit*, *Pauschbetrag* < *Pauschalbetrag*, *Rehaklinik* < *Rehabilitationsklinik*).

A hatodik lépésben a többszegmensű rövidített szóalakokat osztja két csoportra. Szabályos típusként („Regelfälle”) kezeli azokat a több lerövidült elemből álló példákat, ahol a „Kurzwort”-szegmensek a bázislexéma morfémáinak elejéről származnak (ld. alább). Az ettől, vagyis a „normálistól eltérő” eseteket a „besondere Kurzwörter” kategóriába sorolja. Attól függően, hogy milyen eltérés tapasztalható, három típust különböztet meg az előforduló példák alapján. A *Tbc* < *Tuberculose* esetében a „Kurzwort”-ba kerülő elemek nem a teljes alak morfémáinak, hanem szótagjainak elejéről származnak. A *DAX* < *Deutscher Aktienindex* példáján azt látjuk, hogy egy szegmens a bázislexéma végéről került a rövidített formába. Végül a legritkább eset, amikor más,

³² Kobler-Trill ugyan említi a megrövidült és *-o*-val továbbképzett szavakat, de példát nem hoz. Idevágó példa lehet: *Realo* < *Realpolitiker* (vö. Androutopoulos 2001).

³³ Ugyanakkor Steinhauer szerint nehéz hosszú távon kizárni, hogy ezek az elemek szabadon nem fordulhatnak elő. Ahogy még Kobler-Trill nem talált példát a *Reha* önálló használatára, a közben eltelt időben már előfordul: „[...] in der Alltagskommunikation jedoch ist der Ausdruck „Reha” für <Rehabilitation> inzwischen durchaus geläufig” (Steinhauer 2000: 38).

tetszőleges pozícióból vesznek át egy elemet a rövid alak megalkotásakor, például *Btx* < *Bildschirmtext*.

Végül rendszerezi a szabályosnak ítélt multiszegmentális „Kurzwort”-okat is. Annak megfelelően, hogy milyen típusúak a szegmensek, három csoportot különít el: a bázislexéma morfémáinak kezdőbetűiből álló „Initialkurzwort” (pl. *LKW* < *Lastkraftwagen*); a teljes alak morfémáinak elejéről vett, egyúttal egy-egy „Kurzwort”-szót tagot alkotó szegmensekből álló „Silbenkurzwort” (pl. *Fußgängerzone* < *Fuzo*); és a nem kizárólag betűkből vagy szótagokból álló vegyes kategória, a „Mischkurzwort” (pl. *Gema* < *Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und Vervielfältigungsrechte*).

Az utolsó, a kilencedik kérdéssel a betűszavakat bontja további két típusra a kiejtésük alapján. Ahogy Kobler-Trill fogalmaz, „az egyes betűk hangértékével”, vagyis egybeejtéssel, és az egyes betűk „alfabetikus betűnévvel”, azaz betűző ejtéssel kimondott betűszavakat különböztet meg (1994: 81). Egybeejtjük például a *TÜV* (< *Technischer Überwachungsverein*) betűszót, míg az *LKW*-t (< *Lastkraftwagen*) betűzve ejtjük. Van azonban néhány olyan eset, ahol ingadozik a kiejtés, pl. *FAZ* < *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *RAF* < *Rote Armee-Fraktion*, *OEG* < *Oberrheinische Eisenbahngesellschaft* (ehhez a kérdéshez lásd még 5.2. fejezet). Ennek ellenére a legtöbb betűszó egyértelműen besorolható a két kiejtési variáció szerint. Végül említést kell tennünk még egy sajátos lehetőségről, melyet Kobler-Trill a betűző ejtésű rövid szóalakok különleges eseteként tart számon. A *Debeka* (< *Deutsche Beamtenkrankenversicherung*) vagy az *Edeka* (< *Einkaufsgenossenschaft deutscher Kolonialwarenhändler*) úgy jöttek létre, hogy a betűszót alkotó betűk megnevezéseit illesztették össze leírt formában.

Összességében tehát Kobler-Trill tipológiája az általa leginkább objektivizálhatónak tartott szempontok alapján épül fel (vö. 1994: 86): olyan strukturális kritériumokat alkalmaz, melyek a „Kurzwort”-szegmenseket (számukat, minőségüket és a bázislexémában elfoglalt pozíciójukat) állítják a vizsgálat középpontjába. Ezen kívül a betűszavak esetében fonológiai jellemzők is érvényesülnek.

3.2.4. Steinhauer (2000) tipológiája

3.2.4.1. Kobler-Trill osztályozási rendszerének kritikája

Steinhauer nem tekinti logikusan kidolgozottnak Kobler-Trill felosztását, ezért problémásnak ítéli a gyakorlatban való alkalmazhatóságát, hiányolja a választott kritériumok konzekvens alkalmazását. S bár eredetileg Kobler-Trill tipológiáját akarta alapul venni a „Kurzwort”-ok szaknyelvi kommunikációban játszott szerepének vizsgálatához, végül inkább Greule osztályozási szempontjaihoz nyúlt vissza (Steinhauer 2000: 42).

Kritikai észrevételei nemcsak Kobler-Trill csoportosítására és az egyes típusok leírására vonatkoznak, hanem a „Basislexem” fogalmának használatára is. Vitathatónak tartja a „lexéma” terminust a „Kurzwort” alapját képező teljes alak megjelölésére, hiszen – mint ahogy fogalmaz – rendszerint kompozitumokról, szócsoportokról, vagy adott esetben igen komplex kifejezésekről, gyakran tulajdonnevekről van szó (Steinhauer 2000: 35). Úgy vélem, valóban indokolt egy neutrális, kevésbé korlátozó megnevezést alkalmazni, hiszen extrém esetben akár egy teljes mondatból is létrejöhet „Kurzwort”.³⁴ Steinhauer az átfogó „Vollform” (teljes alak) kifejezést használja munkájában.

Magának a tipológiának két elemét, a „partielle Kurzwörter” és a „besondere Kurzwörter” kategóriákat bírálja. Az előbbi csoporttal kapcsolatban azt tartja a legnagyobb problémának, hogy Kobler-Trill ezzel a rövidített szóalakok olyan osztályait állítja egymás mellé, melyek szigorúan véve nem hasonlíthatók össze. Azzal, hogy a részlegesen megrövidült szavak csoportját az uni- és multiszegmentális kategória, s így gyakorlatilag az „Initialkurzwörter”, a „Silbenkurzwörter” stb. csoportok mellett tárgyalja, nem jár el következetesen (Steinhauer 2000: 36). Ez utóbbiakat Steinhauer is összevethetőnek tartja egymással, mivel meghatározásuk a teljes alakból vett szegmens „minősége” alapján történt. A „partielle Kurzwörter” csoportot azonban más módon definiálta Kobler-Trill. A meghatározás alapja ebben az esetben az, hogy ezeknek a rövidített szóalakoknak van egy részük, ami nem rövidült meg, s amely nélkül önállóan nem fordulnak elő. Steinhauer úgy véli, hogy ez azért problematikus, mert a lerövidített rész „minőségének” az osztályozás szempontjából lényegesnek kellene lennie, mégsem játszik semmilyen szerepet, Kobler-Trill csak a „partielle Kurzwörter” csoporton belül különböztet meg altípusokat: „solche

³⁴ Vö. Barz által idézett példa: *Friss die Hälfte!* > *FdH* (egy diéta humoros elnevezése) (2005: 676)

mit einer (*U-Bahn*) oder mit mehreren Initialen (*NE-Metalle*), solche mit „silbenfähigen Elementen aus dem BL” (*Schuckostecker*) und solche mit einem „größeren Element” (wie in *Pauschbetrag*)” (Steinhauer 2000: 36). Steinhauer tehát azt állítja, hogy Kobler-Trill nem alkalmazza konzekvensen az osztályozás alapjául választott szempontokat („die Art der Kürzung, die Qualität der Segmente” (uo.)), ha ugyanis először valóban a teljes alakból vett szegmentum minőségét venné figyelembe, akkor az *U-Bahn* és *Schuckostecker* példákat a „Mischkurzwort” csoportba kellene sorolni.

Véleményem szerint a kritikának ez a pontja vitatható. Még ha első ránézésre meg is felelnek ezek a példák a „Mischkurzwort” rövid leírásának³⁵, a Kobler-Trill által elemzett példák alapján egyértelmű, hogy csak olyan eseteket sorol ide, ahol a „Kurzwort” minden eleme megrövidül, nem úgy, mint a részleges rövidülésnél, ahol a definíció szerint az utolsó közvetlen összetevő teljes formájában megmarad (vö. Kobler-Trill 1994: 69). A „Mischkurzwort” csoport leírásában pedig lényegében nincs szó a szótagnál nagyobb elemek átvételéről, csupán arról, hogy a rövid alakba átkerülő kezdőbetűkhöz esetenként más betűk is csatlakozhatnak, ezek együtt azonban nem alkotnak szótagot.³⁶ Ezen kívül Kobler-Trill nem szorítkozik egyetlen jellemző figyelembe vételére, ezért nem indokolt számon kérni a kiválasztott szegmensek minőségének előtérbe helyezését. Ugyanakkor hangsúlyozza a tipológia hierarchikus felépítését³⁷, ezért sem tűnik ésszerűnek Steinhauer megállapítása: „Kobler-Trill stellt die „partiellen Kurzwörter” neben die unisegmentalen und die multisegmentalen Kurzwörter und damit neben „Initialkurzwörter”, „Silbenkurzwörter” etc.” (Steinhauer 2000: 36). Ezzel Steinhauer figyelmen kívül hagyja, hogy ha a „partielle Kurzwörter” az uni- és multisegmentális kategóriákkal van egy szinten a hierarchiában, akkor az „Initialkurzwörter”, „Silbenkurzwörter” és „Mischkurzwörter” kategóriák mint a multisegmentális rövidített szóalakok szabályos altípusai, valójában inkább az egyszegmensű „Kopfwort”-tal, „Endwort”-tal és „Rumpfwort”-tal, valamint a „partielle Kurzwörter” altípusaiként megadott példákkal vannak egy szinten. S ahogy először az unisegmentális és a multisegmentális csoporton belül alkalmazza Kobler-Trill a kiválasztott szegmensek minőségét az elkülönítés kritériumaként, ugyanúgy történik a „partielle Kurzwörter” osztályon belüli típusok

³⁵ „Ihre Segmente sind weder ausschließlich Initialen noch KW-Silben” (Kobler-Trill 1994: 79).

³⁶ „In diese MISCH-KW werden also in der Regel außer Initialen an einer oder mehreren Stellen noch weitere Buchstaben aus dem BL, die auf die Initialen unmittelbar folgen, übernommen” (Kobler-Trill 1994: 79).

³⁷ „Bei der Typologie spielt es aber nicht nur eine Rolle, welche Kriterien zum Tragen kommen, sondern, wie wir oben gesehen haben, auch wie sie hierarchisiert werden. Dabei gibt es verschiedene Wege, von denen keiner der logisch einzig richtige ist” (Kobler-Trill 1994: 63).

megkülönböztetése is ezen elv alapján. Más szóval a „Kurzwort”-szegmensek minősége a „partielle Kurzwörter” mellé állított kategóriák elhatárolásánál sem játszik szerepet, csak azokon belül. Megítélésem szerint követhető és elfogadható Kobler-Trill elképzelése, s Steinhauer fenti érvelését, s azt a javaslatát, hogy a részlegesen megrövidült szóalakokat inkább a „Mischkurzwort”-ok közé kellene sorolni, nem tartom elég meggyőzőnek.

Ugyanakkor van egy másik elgondolása is, mely viszont logikusabb érvelésen alapul, és megfontolásra érdemes csoportosítást eredményezne. Ennek kiindulópontja, hogy az *U-Bahn* és *Schukostecker* példákhoz hasonló szavaknak valójában csak az első része jött létre rövidüléssel, ezért semmiképpen sem tekinthetők egészében véve „Kurzwort”-nak. Mivel a megrövidült részek – az alkotóelemeik minősége alapján vagy kezdőbetűkből, vagy a teljes alak szótagjaiból alkotva – nem fordulnak elő önálló lexémaként, ezek a kötött rövid formák („gebundene Kurzformen”) alcsoportként besorolhatóak lehetnének a megfelelő „Kurzwort”-típusokhoz: például az *U-Bahn*, pontosabban az összetétel első eleme, mely a kezdőbetűjére rövidült, „gebundene Buchstabenkurzform”, a *Schukostecker* megrövidült első része pedig „gebundene Silbenkurzform” lenne (Steinhauer 2000: 37). A kötött rövid formák közé sorolná Steinhauer az *-i*-végű rövidített szóalakokban a szuffixum előtt álló csonkolt szótöveket is, melyek a „Kopfwort” egyik alcsoportját alkotnák (i.m. 38). A „partielle Kurzwörter” kategória elvetésére és a rövid forma kötöttségének másodlagos osztályozási szempontként való bevezetésére tett javaslata abban a tekintetben mindenképpen megfontolandó, hogy így besorolhatóak lennének az *A3* (< *Autobahn 3*) vagy *B3* (< *Bundesstraße 3*) típusú példák, melyek Kobler-Trill rendszerében nem kapnak helyet. Steinhauer szerint „gebundene Buchstabenkurzform”-nak lehetne nevezni ezeket a kezdőbetűjükre rövidült szavakat (*A* < *Autobahn*, *B* < *Bundesstraße*), melyek az adott példákban mindig csak egy számhoz kapcsolódva használatosak (i.m. 39). Ahogy fentebb már láthattuk, Greule is elkülöníti a kötött formákat, bár Steinhauerrel³⁸ ellentétben ő ezek esetében is a „Kurzwort” fogalmat használja („gebundene Kurzwörter”), sőt említi a később Kobler-Trill által a tipológiába kategóriaként felvett „partielle Kurzwörter” terminust is az önállóan nem használt szórövidítésekre (Greule 1992: 62).

Kobler-Trill tipológiájának egy másik kategóriájával, a „besondere Kurzwörter” csoporttal kapcsolatban szintén vannak Steinhauernek kritikai megjegyzései. Úgy véli, hogy Kobler-Trill ide igyekszik besorolni mindazokat a példákat, melyeket máshol nem

³⁸ „Es wird hier von Kurzformen, nicht von Kurzwörtern gesprochen, da die gekürzten Teile nicht als selbständige Wörter auftreten” (Steinhauer 2000: 37).

tud elhelyezni. Ismét azt kifogásolja főként, hogy nem a szegmensek minősége az elsődleges szempont, hanem ezúttal az egyes szegmensek pozíciója alapján történik a típusok leírása (Steinhauer 2000: 40).³⁹ Ugyanakkor elismeri, hogy a *Dax*, *Btx* és *Tbc* példákhoz hasonló szóalkotásokat, melyekkel a korábbi kutatások nem foglalkoztak, először Kobler-Trill próbálja elhelyezni a rövidítéses szóalkotás rendszerében. De még ő sem szentel elég figyelmet ezeknek az eseteknek, melyekkel – úgy tűnik – új rövidítési eljárások honosodnak meg elsősorban a szaknyelvekben (uo.). S mivel Steinhauer – mint ahogy arra már a 2.2.1. fejezetben is utaltam – elsősorban a szaknyelvekben játszott szerepe szempontjából vizsgálja a rövidítéses szóalkotási módot, kutatásához alkalmasabbnak találta Greule tipológiáját alapul venni. Döntésében szerepet játszottak a fentiekben említett „módszertani hiányosságok” is, mindazonáltal nem vitatja Kobler-Trill munkájának jelentőségét a „Kurzwortforschung” további jövője szempontjából.

3.2.4.2. Steinhauer osztályozási szempontjai és „Kurzwort”-kategóriái

Steinhauer felosztása tehát erősen Greule elképzelésére támaszkodik. Úgy véli, érdemes az ő nyomdokain tovább haladnia, hiszen mind osztályozási kritériumai, mind terminológiája világos és könnyen áttekinthető. Greule következetesen elemzi a rövidülés folyamatát, és a kategorizálás elsődleges szempontja a teljes alakból kiválasztott szegmensek minősége, amit egyértelműen definiál: betű/hang, szótag/szótagtöredék, morféma és vegyes formák (Steinhauer 2000: 52). Ezután tovább differenciálhatóak az alaptípusok a szegmensek száma, a teljes alakban elfoglalt pozíciója, végül az alapján, hogy a rövid alak önálló szó, vagy csak egy másik lexikai elemhez kötötten fordul elő.

Mindezt figyelembe véve a szegmensek minősége alapján Steinhauer is négy típust különböztet meg: a) „Buchstabenkurzwörter”, azaz a teljes alak betűiből, illetve hangjaiból álló rövidített szóalakok; b) „Silbenkurzwörter”, vagyis a teljes forma szótagjaiból, illetve szótag-maradványaiból álló szóalkotások; c) a teljes alak egy egész morfémájából álló „Morphemkurzwörter”; d) az előbbi típusok kombinációiból létrejövő „Mischkurzwörter” (Steinhauer 2000: 52). Steinhauer következetesen ragaszkodik a csoportosítás

³⁹ Itt meg kell jegyezni, hogy Kobler-Trill tipológiájának leírásából megítélésem szerint nem az derül ki, hogy a szegmensek minőségét kizárólagosnak vagy akár csak más szempontokat megelőzően fontosnak tartaná, illetve az osztályozásnál ily módon kívánná alkalmazni. Vö. Kobler-Trill (1994: 87): „Die Kriterien, die bei der Typologie zum Tragen kommen, lassen sich zusammenfassend vor allem als strukturelle Kriterien, bei denen das KW-Segment im Mittelpunkt steht, bezeichnen: Anzahl und Qualität der Segmente eines KW sowie ihre Position im BL spielen eine Rolle. Die Frage nach der lautlichen Realisation der Einzelbuchstaben in I-KW bezieht ferner die phonologische Ebene mit ein.”

szempontjainak sorrendjéhez. A kiválasztott szegmensek száma csak a második lépésben játszik szerepet:

„Diese verschiedenen Kurzwort-Typen kann man in einem zweiten Schritt weiter differenzieren nach der Anzahl der ausgewählten Segmente. Daraus ergeben sich beispielsweise unisegmentale Morphemkurzwörter (wie *Hoch*), bisegmentale Silbenkurzwörter (wie *Stasi*), tri-/dreisegmentale Mischkurzwörter (wie *Azubi*) oder viersegmentale Buchstabenkurzwörter (*GmbH*).” (Steinhauer 2007: 137)

Bár a kiejtés módját nem emeli ki külön mint felosztási szempontot, a multiszegmentális betűszavak csoportján belül – Kobler-Trill-hez hasonlóan – ő is tovább differenciál: „Die Buchstabenkurzwörter lassen sich zusätzlich unterteilen nach der Art der Aussprache: Die Wörter der einen Gruppe werden buchstabiert ausgesprochen (*LKW*), die anderen gebunden (*TÜV*)” (Steinhauer 2001: 7).

A szegmensek számát követő osztályozási szempont, vagyis az alapján, hogy a kiválasztott szegmens hol helyezkedik el a teljes alakban, megállapítja, hogy gyakran az alkotórészek elejéről kerülnek a „Kurzwort”-ba: például az *FAZ* a teljes alakot alkotó három szó (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) kezdőbetűiből áll, a *Leica* a *Leitz* és a *Camera* szavak kezdőszótagjaiból, az *EuGH* pedig az első elem (*Europäischer*) első szótagjából és a két további alkotórész első betűiből (*Gerichts-hof*). Ugyanakkor vannak olyan esetek, amikor az utolsó, vagy bármelyik más betű is belekerülhet a rövidített alakba: *Tbc* < *Tuberculose*, *Dax* < *Deutscher Aktienindex* (Steinhauer 2007: 137).

Végül az utolsó megkülönböztető szempont alapján a fentiekén kívül elhatárol még egy csoportot: azokat a rövid formákat, melyek csak más lexikai elemekkel összekapcsolódva fordulnak elő. A „gebundene Kurzformen” kategóriába sorolja többek között az *-i* végű rövidüléseket. De a korábban szintén inkább kötött formának tartott *U-Bahn* és *Schukostecker* szóalkotásokkal kapcsolatban (vö. fentebb) 2007-es írásában már úgy vélekedik, hogy a hasonló példákat nem lehet egyértelműen kategorizálni. Hiszen ha nem olyan összetételnek tartjuk ezeket a konstrukciókat, melyeknek csupán az első része rövidült meg, hanem az egész szóalkotást „Kurzwort”-nak tekintjük, mely – a definíciónak megfelelően – alternatív módon használható a teljes alak mellett (pl. *U-Bahn* ill. *Untergrundbahn*), akkor a „Mischkurzwort” csoportba is tartozhatnak, hiszen betűk, illetve szótagok és morféimák egyvelegéről van szó (Steinhauer 2007: 138).

3.2.5. Barz (2005) tipológiája

Az osztályozás kritériumai Barz tipológiájában is lényegében hasonlóak, mint amelyeket a fentiekben már megismertünk, de ő teljesen más sorrendben alkalmazza őket. Először is a kiejtés szerint, majd a teljes alakból átvett szegmensek száma alapján csoportosítja a „Kurzwort”-okat.

A kiejtésnek megfelelően három típust különít el: a) „phonetisch gebunden”, b) „phonetisch ungebunden”, c) „in beiden Aussprachevarianten”. Az első csoportba az összefüggő szóként, vagyis egybeejtéssel kiejtett rövid alakok tartoznak, például *DAX*, *Ufo/UFO*, *Kita*; a másodikba a betűző ejtésűek, például *BSE*, *ZDF*, *BRD*; a harmadikba pedig azok, amelyek mindkét módon ejthetőek, például *FAZ*, *SARS* (Barz 2005: 743).

A szegmensek száma alapján szintén három kategóriát állít fel: a) a teljes alak több szegmenséből álló „multisegmentale Kurzwörter” (pl. *EKG* < *Elektrokardiogramm*, *Trafo* < *Transformator*); b) a teljes alak egy kezdő- vagy zárószegmenséből álló „unisegmentale Kurzwörter” (pl. *Euro(päische Währungseinheit)*, *(Omni/Auto)bus*); c) végül a teljes alak egy lerövidült és egy változatlan részéből létrejövő „partielle Kurzwörter” csoportot (pl. *T-Punkt* < *Telekommunikationspunkt*, *H-Milch* < *haltbare Milch*, *Schokobonbon* < *Schokoladenbonbon*) (uo.).

A szegmensek minősége – „Buchstaben, Silben, silbenähnliche Segmente” (uo.) – csak ezután jelenik meg mint elkülönítő jellemző a sokszegmensű rövidített szóalakok osztályán belül. Ennek megfelelően három típus különböztethető meg: a) „Buchstaben-/Initialkurzwörter” (pl. *TÜV* < *Technischer Überwachungsverein*, *ADAC* < *Allgemeiner deutscher Automobil-Club*), b) „Silbenkurzwörter” (pl. *Kripo* < *Kriminalpolizei*), valamint c) „Mischkurzwörter” (pl. *Azubi* < *Auszubildender*).

Határesetként tekint az olyan egyszegmensű rövidülésekre, melyek többjelentésű szóként már léteznek a német nyelvben (pl. *Tochter* < *Tochtergesellschaft*, *Schirm* < *Regenschirm*, *Platte* < *Plattenbau*, *Schallplatte*). A rövid forma átveszi a szóösszetétel jelentését, így a korábbi szó egy újabb olvasatot kap, mint például a *Tochter* szó (eredeti jelentése: „valakinek a lánya”) esetében, ahol szinkrón nem állapítható meg, hogy az új jelentés a kompozitum lerövidítésével jött létre, vagy jelentésátvitel eredménye (Barz 2005: 744).

Szokatlan ebben a tipológiában a fonetikai jellemző kiemelése, hiszen ennek a szempontnak más szerzőknél csak a betűszavak esetében van relevanciája. Barz azonban egy „szótagjellegű” szegmensekből álló példát (*Kita*) is említ az egybeejtésűek között.

3.2.6. A német tipológiák áttekintő összegzése

A rövidítéses szóalkotás jelenségének az utóbbi két évtized német nyelvészeti szakirodalmában publikált rendszerező áttekintéseit összefoglalva megállapítható, hogy még az egymáshoz viszonylag közelálló – legalább a „Kurzwort” fogalmát közel egységesen értelmező – szerzők is némileg eltérően osztályozzák az egyes típusokat. A korábbi kutatásokhoz képest kétségtelenül közeledtek az elképzelések: a terminológia egységesebb, és a csoportosítási szempontok is hasonlóak. Eltérés leginkább a kategorizálásnál figyelembe vett jellemzők számában és fontosságának sorrendjében van (vö. 2. táblázat).

	A felosztás szempontjai	Alapvető típusok
GREULE (1992, 1996)	(1) a rövid alakba átvett szegmensek minősége (2) a szegmensek mennyisége (3) a kiválasztott szegmenseknek a teljes alakban elfoglalt pozíciója (4) a szegmensek kontinuitása, ill. diszkontinuitása	<ul style="list-style-type: none"> • Buchstabenkurzwörter • Silbenkurzwörter • Mischtypen • Morphemkurzwörter/ Wortkurzwörter (+ „gebundene Kurzwörter”)
KOBLER-TRILL (1994)	(1) a rövid alakba átvett szegmensek mérete (minősége) (2) a szegmensek száma (3) a rövid alakba átvett szegmensek pozíciója a bázislexémában (4) az egyes betűk fonetikai realizációja	1. Unisegmentale Kurzwörter <ul style="list-style-type: none"> • Kopfwörter • Endwörter • Rumpfwörter 2. Partielle Kurzwörter 3. Multisegmentale Kurzwörter <ul style="list-style-type: none"> • Initialkurzwörter → mit Aussprache nach „Lautwert” → mit Aussprache der „Buchstabennamen” • Silbenkurzwörter • Mischkurzwörter • besondere Kurzwörter

STEINHAUER (2000)	(1) a rövid alakba átvett szegmensek minősége (2) a szegmensek mennyisége (3) a kiválasztott szegmenseknek a teljes alakban elfoglalt pozíciója (4) a rövid alak önálló szó, vagy csak egy másik lexikai elemhez kötötten fordul elő	<ul style="list-style-type: none"> • Buchstabenkurzwörter • Silbenkurzwörter • Morphemkurzwörter • Mischkurzwörter (+ „gebundene Kurzformen”)
BARZ (2005)	(1) kiejtés (2) a teljes alakból átvett szegmensek száma (3) a kiválasztott szegmensek minősége	<ul style="list-style-type: none"> • phonetisch gebunden • phonetisch ungebunden • in beiden Aussprachevarianten <p style="text-align: center;">***</p> <ul style="list-style-type: none"> • multisegmentale Kurzwörter → Buchstaben-/Initialkurzwörter → Silbenkurzwörter → Mischkurzwörter <ul style="list-style-type: none"> • unisegmentale Kurzwörter • partielle Kurzwörter

2. táblázat
Az újabb német tipológiák áttekintő összegzése

3.3. A „Kurzwort”-nak megfeleltethető szóalkotások a magyar nyelvben

3.3.1. Az összevetés lehetőségének szóalkotástani háttere

Kétségtelen, hogy a magyar nyelvben is jelen vannak a redukcióval létrejött szóalkotások (vö. 2.1.2. fejezet). A leíró nyelvtanokat áttekintve⁴⁰ azonban kiderül, hogy a magyar nyelvészetben nem létezik egyetlen összefoglaló kifejezés a lexikon azon elemeinek megjelölésére, melyek rövidüléssel jönnek létre, rövid formájukat nemcsak írásban, hanem

⁴⁰ Vö. többek között Keszler 2000, A. Jászó 2004, Kiefer 2006.

szóban is használjuk, és a teljes alakjuktól szemantikailag nem különböznek. Több egymás mellett élő szóalkotási módot kell vizsgálnunk, ha össze akarjuk vetni a két nyelvben alkalmazott rövidítési technikákat.

A nyelvi gazdaságosság jegyében született tudatos vagy véletlenszerű szóalkotási módok a magyar grammatikákban⁴¹ a ritkább szóalkotási módok közé soroltatnak. A „ritkább“ jelző elsősorban arra utal, hogy kevesebb szó jön létre ezen eljárások segítségével, mint szóösszetétellel vagy szóképzéssel. Az „egyéb“ módok között nagyon különböző eljárásokat tartunk számon, és az egyes leírások nem is teljesen egységesek. Így például Keszler (2000) ide sorolja az ikerítést, a szórövidülést és továbbképzését, az elvonást, a mozaikszó-alkotást (betűszók, szóösszevonás, egyéb mozaikszók), a szóhasadást, a népetimológiát, a köznevesülést és az elemszilárdulást. A. Jászó szerint (2004) ide tartozik a mozaikszó-alkotás (betűszók, szóösszevonás, egyéb mozaikszók), a szórövidülés és a szó továbbképzése, a szóelvonás, a szóhasadás, a szóvegyülés, a népetimológia és a tulajdonnevek köznevesülése. A MAGYAR NYELV című kötetben (2006) megtaláljuk a jel- és ragszilárdulást, a szórövidülést és a rövidítési továbbképzést, az elvonást és a szóhasadást, valamint a tudatos szóalkotás módjai közé sorolva – a nyelvújítás mellett – a mozaikszó-alkotást, melynek két típusát említi (betűszók, szóösszevonás). Ezeknek azonban nem mindegyike jár rövidüléssel.

Ahogy a „Kurzwort“-ot a német szakirodalomban megkülönböztetik más rövidüléssel járó jelenségektől, a magyar nyelvben is meghatározható azon szóalkotási módok köre, mely megfelel a 3.1. fejezetben körvonalazott definíciónak: azokról a komplex teljes alakból rövidítéssel létrejött, morfológiailag stabil, nemcsak írásban, hanem szóban is használt szóalakokról van tehát szó, melyek – legalábbis keletkezésük idején – alternatív módon használhatók az ún. bázislexémájukkal vagy teljes alakjukkal.

E rövid formákkal kapcsolatban a magyar nyelvészetben nem merül fel kérdésként, hogy egyáltalán szavakról beszélhetünk-e. Amint arra már a 3.1.1. fejezetben is utaltam, a rövidített alakok, különösen a betűszavak és szóösszevonások szó státusza elsősorban a rövidítésektől való megkülönböztetésük szempontjából kerül szóba, és Deme (1955), valamint Kovalovszky (1977) is csak röviden említi. Deme a betűszavak szó voltának következményeit és „egyben bizonyítékait” három ponton ragadja meg: „Az első az, hogy a betűszók eredeti „jelentése”, vagyis az eredeti teljes elnevezés, amelyből származtak,

⁴¹ Vö. Tompa 1970, Keszler 2000, A. Jászó 2004, Kiefer 2006

igen gyakran teljesen elhomályosul” (Deme 1955: 399).⁴² Ezen kívül „kiejtésük és elhomályosulásuk szabja meg a betűszók és szóösszevonások elé kerülő névelő alakját is” (uo.). Valamint: „A ragozásban is úgy tekintjük [...] a betűszót és a szóösszevonást, mint szót, mégpedig a hangrendi illeszkedés tekintetében éppen úgy, mint a tővégi mássalhangzó hasonulása stb. szempontjából” (i.m. 400). Kovalovszky pedig így fogalmaz: „A mozaiknév önálló szóalkotásnak tekinthető, amely éppúgy meggyökerezhet a nyelvi köztudatban és szóhasználatban, mint egy újabban átvett idegen szó [...] vagy a köznyelvbe bekerülő, ott addig ismeretlen népnyelvi vagy tájszó [...]” (Kovalovszky 1977: 144).

A továbbiakban körvonalazom a német „Kurzwort” előzőekben ismertett fogalmának megfelelő magyar szóalkotások körét, és áttekintem a 3.2. fejezetben bemutatott német szóalkotási technikákkal teljesen megegyező vagy azokkal rokon vonásokat mutató magyar eljárásokat.

3.3.2. A „Kurzwort”-tal párhuzamba állítható szóalkotási módok körének meghatározása

A némethez hasonlóan a magyar nyelvészeti szakirodalomban is világosan elkülönítik a szóalkotás körébe tartozó rövidített formáktól a valódi rövidítéseket.⁴³ A **rövidítések** szinte kizárólag az írott nyelvben léteznek, használatukkal nem jön létre új szó, nem kapcsolódik hozzá új jelentés vagy jelentésárnyalat (vö. Keszler 2000: 339; Mártonfi/ Laczkó 2004: 359). A valódi rövidítéseket írásban ponttal zárjuk le, beszédben pedig fel kell oldani, vagyis a teljes alakot mondjuk ki, például *dr.* < *doktor*; *pu.* < *pályaudvar*. De itt sem húzható minden esetben éles határvonal, mint ahogy arra a 2.1. és 3.1.2. fejezetben már utaltam. Lehetnek ugyanis átmenetek, hiszen vannak valódi rövidítések, amelyek idővel „megelevenedhetnek“, vagyis betűző kiejtésükkel átkerülhetnek a betűszók közé: *kb.* [*kábé*], *kp.* [*kápé*], *sk.* [*eská*]. Más rövidített formák esetében az írásmód alakulása jelzi azt a folyamatot, ahogyan rövidítésből fokozatosan betűszóvá vált:

⁴² Alátámasztandó az írásbeli rövidítésektől való megkülönböztetés szempontját lásd: „A valódi rövidítésekkel ez [a jelentés elhomályosulása] aligha történik meg, éppen azért, mert nem válnak szóvá, hanem mindig az eredeti szónak pusztán csak rövidítései maradnak” (Deme 1955: 399).

⁴³ A fogalmak tisztázása már az ötvenes években megkezdődött (ld. Deme 1950) (vö. 2.2.2. fejezet).

„Eleinte a rövidítést alkotó nagy kezdőbetűket még pontokkal választották el egymástól, annak jeléül, hogy valóban csak a szemnek szóló, írott rövidítésről volt szó; később a nagybetűket egybeírták, ezzel megkezdődött az egybeolvadás, a valóságos szóvá válás; újabban pedig – a helyesírási szabályzat ellenére – a kezdőbetű kivételével gyakran már kisbetűvel írják őket, mint minden más nevet (M.Á.V. – MÁV – Máv).” (Kovalovszky 1977: 140)⁴⁴

Ezen kívül a magyar nyelvben is vannak olyan esetek, ahol nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy az írásbeli rövidítést kezdték el szóban is használni, vagy a szóbeli nyelvhasználatban jött létre a szórövidülés. Az *üdv.* rövidítés például, melynek teljes alakja *üdvözlet* illetve *üdvözlettel*, szerepel ponttal írott változatban a RÖVIDÍTÉSSZÓTÁRban (Gyurgyák 2005: 473), de megtaláljuk pont nélküli változatát is 'üdvözlet, köszöntés' jelentéssel a MAGYAR SZÓKINCSTÁRban (Kiss 1999: 875), és hallhatjuk köszönőformaként szóban is. Ahogy Donalies (2007: 99) a *Prof.* és *Prof* példája kapcsán megjegyzi, előfordul, hogy „Abkürzung” és „Kurzwort” egymás mellett létezik, mindkét formát használjuk.

A rövidítéseket – a terminológiát tekintve könnyen összetéveszthető volta miatt – a magyar nyelvben mindenekelőtt a **szórövidülésektől** különböztetik meg.

„A szórövidülés olyan szóalkotási mód, amelynek révén a teljes szóalaktól általában stilárisan eltérő új szó jön létre. A rövidülés a szóalakból elvesz egy részletet, azaz csonkítja a szót. Az elvett rész általában tetszőleges, a hangzás szempontjából optimális mennyiségű részletet jelent: *tán* (*talán*), *hisz* (*hiszen*), *tulaj* (*tulajdonos*), *labor* (*laboratórium*), *fotó* (*fotográfia*), *akku* (*akkumulátor*), *pornó* (*pornográfia*). A szórövidülésnek nagyon gyakran kísérő jelensége a kicsinyítő képzővel való továbbképzés: *fagy*, *cigi*, *szabi*, *dagi*, *foci*, *fizu*, *tetkó*, *szerkó*, *frigó*, *magnó* stb.” (Mártonfi/ Laczkó 2004: 359)

Ez a szóalkotási mód – a fenti meghatározás alapján – párhuzamba állítható a német uniszegmentális rövidített szóalakokkal, különösen Kobler-Trill „Kopfwort”-jával, illetve a Greule és Steinhauer által „Morphemkurzwort”-nak nevezett kategóriával. A szórövidülések között a magyarban is találunk olyan példát, ahol a szó vége önállósul (pl.

⁴⁴ A MÁV helyesírási változataihoz ld. még Ladó 1963a.

presszó < *eszpresszó*)⁴⁵, bár ez egy kevésbé gyakori forma. A teljes szóalak végére redukálódott egyszegmensű rövidülés, amit Kobler-Trill „Endwort”-nak nevez, a német nyelvben is ritkább (pl. *Cello, Rad*).

A valódi rövidítésektől elkülönítendőek a magyar nyelvben a **betűszók** és **szóösszevonások** is, melyek éppúgy, mint a szórövidülés, a teljes név redukciója útján létrejövő szóalkotások. Deme (1950, 1955) határozta meg elsőként ezeket a fogalmakat, és választotta külön az általa „szövegközi rövidítések”-nek is nevezett, csak írásban használt és közszót helyettesítő formáktól a betűszókat és a szóösszevonásokat.

„[...] a valódi rövidítések csak az írásban léteznek, a betűszók és a szóösszevonások viszont a kiejtésben is. [...] A valódi rövidítések tehát e formájukban nem szavak, hanem rövidítések, amelyek az olvasó számára az eredeti szó jelzései; a betűszók és szóösszevonások viszont e formájukban szavak, amelyeket kiejtve is e formájukban használunk, nem pedig abban a teljes alakban, amelynek rövidítései.” (Deme 1955: 399)

Ebben a definícióban az „Abkürzung” és a „Kurzwort” közötti megkülönböztető jegyeket fedezhetjük fel (vö. 3.1.2. fejezet). Úgy tűnik tehát, hogy egyrészt a szóbeli használat, másrészt a szó státusz⁴⁶ alapján a magyar betűszavak és szóösszevonások – szembeállítva az írásbeli rövidítésekkel – szintén párhuzamba állíthatók a német „Kurzwort” egyes típusaival.

Deme szerint (1950: 429) a betűszó testületek, intézmények, vállalatok, stb. több szóból álló nevének kezdőbetűiből vagy szótagjainak összevonásával keletkezik. A mai grammatikák⁴⁷ csak a kezdőbetűk összeolvasása útján létrejött szavakat tekintik betűszónak (pl. *OTKA* < *Országos Tudományos Kutatási Alap*), és utalnak rá, hogy a köznevek területére is áttért ez a szóalkotás (pl. *pzs* < *papír zsebkendő*). A meghatározás alapján ez a típus a német „Buchstabenkurzwort”, más néven „Initialkurzwort”⁴⁸ kategóriának felel meg.

A másik csoport, a szóösszevonások Deme szerint olyan közszókból csonkított összetett szavak, „amelyek nem tulajdonnévként, hanem közszóként keletkeztek, s ilyeneként is élnek tovább” (Deme 1950: 429). Úgy véli, hogy lényegében „az

⁴⁵ Itt említhető a némethez hasonlóan az olasz *violoncello*-ból rövidült *cselló* szavunk is (vö. Ladó 1998).

⁴⁶ Vö. Deme 1955: 399-400 és Kovalovszky 1977: 144

⁴⁷ Vö. Keszler 2000, A. Jászó 2004, Kiefer 2006

⁴⁸ Greule és Steinhauer az első, Kobler-Trill a második terminust, Barz pedig mindkettőt használja.

ejtéskönnyítő magánhangzókkal ellátott betűszó további hajtásaként” fejlődtek ki, s bár eredetileg az lenne a funkciójuk, hogy „maga a hangtest rámutasson a tartalomra, megmondja miről beszélünk” (pl. *Tejért* < *Tej- és Tejtermék-értékesítő Vállalat*), legtöbbjük a betűszóktól csak annyiban különbözik, hogy megalkotásukkor törődtek a kiejthetőségükkel (pl. *MOGÛRT* < *Magyar Országos Gépkocsiüzemi Rt.*) (Deme 1950: 432-433). Újabb meghatározásuk szerint „annyiban térnek el a betűszóktól, hogy az alapul szolgáló többszavas kapcsolatból nagyobb egységeket őriznek meg” (Keszler 2000: 342). A szóösszevonások többtagú nevek, címek szó eleji betűcsoportjaiból, illetve első szótagjaiból jönnek létre (pl. *Mahart* < *Magyar Hajózási Rt.*, *Malév* < *Magyar Légiközlekedési Rt.*) (vö. A. Jászó 2000: 316, Kiefer 2006: 475). A betűszavakhoz hasonlóan a szóösszevonások között is találunk – ha a tulajdonnéviéknél kisebb számban is – köznévi eredetűeket, pl. *maszek* < *magánszektor*. A definíció alapján a szóösszevonások részben a „Silbenkurzwort” (amennyiben szótagokból jön létre, ill. az átvett elemek a rövid forma szótagjait alkotják), részben a „Mischkurzwort” (amennyiben pl. betűcsoportokból vagy más részekből áll) kategóriákkal állíthatók párhuzamba.

A betűszó és a szóösszevonás összefoglaló szakkifejezéseként Ladó javasolta a **mozaikszó** elnevezést, mely azóta is használatos. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1961. november 21-i ülésén hangzott el először az új műszó, majd 1963-ban a MAGYAR NYELV illetve a NYELVŐR folyóiratokban megjelent cikkeiben már rendszeresen használt szakszóként írja le, és tovább is fejleszti „e műszóhasználatot“:

„[...] a tulajdonnévi mozaikszót **mozaiknévnek**, a rövidítésként és mozaikszóként (főleg a múlt században) keverten használt formát **rövid formának**, a mozaikszó és rövidítés előzményét **teljes névnek**, a rövid forma rövidítésszerű ejtését **rövid ejtésnek**, teljes névvel ejtését pedig **teljes ejtésnek**“ nevezi (Ladó 1963a: 185).

Később a mozaikszók újonnan megjelenő csoportjára az **egyéb mozaikszók** elnevezést vezetik be a legújabb grammatikák (Keszler 2000: 343; A. Jászó 2004: 316). Ezek olyan intézmény-, illetve cégnevek, melyek a teljes névből a tevékenységre, termékre vagy a telephelyre utaló teljes szavakat tartanak meg (pl. *Ceglédtej*, *Szabolcsvolán*). Balázs (2001: 162) **névtömörítésnek** nevezi ezt a típust.⁴⁹ Szintén ő a mozaikszók csoportján belül megkülönbözteti a **félmozaikszót**, amelynek csak az egyik (első vagy második) tagja

⁴⁹ Ez sajátos magyar típusnak tűnik (vö. 6.1. fejezet).

rövidítés, a többi nem (Balázs 2001: 67).⁵⁰ Ez utóbbi megfeleltethető a Kobler-Trill és Barz által „partielle Kurzwörter”-nak nevezett kategóriának. Greule és Steinhauer pedig kötött rövidített formaként („gebundene Kurzwörter/ Kurzformen”) tartja számon a hasonló példákat.

A „Kurzwort” fogalmának körülhatárolása során láthattuk, hogy a német nyelvészek megkülönböztetik a „Kurzwort”-tól a „Wortkreuzung” jelenségét (lásd 3.1.3. fejezet). Ha a „Kurzwort”-nak megfeleltethető szóalkotásokat vizsgáljuk, akkor el kell határolnunk ezt a magyar nyelvben is megtalálható szóalkotási eljárást, melyet szintén a szóalkotás ritkább módjai között tartanak számon. **Szóvegyülésről** beszélünk, ha két különböző szó elemei keverednek egymással, s így jön létre új szó. A magyar szakirodalomban is különbséget tesznek a véletlen és a tudatos szóvegyítés között. A szóalakvegyülés (kontamináció) során, vagyis a szóalak felidézésének zavara következtében, lényegében „nyelvbotlás” eredményeként keletkezett szavaink, például *csokor + bokréta = csokréta; ordít + kiabál = ordibál; rémítő + ijesztő = rémisztő*, nem számítanak értékesnek, a szóalkotásban nem sok szerepük van (vö. Grétsy 1976, A. Jászó 2004). Ilyenkor két rokon értelmű szót vegyítünk egymással. Valójában a tudatos alkotásokat szükséges elkülönítenünk, amelyeket a magyar szakirodalom **szóösszerántásnak** nevez (Keszler 2000: 342, A. Jászó 2004: 318). Két eltérő jelentésű szó elejének és végének összeolvasztásával jött létre többek között a *citrancs (citrom + narancs)*⁵¹ és a *csalagút (csatorna + alagút)* szavunk. Ezek a szóalkotások nem felelnek meg a „Kurzwort” definíciójának, hiszen nem létezik egy olyan teljes név, amelynek szinonimájaként használhatnánk őket, így a vizsgált magyar szóalkotási módok köréből is kimaradnak.

A magyar grammatikák ritkább szóalkotásmódjai között találhatjuk az **elvonás** jelenségét, mely szintén rövidüléssel jár. Keszler szerint két alapesetét különböztethetjük meg: a morfémaleválasztást, amikor „a nyelvérték képzősnek értékel egy szóalakot, és belőle „alapakot” következtet ki” (pl. *sétál > séta, Jordánia > jordán*), valamint amikor

⁵⁰ Példáinak többsége valójában inkább „félrövidítés”-nek nevezhető: pl. *s. burgonya – sült burgonya, cs. leves – csontleves. Az eü. szabi (– egészségügyi szabadság)* pedig egy valódi rövidítésből és egy -i-vel továbbképzett szórövidülésből áll. Valóban félmozaikszónak tekinthető: *TV-paprika – tölteni való paprika*.

⁵¹ Bár Grétsynél a következőket olvashatjuk: „Nem szabad összetéveszteni a szóvegyülést a *citrancs* (grapefruit) szóalkotásának a módjával. A *citrancs* ugyanis sem citrom, sem narancs, hanem a két növényfaj keresztezéséből létrehozott új gyümölcsfajta. Éppen ezért a mozaikszavak közé (ezekről lásd később), nem pedig a szóvegyülések közé tartozik” (1976: 14). Ez a besorolás véleményem szerint nem helytálló, hiszen sem a betűszavak, sem a szóösszevonások csoportjába nem tartozhat: nem betűkből áll és nem is a teljes név szó eleji betűcsoportjaiból vagy első szótagjaiból. Ugyanakkor megerősíti azt a tényt, hogy pl. a *citrancs* szóval egy új megnevezés jött létre, tehát az ilyen típusú szóalkotások (értsd: szóösszerántások) nem sorolhatók a „Kurzwort”-definíciónak megfelelő típusok közé.

„a nyelvérzék összetett szónak értékeli egy szót, és belőle „elő-” vagy „utótagot” következtet ki” (pl. *zűrzavar* > *zűr*, *automobil* > *autó*, *villamoskocsi* > *villamos*, *miniszoknya* > *mini*, *fogyókúrázik* > *fogyózik*, *autóbusz* > *busz*, *levélbélyeg* > *bélyeg*) (2000: 340). Az első típus nem hozható összefüggésbe a „Kurzwort”-tal, az utóbbi eset viszont, melyet **(jelentés)tapadásnak** is neveznek, és külön szóalkotási módként tárgyalnak egyes szerzők, rokonságot mutat a Kobler-Trill által „Kopfwort” és „Endwort” kategóriákba sorolt példákkal.⁵²

„Tapadásnak nevezzük azt a szóalkotásmódot, melynek eredményeként az állandó szókapcsolat vagy összetett szó elmaradt tagjának jelentését egy másik tag veszi föl. A jelző önállósulására igen régi példa a *kocsi*, mely valamikor *kocsi szekér*, vagyis 'Kocs községben készült szekér' volt.” (Grétsy 1976: 14)

A NYELVMŰVELŐ KÉZIKÖNYV is önálló szóalkotási módként írja le, amikor egy szókapcsolat vagy összetett szó egyik tagja elmarad, jelentése pedig hozzátapad a megmaradó szóhoz: az előtag önállósult például a *lábás* (< *lábás fazék*) és a *tokaji* (< *tokaji bor*), illetve az utótag a *szüret* (< *borszüret*) és a *mulat* (< *időt mulat*) kifejezések esetében. Ugyanakkor különbséget tesz vélt és valódi szóösszetételek elő- vagy utótagjának elhagyása között:

„A vélt összetételekből való szóelvonás nem azonos a valódi összetételből való tapadásos önállósulással. Vélt összetételből vált ki például a *szoroz* (ebből: *sokszoroz*), az *izmusok* (-*izmus* képzős szavakból), a *micinek* (a *sztreptomycin*, *neomicin* stb. szavakból). Ezek tehát nem tapadásnak, hanem elvonásnak számítanak, mivel eddig nem létező szórészletet önállósítanak.” (Grétsy/Kovalovszky 1985: 949)

A „*levélbélyeg*-ből lett *bélyeg*“ példát, mint valódi összetétel utótagjának önállósulását azonban egyértelműen **tapadásnak** nevezi, hiszen az önállósult tag valódi szórészlet, és a különválás után az egész összetétel jelentését hordozza. A MAGYAR NYELV viszont nem használja a tapadás fogalmát, az **elvonás** különleges típusának nevezi a következő

⁵² E két típus Greule és Steinhauer terminológiáját használva „Morphemkurzwort”, Barz tipológiájában pedig az „unisegmentale Kurzwörter” csoportjába tartozik.

példákat: *brassói aprópecsenye* > *brassói*, *feketekávé* > *fekete*, *gyulai kolbász* > *gyulai*, *kölnivíz* > *kölni* stb. (Kiefer 2006: 473).⁵³

Ha a német „Kurzwort” jelenségének többé-kevésbé megfelelő magyar szóalkotási produktumokat akarjuk vizsgálni, alapvetően tehát a következő ritkább szóalkotási módokat kell számításba vennünk: **szórövidülés** (és továbbképzése), **mozaikszó-alkotás**, valamint az **elvonás bizonyos esetei**, amelyeket egyes szerzők **jelentéstapadás** néven külön szóalkotásmódként tárgyalnak.

3.3.3. A rövidítéses szóalkotás technikái a magyar nyelvészeti szakirodalomban

Ezen típusok osztályozására – a német szakirodalommal ellentétben – alig találunk kísérletet. A leíró nyelvtanok általában a szórövidülés és a mozaikszó-alkotás kategóriákat használják, és azon túl nem részletezik tovább a jelenséget, hogy a mozaikszókon belül megkülönböztetnek betűszókat, szóösszevonásokat és egyéb mozaikszókat. Mégis találhatunk néhány kezdeményezést a rövidüléssel létrejött szavak osztályozására.

„A betűszók és a szóösszevonások osztályozásának egyik lehetőségét” Fábíán adja a NYELVÖRben 1962-ben megjelent cikkében. Vízszintesen (földrajzi tagolódás szerint) és függőlegesen (társadalmi tagolódás szerint) csoportosítja a mozaikszókat. A felosztás szempontja tehát nem formai, hanem nyelvhasználati.

Földrajzi tagolódás szerint négy kategóriát különböztet meg:

- Nemzetközi mozaikszók, melyek az egész világon ismertek és használatosak (pl. *USA*, *NATO*, *UNESCO*, *FIFA*).
- Országos mozaikszók, melyeket csak egy országban, illetve nyelvterületen értenek és használnak. Ezek között vannak hazai intézmények, pártok, vállalatok, egyesületek nevének rövidítései (pl. *MTA*, *MÁV*, *FTC*), de vannak nemzetközi intézmények magyar nevét rövidítő mozaikszók is (pl. *ENSZ*, *KGST*).
- Vidéki mozaikszók, melyek közé olyan betűszavakat és szóösszevonásokat sorol, „amelyeket a fővárosban úgyszólván csak hivatalos szervek használnak, viszont vidéken teljesen általánosak” (Fábíán 1962: 296). Ilyenek például a *BARNEVÁLL* (< *Baromfifeldolgozó Vállalat*), *FŰSZÉRT* (< *Fűszer- és Édességkereskedelmi Vállalat*), *TÜZÉP* (< *Tűzelőszer- és Építőanyag-kereskedelmi Vállalat*).

⁵³ Vö. a németben: *Frankfurter (Würstchen)*, *Emmentaler (Käse)* stb.

- Helyi vagy tájegységi mozaikszók, melyeket a szűk körű elterjedtség jellemez (pl. *SLASZ* < *Somogy megyei Labdarúgó Szövetség*, *TOME* < *Tolna megyei Malomipari Egyesülés*).

Társadalmi tagolódás szerint pedig két kategóriába sorolja a mozaikszókat:

- Köznyelvi mozaikszók, amelyek „országosan elterjedtek, és a nyelvközösség minden társadalmi csoportjában egyformán ismertek” (Fábián 1962: 296). Például: *USA*, *NATO*, *SZTK*, *MTI*, *FTC*, *TÜZÉP*, *HÉV* stb.
- Csoportnyelvi mozaikszók, „melyek erősen kötöttek valamely szakmához, főként annak művelői ismerik és használják őket” (Fábián 1962: 297). A politikai életben pl. *SPD*, *ENSZ*, a sportban *FIFA*, *MTK*, a kereskedelemben *GYÜMÉRT*, *KÖZÉRT*, *TÜZÉP* stb., a közlekedésben pl. *MALÉV*, *MÁV*, *HÉV*, *GYSEV*.

Úgy véli, hogy mind a vízszintes, mind a függőleges tagolódás szempontja fontos egy mozaikszó „nyelvbeli helyének megítélésékor”. Ezek alapján például az *USA* nemzetközi és nálunk köznyelvi, a *FIFA* nemzetközi és (sport) csoportnyelvi, a *TOME* pedig helyi és (malomipari) csoportnyelvi (uo.). Természetesen ez is egy lehetősége a mozaikszók osztályozásának, ha a rendszerezés célja e szóalkotásmód nyelvhasználatban betöltött szerepének vizsgálata. Mégis úgy gondolom, hogy számos kérdést vet fel ez az elképzelés. Tartozhat egy szempont szerint több csoportba is egy adott mozaikszó? Az utóbb felsorolt példák besorolása kézenfekvőnek tűnik, de számos esetben (pl. *MÁV*, *HÉV*, *KÖZÉRT*, *TÜZÉP*, *FTC*) nem ilyen egyértelmű a helyzet. A *MÁV* a vízszintes tagolódás alapján országos, a függőleges tagolódás alapján viszont szerepel mind a köznyelvi, mind a csoportnyelvi kategóriában. Így viszont a „köznyelvi” és a „csoportnyelvi” kategóriák nem zárják ki egymást, holott a definíciójuk ezt feltételezné. Ha viszont nem lehet egyértelműen besorolni az egyes példákat – s be kell látnunk, hogy bizonyos esetekben valóban nem egyszerű eldönteni, melyik kategóriába sorolható egy-egy mozaikszó –, ez a felosztás legfeljebb nyelvhasználati tendenciák körvonalazására alkalmazható, a Fábián által megjelölt „osztályozásra” kevésbé. Ugyanakkor az egyes példák státusza a társadalmi és/vagy nyelvi változások függvényében is folyamatosan módosul, mint ahogy például ma már nem csoportnyelvi mozaikszó a *KÖZÉRT/Közért* vagy a *MÁV* sem.

Ladó 1963-ban a helyesírás típusa szerint rendszerezi a mozaikszókat:

1. végig nagybetűs típusok (*M. Á. V.*, *M.Á.V.*, *MÁV.*, *MÁV*);
2. félváltós típusok, ahol a kétjegyű betű második felénél átváltunk kisbetűre (*Sz. T. K.*, *Sz.T.K.*, *SzTK.* *SzTK*);
3. váltós típusok, ahol egy teljes betűt átváltunk kicsire (*Bgy. M.*, *Bgy.M.*);

4. leváltós típusok, melyeknél a nagybetűről kisbetűre váltunk (*M. á. v., M.á.v., Máv. Máv*);
5. végig kisbetűs típusok (*m. á. v., m.á.v., máv., máv*);
6. kiejtésszerű típusok (*BESzKÁRT, BESZKÁRT, Beszkárt*);
7. normálszós és egyéb írásjeles típusok (*Saújhely*) (1963a: 185).

Egy későbbi cikkében pedig „a megnevezett dolgok szerint“ kísérli meg rendszerbe szedni őket (Ladó 1967: 389-398). Két nagy csoportot különböztet meg: a jogi személyek mozaikneveit és az egyéb mozaikneveket. A jogi személyek között külön alcsoportot alkotnak többek között a gyárak és ipari vállalatok, az egyéb vállalatok, az ügyosztályok és üzemrészek, az ipari és egyéb szövetkezetek, az intézmények, intézetek, egyesületek, pártok, szakszervezetek, államok stb. Az egyéb mozaikneveket pedig tizenkét alcsoportra osztja: személynevek, foglalkozások (és beosztások, feladatkörök, minősítések), vallásfelekezetek, sportrendezvények, egyéb rendezvények, tornák, hormonok, folyóiratok (és újságcímek, könyvcímek), tantárgyak, szabályzatok és utasítások, gyártmányok (és gépek, műszerek, eszközök), vegyi anyagok, valamint egyéb mozaiknevek. Amint a felsorolásból is látszik, Ladó szándéka elsősorban annak feltérképezése volt, hogy az akkori magyar nyelvhasználat mely területein keletkeznek a mozaikszók, voltaképpen a denotátumok osztályozására tett kísérletet.

Kovalovszky 1977-ben NYELVFEJLŐDÉS ÉS NYELVHELYESSÉG című könyvében „Szórövidítések és mozaikszók“ címszó alatt már nemcsak a mozaikszókat vonja be az osztályozásba, hanem más, rövidüléssel keletkezett szavakat is. Az általa megkülönböztetett főbb típusokat nem nevezi el, csak létrejöttük módját írja le:

- a) Szócsonkítással keletkezett pl. a *rém, irtó, kondi, tulaj, krimi* szavunk.
- b) „Összetett szó vagy név tagjainak egy-egy (rendszerint első) szótagjából vagy betűcsoportjából” alakult ki többek között a *Főkert* (< *Fővárosi Kertészeti Vállalat*) és a *Keravill* (< *Kerékpár, Rádió és Villamossági Kiskereskedelmi Vállalat*), illetve a *viszlát* és a *maszek*.
- c) Az összetétel első szava első szótagjára rövidül, míg a második tag megmarad a következő példákban: *becsszó, levlap, reptér, sebváltó, külker* stb.
- d) A rövidített forma úgy alakult ki, hogy a több szóból álló név tagjainak kezdőbetűit egybeolvasták, pl. *MÁV, HÉV, BSZKRT* stb.
- e) Ritkán (idegen hatásra) „szó végi rövidülés” történik, vagyis főként személynevek becéző formájában a név vége marad meg: *Ella, Gitta, Nóra*. Ide

sorol néhány közszót is: *busz, presszó, izmus, tuja* (a *tujázik* igéből, vagyis a villamos *hátulján*, ütközőjén utazik) (Kovalovszky 1977: 139-141).

Ha nincs is külön elnevezése az egyes típusoknak, ez a felosztás – a német tipológiákhoz hasonlóan – a létrehozás módja szerint kategorizál, s így könnyen felismerhetők a párhuzamok.⁵⁴

Az 1985-ös NYELVMŰVELŐ KÉZIKÖNYV is osztályozza a mozaikszókat, és több szempont alapján csoportosít: szófaj és eredet szerint, valamint Fábriánhoz hasonlóan a használat hatósugara (földrajzi szempont), illetve társadalmi tagolódás szerint, továbbá kiejtésük szempontjából (Grétsy /Kovalovszky 1985: 197-200). A leírás szerint a tulajdonneveket helyettesítő mozaikneveken kívül egyre több a köznévi mozaikszó, és néhány bekerült a határozószók közé is (pl. *eská < sajátkezűleg*). Eredetük szerint megkülönböztet belső keletkezésűeket (pl. *MÁV*), tükörszókat (pl. *ENSZ*) és idegen eredetűeket (pl. *USA*). A használat hatósugarának megfelelően világszerte ismert, országosan ismert és az egy-egy megyében vagy tájegységben működő szervezetek, egyesületek és intézmények csoportját nevezi meg, a társadalmi tagolódás szerint pedig köznyelvi és csoportnyelvi mozaikszókról beszél. Kiejtés alapján három csoportba sorolja a mozaikszókat: egybeejtettek (pl. *BEAC*), betűző ejtésűek (pl. *pvc*) és vegyes ejtésűek (pl. *GYSEV [gyesev]*).

Egy 1999-ben „A rövidítések természetrajza” címmel megjelent cikkben az osztályozás szándékával gyűjtik össze valamennyi, a köznyelvben rövidítésnek nevezett jelenséget, de egységes szempontok híján nem kapunk áttekinthető képet, sok az ellentmondás és félrevezető szóhasználat. Nem különböztetik meg például egyértelműen az írásbeli rövidítéseket a szóértékű rövidülésektől, illetve „Több szóból álló elnevezések rövidítései” címszó alatt olyan példákat említene, mint az *FTC* vagy az *ENSZ*, amelyek betűszók. A szerzők által külön kategóriaként tárgyalt betűszók közé azonban csak olyan eseteket sorolnak, amikor „a rövidítésnek önmagában is értelme van”, példaként a *FÉSZEK* és a *PEN* betűszókat említik (Beck/ Beck 1999: 459-463). Ez a felosztás megítélésem szerint semmiképpen sem viszi előbbre a rövidüléssel létrejött szavak osztályozásának problémáját.

Helyesírási kérdések kapcsán veszi számba a mozaikszót létrehozó technikákat Vörös a „Széljegyzetek a mozaikszók helyesírásához” című előadásában. Ebben a

⁵⁴ a) típusú példák => „Kopfwort”; b) típusú példák => „Silbenkurzwort”; c) típusú példák => „partielle Kurzwort”, ill. a *külker* inkább „Kopfwort”; d) típusú példák => „Initialkurzwort”; e) típusú példák => „Endwort”

felosztásban a morfológiai szempont kerül előtérbe: az egyes csoportok megkülönböztetésének alapja az, hogy a teljes név mely elemei kerülnek bele a rövid formába (Vörös 1999-2000: 56-57). Három eljárást ír le, melyekkel mozaikszók⁵⁵, és szintén hármat, melyekkel szóösszevonások hozhatók létre.

Ezek szerint betűszó alkotható úgy, hogy

1. „csak a különírt elemek betűi kerülnek bele az újonnan létrehozott alakulatba” (pl. *Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Rt* > *OFFI*; *általános forgalmi adó* > *áfa*);
2. „a különírt elemek, illetőleg a szóösszetételek belfogóinak betűi egyaránt belekerülnek az újonnan létrehozott alakulatba” (pl. *Magyar Államvasutak* > *MÁV*; *személyi jövedelemadó* > *szja*);
3. „a különírt elemek, a kötőjelezett mellérendelő vagy egyéb grammatikai viszonyú szórészek, illetőleg a szóösszetételek belfogóinak betűi egyaránt belekerülnek az újonnan létrehozott alakulatba” (pl. *Győr-Moson-Sopron Megyei Állami Építőipari Vállalat* > *GYÁÉV*; *Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút* > *GYSEV*) (i.m. 56).

Szóösszevonást pedig alkothatunk úgy, hogy

1. „hosszabb névelemből csak két rész kerül bele „csonkított” formában az új megnevezésbe” (pl. *Magyar Távközlési Rt.* > *Matáv*);
2. „hosszabb névelemből majdnem minden különírt elem valamely része helyet kap a „csonkított” formában” (pl. *Magyar Légiforgalmi Vállalat* > *Malév*);
3. „a szóösszevonás és a betűszóalkotás keveredik az új névben” (pl. *Magyar Hajózási Részvénytársaság* > *Mahart*) (i.m. 56-57).

Más újabb összefoglaló nyelvészeti munkákban (vö. Keszler 2000, A. Jászó 2004, Kiefer 2006) a fentebb már említett felosztást találjuk: betűszók, szóösszevonások és egyéb mozaikszók, illetve a szóalkotás ritkább módjai között külön tárgyalják a szórövidülés és az elvonás, illetve tapadás jelenségét.

A bemutatott osztályozási kísérletek áttekintését lásd alább (3. táblázat).

	A felosztás szempontja	Mozaikszók kategóriái
FÁBIÁN (1962)	(1) földrajzi tagolódás (2) társadalmi tagolódás	→ nemzetközi, országos, vidéki, helyi/ tájegységi → köznyelvi, csoportnyelvi

⁵⁵ Itt voltaképpen betűszókat létrehozó technikákat említ. Feltehetően tévedésből a két kategória összefoglaló elnevezését tüntette fel, hiszen a második csoport, a szóösszevonások is mozaikszók.

<p>LADÓ (1963)</p> <p>(1967)</p>	<p>(1) helyesírás</p> <p>(2) „a megnevezett dolgok szerint”</p>	<p>→ végig nagybetűs, félváltós, váltós, leváltós, végig kisbetűs, kiejtésszerű, normálszós és egyéb írásjeles</p> <p>→ jogi személyek mozaiknevei, egyéb mozaiknevek</p>
<p>KOVALOVSKY (1977)</p>	<p>a létrehozás módja</p>	<p>a) szócsonkítással</p> <p>b) összetett szó vagy név tagjainak egy-egy (rendszerint első) szótagjából vagy betűcsoportjából</p> <p>c) az összetétel első szava első szótagjára rövidül, míg a második tag megmarad</p> <p>d) több szóból álló név tagjainak kezdőbetűit egybeolvasva</p> <p>e) „szó végi rövidülés”</p>
<p>GRÉTSY/ KOVALOVSKY (1985)</p>	<p>(1) szófaj</p> <p>(2) eredet</p> <p>(3) földrajzi tagolódás</p> <p>(4) társadalmi tagolódás</p> <p>(5) kiejtés</p>	<p>→ tulajdonnevek, köznevek, határozószók</p> <p>→ belső keletkezésűek, tükörszók, idegen eredetűek</p> <p>→ világszerte ismert, országosan ismert, egy-egy megyében vagy tájegységben ismert</p> <p>→ köznyelvi, csoportnyelvi</p> <p>→ egybeejtett, betűző ejtésű, vegyes ejtésű</p>
<p>VÖRÖS (1999-2000)</p>	<p>a teljes névből átvett elemek</p>	<p>1. betűszók</p> <ul style="list-style-type: none"> • a különírt elemek betűiből • különírt elemek és a szóösszetételek beltágjainak betűiből • különírt elemek, a kötőjelezett mellérendelő vagy egyéb grammatikai viszonyú szórészek, ill. a szóösszetételek beltágjainak betűiből

		<p>2. szóösszevonások</p> <ul style="list-style-type: none"> • hosszabb névelem két „csonkított” részéből • hosszabb névelem majdnem minden különírt elemének valamely részéből • szóösszevonás és a betűszóalkotás keveredéséből
--	--	--

3. táblázat
A magyar osztályozási kísérletek áttekintő összegzése

3.3.4. A német és magyar rövidítéses szóalkotások összefoglaló áttekintése

Az ismertett elképzeléseken, javaslatokon kívül a magyar nyelvészetben nem beszélhetünk a rövidítéses szóalkotások vizsgálatáról mint önálló kutatási területről, s a német szakirodalom alapján a 3.2. fejezetben bemutatott, az összes rövidítéses szóalkotási technikát átfogó tipológiákról sem. Az osztályozásra tett kísérleteket egységes kritériumok híján nemigen lehet egymással összehasonlítani. Alapvetően a mozaikszavakat próbálják bizonyos szempontok szerint kategorizálni, de ez más irányú törekvés, mint amit a német „Kurzwortforschung”-ban tapasztalhatunk.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a magyar nyelvben is jelen vannak olyan szóalkotási módok, melyek összevethetők a német „Kurzwort” egyes típusaival. Mivel azonban a német szakirodalomban nincs egy egységes, általánosan elfogadott tipológia, elkerülhetetlen, hogy a bemutatottak közül kiválasszunk egyet, mely kiindulópontja lehet a két nyelvben jelenlévő típusok egybevetésének.

Steinhauer kutatásai számára célszerűnek tűnt Greule logikus és jól áttekinthető, felosztását alapul vennie, mert szaknyelvi példái vizsgálatához ez felelt meg legjobban (vö. Steinhauer 2000: 52). De bármilyen letisztultnak is tűnik ez az osztályozás, a német-magyar összevetés szempontjából alkalmasabbnak látszik Kobler-Trill rendszerezéséből kiindulni. Mindamellet, hogy szinte ugyanazokat a kritériumot alkalmazza, mint Greule, hierarchikusan felépített rendszere pontosabb képet nyújt a német szókinés rövidítéses szóalkotással létrejött elemeiről. A mások által is meghatározott főbb típusok nála is megjelennek, de a felosztási szempontok érvényesítésének általa kidolgozott sorrendjével tovább tudta differenciálni az egyes kategóriákat. Tehát ami például Steinhauer vizsgálata

számára zavaró („zahlreiche Untergruppen und Ausnahmen” – vö. Steinhauer 2000: 51), az összevetésnél hasznos lehet, hiszen így egyértelműbben kiderülhet, mely típusoknak vannak megfelelői a magyar nyelvben. Steinhauer egyéb kritikai megjegyzéseivel kapcsolatban fentebb már megfogalmaztam fenntartásaimat (vö. 3.2.4.1. fejezet), ezen kívül megállapíthatjuk, hogy ezek vizsgálatom szempontjából irrelevánsak.

Az összevetéshez tehát Kobler-Trill 1994-ben kidolgozott tipológiáját veszem alapul, fenntartva, hogy egyetlen felosztást sem tekinthetünk „kőbe vésettnek”, hiszen a nyelv (különösen a szókincs) változik, így például egyes rövidített szóalakok státusza a használat során módosulhat. Vizsgálatom számára az általa leírt „Kurzwort”-típusok jelentik a kiindulópontot. A 3.2.3. fejezetben ismertetett kategóriákhoz az eddigi áttekintés alapján a következő magyar megfelelőket találjuk (a morfológiai összevetéshez lásd 5.3.1. fejezet):

Kobler-Trill által leírt „Kurzwort”-típusok	Német példa	Magyar példa	Magyar szóalkotási mód
Kopfwörter	<i>Demo</i> <i>Hoch</i>	<i>tulaj</i> <i>mini</i>	szórövidülés elvonás/ jelentéstapadás
Endwörter	<i>Cello</i> <i>Rad</i>	<i>presszó</i> <i>bélyeg</i>	szórövidülés elvonás/ jelentéstapadás
Rumpfwörter	<i>Lisa</i>	-	-
Partielle Kurzwörter	<i>Pauschbetrag</i> <i>NE-Metalle</i>	<i>levlap</i> <i>TV-paprika</i>	szórövidülés félmozaikszó
Initialkurzwort - mit Aussprache nach „Lautwert” - mit Aussprache der „Buchstabennamen”BN	<i>TÜV</i> <i>LKW</i> -	<i>MÁV</i> <i>OTP</i> <i>GySeV</i>	betűszó (egybeejtett) betűszó (betűző ejtéssel) betűszó (vegyes ejtésű)
Silbenkurzwörter	<i>Fuzo</i>	<i>maszek</i>	szóösszevonás
Mischkurzwörter	<i>Gema</i>	<i>Fidesz</i>	szóösszevonás
Besondere KW	<i>Tbc, DAX</i>	<i>tbc, BUX</i>	betűszó
?	?	<i>Ceglédtej</i>	egyéb mozaikszó/ névtömörítés

4. táblázat

A „Kurzwort”-típusoknak megfeleltethető magyar szóalkotások

3.4. Összegzés: A vizsgálat tárgyának meghatározása és az összevetés során használt alapfogalmak

A fogalmi sokszínűséget megtapasztalva célszerűnek látszik az összevetés alapjául szolgáló német tipológia kiválasztása után pontosan meghatározni a vizsgált jelenséget, és definiálni a továbbiakban használt alapfogalmakat.

Vizsgálatom tárgya az a mindkét nyelvben jelen lévő szóalkotási mód, mely mindenképpen a morfológiai struktúra redukciójával jár, de ez a morfológiai változás – legalábbis a rövid forma létrejöttékor – nem érinti a tartalom oldalát. Bellmann (1980: 369) és Kobler-Trill (1994: 14) meghatározása szerint szemantikai dublettekről van szó, a használat során azonban bekövetkezhet jelentéseltolódás, illetve a teljes név és rövidített formája stilisztikai és pragmatikai okok miatt kezdettől fogva nem cserélhető fel tetszés szerint egymással (vö. többek között Bellmann 1980: 378, Mártonfi/ Laczkó 2004: 359).

A szóalkotási mód fogalmának körülhatárolása során a vizsgálatokból kizárt egyéb szóalkotási eljárásokat (pl. szóvegyülés, szóösszerántás) én is figyelmen kívül hagyom, de a márkanévek közül néhány, a szakirodalomban is megnevezett, és bizonyos aspektusból érdekes jelenségnek tekinthető példát megemlítek (lásd pl. *ONKO* az 5.4.2. fejezetben).

A német szakirodalomban vitatott besorolású *bio* és *öko* kérdésében Donalies (2007) és Scheller-Boltz (2008) álláspontjával egyetértve úgy gondolom, hogy szabad morfémaként „Kurzwort”-nak tekintendők (vö. 3.1.3. fejezet), s bár a magyar nyelvben is megtalálhatóak, ezek vizsgálatára nem térek ki. Kiemelt figyelmet szentelek ugyanakkor egy másik sajátos jelenségnek, az *-i* szuffixummal továbbképzett rövidüléseknek, ez az eljárás ugyanis mindkét nyelvben szembetűnően produktív.

Az idegen eredetű rövidített szóalakok figyelembevételével kapcsolatban megfogalmazott fenntartások (vö. 3.1.4. fejezet) ellenére ezeket a formákat nem látom indokoltnak kizárni a vizsgálatból. Még ha maga a szóalkotás folyamata nem a német vagy magyar nyelvben zajlott is, hanem az adott forma jövevényszóként került a vizsgált nyelvekbe, maga a szóalkotási technika megegyezik azokkal a rövidítéses eljárásokkal, melyek ismertek mindkét nyelvben. A „Kurzwort” egyik lényeges funkciója éppen a lexikon gazdagításának lehetősége, amit ezek a rövidített formák mindenképpen betöltenek, még ha teljes alakjuk az átvevő nyelvben nem is mindig ismert. Még az adott

nyelvben meglévő teljes alakkal sem cserélhető fel minden esetben a rövid forma⁵⁶, a teljes alak meglétének, illetve ismeretének hiánya ezért sem lehet elég nyomós indoka az idegen nyelvű példák kizárásának. Ezen kívül megfontolandó érvet kínál a „Kurzwort” egy másik fontos funkciója, a nyelvi gazdaságosság oldaláról Weber is:

„Während demotivierte appellative Kurzformen zu gleichsprachigen Langformen das Gedächtnis zusätzlich belasten, und nur bei hoher Frequenz ökonomisch sind, bieten Kurzformen aus fremdsprachigen Langformen und referenzfreie Eigennamen in doppelter Hinsicht einen sprachökonomischen Gewinn, weil sie leichter zu merken und leichter zu produzieren sind.” (Weber 2002: 460)

A teljes alak és a rövidített forma közötti szinonímia meglétét nem tekintem olyan szigorú követelménynek, mint Nübling (2001) (vö. 3.1.4. fejezet). Weber álláspontját osztva úgy vélem, hogy ezzel túlságosan és értelmetlenül leszűkítenénk a vizsgált csoportba tartozó szóalkotások körét, kizárva számos érdekes példát (vö. Weber 2002: 457), melyek besorolása a továbbiakban kérdésessé válna (pl. azok az esetek, amikor az eredeti alak már nem használatos, vagy a rövidített forma jelentésváltozáson megy át, illetve a teljes formától stilisztikailag eltérő rövidített szóalakok).

A vizsgált német szóalkotás megnevezésére a „Kurzwort” kifejezést használom, mivel azonban magyarul nincs hasonló összefoglaló terminus, a megfelelő szóalkotási módok megjelölésére a „rövidített szóalakok”, illetve a „rövidített forma” vagy „rövid forma” fogalmakat alkalmazom.

A magyar nyelvben is előfordul, hogy olyan összetett szerkezeteket helyettesítünk rövidített formával, melyek nem tekinthetők lexikai egységnek⁵⁷, ezért szükséges a Kobler-Trill által használt, de a német szakirodalomban sem egységesen elfogadott „bázislexéma” terminusnak megfelelő fogalom bevezetése. Ezt a megjelölést leginkább csak a szerző nevéhez kapcsolódó gondolatok kifejtésekor használom, egyéb kontextusban előnyben részesítem a német szakirodalomban is meghonosodott „teljes alak” (Vollform), illetve az „eredeti forma/ alak” (Original), valamint a Ladó által javasolt „teljes név” (vö. 3.3.2. fejezet) megnevezést.

⁵⁶ Vö. Bellmann 1980: 380: „die Kurzwortvarianten [sind] ihren Originalen gegenüber mit zum Teil sehr subtilen Sonderfunktionen ausgestattet, so daß in der Sprachverwendung Kurzwortvarianten und Originale untereinander nicht voll substituierbar sind.

⁵⁷ A német *FdH* (*Friss die Hälfte!*) példához hasonló, szintaktikai egységen alapuló rövidített szóalak például a *TEGY* (*Tegyünk együtt a gyermekekért!*), egy tejtermékeket előállító cég magyarországi kampányának elnevezése.

4. A „Kurzwort” a nyelvhasználatban –

A rövidített szóalakok előfordulásának és használatának kérdései

A rövidített szóalakok használatát – mint ahogy arra a történeti áttekintésben is utaltam – hosszú idő keresztül hevesen bírálták, terjedésüket mégsem sikerült feltartóztatni. Az emberek többsége a lehető legtermészetesebben használja őket, gyakran nem is tudja, hogy rövidített formáról van szó. A hétköznapi beszédben és írásos kommunikációban sokszor fontos szempont, hogy tömören és időtakarékosan fejezzük ki magunkat, ezért ha ismerjük is a rövid formák eredeti teljes alakját, inkább a rövidített szóalakot választjuk. Különösen igaz ez, ha gyakran használt szavakról van szó.⁵⁸ Schröder a következőképpen fogalmaz: „Das Interesse am Denotat [...] und der damit verbundene häufige Gebrauch der Vollform kann eine Wortkürzung begünstigen, [...]” (Schröder 1985: 201).

A rövidítéses szóalkotás életképességének hátterében feltehetően az áll, hogy a kritikusok által kiemelt hátrányai mellett nagyobb súllyal esnek latba kommunikatív előnyei. Miért is használjuk a lexikai rövid formákat? Az okok feltárása elválaszthatatlan a használatukkal kapcsolatos problémák, illetve azon helyzetek bemutatásától, amikor kifejezetten célravezető vagy hasznos lehet ez az ökonomikus kifejezőmód. Ezen kívül áttekintem a következőkben azt is, hogy jellemzően a nyelvhasználat mely területein vannak jelen, majd részletesebben kitérek két terület bemutatására. Végül rövid betekintést szeretnék nyújtani a rövidített szóalakokkal kapcsolatos lexikográfiai kérdésekbe.

4.1. A rövidített szóalakok funkciói, használatuk okai és előnyei⁵⁹

4.1.1. Nyelvi ökonómia

A szóalkotásban e speciális területét kutató nyelvészek kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a rövidített szóalakok megalkotásának elsődleges motívuma az ökonomikus

⁵⁸ Vö. Zipf törvényei: Zipf kimutatta, hogy a szó hossza és gyakorisága között fordított összefüggés van. „Az angolban például a gyakran használt szavak többsége egyszótagú. Ugyanez az összefüggés érvényesül még olyan jellegzetesen „több szótagos” szókészletű nyelvekben is, mint a német vagy a magyar. Ez a hatás magyarázza, miért rövidítünk le szavakat, ha gyakoriságuk növekszik [...]” (Crystal 1998: 116)

⁵⁹ Ez a fejezet elsősorban a rövidített szóalakok köznyelvben betöltött funkcióit tekinti át. A szakmai nyelvhasználatban játszott szerepéről részletesebben lásd 4.4.2. fejezet

kifejezőmódra való törekvés (vö. Vieregge 1978, Bellmann 1980, Kobler-Trill 1994, Greule 1996, Starke 1997, Eichinger 2000, Steinhauer 2000, Barz 2005). Ronneberger-Sibold a rövidülés hangtani sajátosságait feltárva foglalkozik a nyelvi ökonómia jelenségével. A „Sprachökonomie” fogalmát így definiálja: „Gemeint ist damit das Bestreben der Sprachbenutzer, ihr Sprachsystem so zu gestalten, daß es ihnen zu jedem Zeitpunkt erlaubt, unter den gegebenen inner- und außersprachlichen Bedingungen ihre kommunikativen Ziele mit möglichst wenig Aufwand zu erreichen” (Ronneberger-Sibold 1997: 249).

Kétségtelen, hogy a rövidítés gazdaságosabb kifejezőmódot tesz lehetővé, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a nyelvi ökonómia nem feltétlenül jelent egyet a rövidséggel. A rövidített szóalakok – bár mindenképpen rövidebbek a teljes eredetnél – nem mindig olyan rövidek, amilyenek lehetnének (Ronneberger-Sibold 1997: 259). Megalkotásukban más szempontok is szerepet játszanak (vö. 5.2. fejezet). Továbbá ami egyrészt előnyös a kommunikáció számára (pl. tömörség), másrészt problémákat is okozhat és nehezítheti a nyelvi érintkezést (lásd 4.2. fejezet).

Hogy egy teljes alakot rövidítünk-e, függ annak hosszától és előfordulási gyakoriságától (vö. Nübling 2001: 192). Nyilvánvalóan leginkább akkor „éri meg” a rövid formát használni, ha előfordulási frekvenciája magas, hiszen egyébként csak egy további lexikai egységet kellene megjegyeznünk és használnunk, ami nem szolgálná a nyelvi gazdaságosságra törekvést (vö. Weber 2002).⁶⁰

A rövidítés oka nem feltétlenül a komplex szóalkotások, a többszörösen összetett szavak elszaporodásában keresendő (mint ahogy gyakran feltételezik), sokkal inkább a terjedelmes frazeolexiák megnövekedett számában (Kobler-Trill 1994: 189).⁶¹ Augst (2001) arra is rámutat, hogy nemcsak a rövidített szóalakok, hanem a kompozitumok létrejöttének hátterében is végső soron a tömörítés, a szövegek „kondenzációja” áll. Vagyis a rövidítés egyik legfontosabb funkciója – ahogy arra más szerzők is utalnak – a racionális szövegalkotás lehetőségének megteremtése (vö. Schröder 1985: 201, Starke 1987: 62).

⁶⁰ „[Kurzformen] sind [...] bedingt [...] durch das sprachökonomische Bestreben, Artikulations- und Gedächtnisaufwand gering zu halten.” (Weber 2002: 460)

⁶¹ Pl. CDU < *Christlich-Demokratische Union*, BASF < *Badische Anilin- und Sodafabrik* stb., vö. ehhez a teljes alakok strukturális sajátosságait (5.1. fejezet).

4.1.2. Új szóalkotási lehetőségek⁶²

Rövidített szóalakok mint új szavak létrejöttét elősegítheti az új tárgyak vagy intézmények megnevezésének igénye is (vö. Weber 2002: 459). Ez gyakran a „Kurzwort” által biztosított további szóalkotási lehetőségeken keresztül valósul meg. A rövidített szóalakokkal történő szóalkotást Barz „Kurzwort-Wortbildung”-nak nevezi (Fleischer/Barz 1995: 221).

A „Kurzwort”-okkal például olyan kompozitumok is létrehozhatók, melyek a teljes alakokkal lehetetlenek lennének: pl. *ZDF-Programm* - **Zweites-deutsches-Fernsehen-Programm*; *FAZ-Redakteur* - **Frankfurter(-)Allgemeine(-)Zeitung(s)-Redakteur* stb. Hasonló magyar példák: *ELTE-tanrend*, *KSH-kimutatás*, *MÁV-menetrend*, *MÁV-ellenőr*. A magyar nyelvben a tulajdonnévi betűszói előtaggal rendelkező összetételeket általában nem használjuk teljes formájukban, inkább szerkezetes megoldást alkalmazunk: *a Központi Statisztikai Hivatal kimutatása*, *a Magyar Államvasutak menetrendje* (Mártonfi/ Laczkó 2004: 136). De áttekinthetőbbek azok a konstrukciók is, amelyek esetében a teljes alakkal is alkotható szóösszetétel: pl. *Postleitzahlenverzeichnis* > *PLZ-Verzeichnis*, *tuberkulózisoltás* > *tbc-oltás*. A „Kurzwort”-változatok Bellmann szerint nemcsak a lexikai, hanem a szintagmatikus variációt is gazdagítják, hiszen a – főként kötőjeles – kompozitumok létrehozásának lehetőségével egyszerűsíthető számos frazeolexéma is: pl. *Antrag auf Unterstützung nach dem Bundesausbildungsförderungsgesetz* > *Antrag auf BAföG* > *BAföG-Antrag* (Bellmann 1980: 374). Sőt, akár mondatok is válhatnak szóösszetétel részévé: A magyar ifjúsági nyelvben ismert *BMV-leves* kifejezés betűszava egy mondat („Bele minden vacakot!”) rövidített formája. A magyar nyelvben különösen sok az olyan összetett szó, amelynek előtagja elvonással vagy rövidüléssel keletkezett: *becsszó*, *közalkalmazott*, *menlevél*, *műegyetem*, *sebváltó* stb. Az elvonással létrejött szóalakok többségét önállóan nem is használjuk, csak szóösszetételben fordulnak elő (vö. Keszler 2000: 323).

A rövidített szóalakok derivációs képessége ugyan korlátozottabb, de találkozhatunk ilyen példákkal is. A német nyelvben elsősorban a *-ler* (*FDJler*, *CDUler*, *PDSler*⁶³), valamint az *-i* (*Studi* < *Student/in*) és az *-o* (*Anarcho* < *Anarchist*) toldalékokkal képezhető „Kurzwort”-ból főnév.⁶⁴ Szófajváltásra nagyon kevés példa van, „Kurzwort”-

⁶² Lásd még bővebben 5.3.2. és 5.3.3. fejezetek.

⁶³ *FDJler* a leggyakrabban idézett példa. Starke említi még az *-ist* toldaléokra egy előfordulást: *FKKisten* (*Anhänger der Freikörperkultur*) (1997: 91).

⁶⁴ Az *-i* és *-o* végű rövidített szóalakokkal kapcsolatban lásd bővebben 5.3.2. fejezet

ból a *-mäßig* és a *-haft* szuffixummal képzett mellékneveket említik csupán (pl. *TÜV-mäßig, kripohaft*) (Steinhauer 2007: 152).⁶⁵ A rövidített szóalakból képzett igék Kobler-Trill (1994: 193) szerint még kevésbé jellemzőek, csupán néhány szaknyelvi kifejezésről van tudomása: pl. *CTen* ('*jemanden mit dem CT untersuchen*'), *dinen* ('*normen*' aus *DIN*). Ezen kívül egyetlen köznyelvi példát hoz: *mofeln* (*ugs. für* '*mit dem Mofa fahren*'). Steinhauer (2007: 152) is megerősíti, hogy kevés ige jön létre „Kurzwort”-ból, de ő úgy látja, hogy ezek inkább köznyelvi kifejezések, mint a *simsen* és a *mimsen* (*eine SMS/MMS schicken*), vagy a *TÜV* betűszóból alkotott ige: „Ein Auto kann *getüvt* werden”. Barz (2005: 745) pedig csak a *simsen* és *mimsen* igéket említi.

A magyar nyelvben ugyanakkor számos példát találunk különböző szófajú, rövidített szóalakokból képzett szavakra. A főnévképzők közül különösen produktívak az *-i, -csi, -ci, -si, -u, -kó* valamint az *-ó/-ő* kicsinyítő képzők, melyek – a német *-i* és *-o* szuffixumokhoz hasonlóan (vö. fentebb) – gyakran kapcsolódnak csonkolt szótőhöz⁶⁶ (pl. *Kati, pari, ubi, Jancsi, dolcsi, Anci, baci, fizu, szitu, Kató, protkó, fridzsó*). Az *-s* és *-ság/-ség* denominális főnévképzők is járulhatnak rövidített szóalakokhoz: *AIDS-es, AIDS-esség, tbc-s/ tébécés, tévés, közértes*. Mellékneveket is képezhetünk betűszavakból, szóösszevonásokból és egyéb mozaikszókból egyaránt: *ENSZ-beli, TDK-s, áfás, matfizes, fideszes, albavolános*. A magyar nyelvben nem ritkák a rövidülésekből képzett igék sem, különösen termékenyek az *-l* és a *-z* denominális igeképzők: *maszokol, tévézik, trolizik, BMX-ezik*. Előfordul továbbá az is, hogy a továbbképzett szórövidülésekből képezünk igéket: *szolizik, talizik, telcsizik*.⁶⁷

4.1.3. A szemantikai intranszparenciához kapcsolódó funkciók

A legtöbb kritika a rövidített szóalakokat szemantikai átlátszatlanságuk miatt éri (lásd még 4.2. és 5.4. fejezet). A gyakran komplex, viszonylag erősen motivált teljes alakok megrövidülése a morfoszemantikai motiváció csökkenésével vagy elvesztésével jár. Legnehezebben a betűszavak vezethetők vissza az eredeti lexikai egységre (Kobler-Trill 1994: 194), de a morfológiai szerkezet redukciója más esetekben is motivációvesztést eredményez. A demotiváció ugyanakkor előnyökkel is járhat. Nem ritkán a rövidítés

⁶⁵ „Daß KW durch Wortbildungsverfahren in eine andere Wortart überführt werden, ist auffallend selten, aber belegt.” (Kobler-Trill 1994: 193)

⁶⁶ Vö. Ladányi 2007: 65

⁶⁷ Vö. Ladányi 2007: 109

lehetőségét éppen arra használják, hogy – mint Greule fogalmaz – „egy nemkívánatos motivációt kikapcsoljanak”:

„[...] das gebundene Kurzwort *Alpha* in *Alpha-Kurs* vermeidet die aus der Vollform <Alphabetisierungskurs> erschließbare negative Nebenbedeutung, daß Erwachsene in einem solchen Kurs Lesen und Schreiben lernen, ja das Kurzwort dreht die Konnotation in die Gegenrichtung um, dank der positiven Nebenbedeutung von *Alpha*.” (Greule 1992: 64)

Eufemizmusként használt rövidített szóalakra példa a német *FKK* (< *Freikörperkultur*) (Kobler-Trill 1994: 195), vagy a magyar szlengben használt *detox* (< *detoxikáló*), melynek tulajdonképpen már a teljes alakja is „elfedő hatású” azáltal, hogy idegen szót használunk a „kijózanító” helyett.

„Asszociációktól mentes” kommunikáció a rövidítés célja (elsősorban szakemberek között) azokban az esetekben is, amikor a szó hossza egyébként nem feltétlenül indokolná a rövidített szóalak használatát, általa viszont leplezhető a teljes alak jelentése: pl. *CA* (< *Carcinom*) és *Tbc* (< *Tuberkulose*) az orvosi szóhasználatban (vö. Greule 1996: 196). A magyarban is ismert a *tbc* mozaikszó, sőt ejtés szerinti változata is létezik (*tébécé*), és gyakori más betegségek latin nevének rövidített formában való használata is, például *SM* (< *sclerosis multiplex*). Ilyenkor egyfajta kódolt nyelvhasználat is lehet a cél – az adott példák esetében az egészségügyi személyzet részéről betegek jelenlétében történő kommunikációban (vö. Kobler-Trill 1994: 195) (lásd még 4.1.4. fejezet). A jogi szaknyelvben pedig a túl hosszú és részletesen leíró törvénynevek teszik szükségessé a szakemberek közötti kommunikációban a rövidítést. A *2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól* teljes név helyett használt *KET* például csak a szakzsargonban ismert és használt, és lehetővé teszi, hogy a teljes név minden részletének felidézése nélkül referáljanak az adott dokumentumra.⁶⁸

Az, hogy a rövidüléssel csökken vagy teljesen elvész a megrövidült lexikai egység transzparenciája, előnyös lehet abból a szempontból is, hogy lehetővé válik a predikációmentes referencia (vö. Bellmann 1980: 377, Kobler-Trill 1994: 194). Vagyis a rövid forma anélkül vonatkozhat a jelölt dologra, hogy bármiféle viszonyulást vagy tulajdonságot foglalna magába. Bellmann (1980: 376) és Kobler-Trill (1994: 194) is

⁶⁸ Az ezzel homonim betűszó, melyet a „Rövidítésszótár” (Gyurgyák 2005) is tartalmaz, és köznyelvi kontextusban is előfordul, a *Koalíciós Egyeztető Tanács* rövid formájaként ismert.

példaként említi a *BASF* betűszót. A *Badische Anilin- und Sodafabrik* cégnevét csupán kettőt nevez meg a sok ezer gyártott termék közül, így tulajdonképpen hiányosan informál. A „Kurzwort”-variáns viszont úgy referál a vegyi üzemre, hogy a teljes alakban explicit módon megnevezett, esetleg félrevezetőnek tekinthető névelemeket nem kell megneveznie. A magyar *Keravill* (*Kerékpár-, Rádió- és Villamossági Kiskereskedelmi Vállalat*) történelmi nevet átvevő cég, a *Keravill Nagy- és Kiskereskedelmi Rt.* profilja hasonló az elődjéhez, árukínálata azonban változott az idők során: ma már elsősorban elektronikai felszereléseket, háztartási gépeket, informatikai cikkeket, sőt lakberendezési kellékeket is forgalmaznak.

A demotiválódott rövidülések újraértelmezhetők tréfás teljes alakok hozzárendelésével (vö. 4.1.5. fejezet), de gyakorlati szempontok is indokolhatják egy új teljes forma megalkotását a már adott, jól ismert rövidített szóalakhoz. Például a *Cebit/CeBIT* számítástechnikai vásár teljes neve 1970-ben *Centrum für Büro- und Informationstechnik* volt. Az idők során bővült a rendezvény profilja, így ma már *Centrum für Büro-, Informations- und Telekommunikationstechnik* a hivatalos elnevezése, a rövidített formát viszont változatlanul megtartották (Barz 2005: 748). A remotiváció egy másik példája a *DIN* betűszó, mely eredetileg a *Deutsche Industrienorm* rövidítése volt, ma viszont magát a szabványügyi hivatalt (*Deutsches Institut für Normung*) jelöli (Steinhauer 2007: 149).

Fontos szempont lehet a jól ismert rövidített szóalak megőrzése még akkor is, ha az a mai teljes névből már nem vezethető le. A névmódosítások ellenére változatlan maradt a mozaikszói alak például a *TF* (*Testnevelési Főiskola*, ma: *Testnevelési Egyetem*), az *OKISZ* (*Országos Képzési Szövetség*, ma: *OKISZ Magyar Ipari Szövetség*) vagy a *Csemadok* (*Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége*, ma: *Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség*) esetében (példákat vö. Mártonfi/ Laczkó 2004).

4.1.4. A lexikon gazdagításának további lehetőségei

A rövidített szóalakok – a már említett szóalkotási módokon kívül – másképpen is gazdagítják a szókincset. Gyarapodik a szókészlet a más nyelvekből átvett rövid formákkal is, mint például *Aids*, *Laser*, *HIV*. Ezek olyan új jelentéshordozó egységei az átvevő

nyelvnek, amelyekhez a befogadó nyelvben nem tartozik teljes forma (Barz 2005: 748).⁶⁹ Olykor nemcsak rövidítés, hanem szinte jövevényt is elhalványul, s ezt az írásmód megváltoztatása is mutatja, mint a *lézer* (*laser* < *light amplification by stimulated emission of radiation*) szó esetében a magyar nyelvben. Az idegen eredetű rövid változatok tehát egyrészt lehetővé teszik, másrészt megkönnyítetik a hétköznapi kommunikációt szakmailag nehéz tartalmakról: „So erleichtert das Kurzwort *FCKW* es auch Laien, über klimaschädigende *Fluorchlorkohlenwasserstoffe* zu reden, mit denen sich mittlerweile auch Menschen beschäftigen müssen – oder zumindest sollten –, die keine chemische Ausbildung absolviert haben” (Steinhauer 2001: 12).

Előfordul, hogy a „Kurzwort” olyan jelentéssel bővül, amivel a teljes forma nem rendelkezik. Így például a *Bafög* (< *Bundesausbildungsförderungsgesetz*) nemcsak a szövetségi képzési támogatásokat szabályozó törvény neve, hanem a törvény alapján kifizetett összeget is jelenti (metonimikus használat – vö. 5.4.2. fejezet). Ehhez részben hasonló a magyar *Önhiki* szóösszevonás, mely alapvetően az „önhibáján kívül” rövidített formája, valójában az önhibájukon kívül hátrányos helyzetbe került helyi önkormányzatok támogatási alapját jelenti.

A rövidített és az eredeti alak a definíció szerint szemantikailag ugyan egyenértékű, mégis mutathatnak – főként stilisztikai és pragmatikai – különbségeket.⁷⁰ A rövid forma konnotatív jelentést is hordozhat: „Das Kurzwort kann beispielsweise wertend sein (*Sozi* abwertend für *Sozialist* ›Mitglied einer sozialistischen Partei‹), verhüllend (*BH* für *Büstenhalter*, *WC* < engl. *water closet*) oder vertraulich-salopp (*Zivi* für *Zivildienstleistender*)” (Steinhauer 2001: 12). A magyar *szoci*, *komcsi* és *bolsi* szórövidülések használata is többnyire lekicsinylő, pejoratív felhangot tartalmaz. A legtöbb rövidülés pedig egyértelműen a bizalmas szóhasználat (pl. az *akku* az *akkumulátor* helyett) vagy a szleng (*tulaj* a *tulajdonos* helyett) körébe tartozik (vö. a megfelelő szócikket Kiss 1999).

Bellmann (1980) is foglalkozik a sajátos pragmatikai-szituációs jegyekkel rendelkező „Kurzwort”-változatokkal, mint például *Demo* (< *Demonstration*), *Homo* (< *Homosexueller*), *Info* (< *Information*), *Sponti* (< *Mitglied oder Anhänger einer kleinen politisch linken Gruppe*), *Kita* (< *Kindertagesstätte*). Úgy véli, hogy bizonyos esetekben új, alternatív megnevezés létrehozása válhat szükségessé, mellyel egy csoport

⁶⁹ De előfordul az is, hogy az idegen eredetű betűszóhoz az átvevő nyelvben is létrejön egy megfelelő teljes alak: pl. *IT* < *information technology* / < *információtechnológia*.

⁷⁰ Vö. 5.5. fejezet

elhatárolódhat számára „kompromittálódott” kifejezésektől, vagy a lexikon olyan elemeitől, amelyekhez társítható értékekkel nem tud azonosulni.

„Sie erlauben, über die Dinge anders zu reden als diejenigen, von denen man sich absetzen will. Ein Beispiel dieser Art Umwertungsterminologie ist /Kita/ : /Kindertagesstätte/, im Jahre 1977 Streitobjekt im Frankfurter Stadtparlament. Die mit /Kita/ bezeichnete Institution wurde von den Kurzwortverwendern signifikant anders bewertet als die konventionelle Kindertagesstätte.” (Bellmann 1980: 377)

A *Kindertagesstätte* teljes alakkal szemben a *Kita* rövid forma magában foglalta a „haladó” mellékjelentést (Greule 1992: 64). Napjainkban azonban már jelentéskülönbség nélkül használhatók (Steinhauer 2000: 24).

De nem csak a beállítódás vagy eltérő értékelés motiválhatja a rövidített szóalakok előnyben részesítését teljes formájukkal szemben. Használatukkal demonstrálható egyfajta szakmaiság, bennfentesség is. Aki például „egy iparcikk rövidített szakmai jelzését” használja, „azt többé-kevésbé, akarva-akaratlanul mindig az az érzés fűti, hogy ez a speciális ismeret kiemeli őt az általános tömegből, egy különleges társaság beavatottjai közé” (Klemperer 1984: 93).

Ahogy a fenti példák is mutatják, a rövidített szóalakok használói elhatárolódhatnak sajátos szóhasználatukkal más csoportoktól. Ennek egyúttal szolidarizáló, csoport-integráló hatása is van, vagyis hangsúlyozza a csoport mint kommunikációs közösség létét (Bellmann 1980: 378). A rövid formát ugyanis csak azok választják, akik biztosak abban, hogy a megnevezés mire vonatkozik: „Dadurch wird die Verwendung der Kurzwörter zu einem Zugehörigkeitsindiz des Sprachbenutzers zu einem bestimmten Kommunikationsbereich, möglicherweise Fachgebiet” (Schröder 1985: 223). A rövidített alakok alkalmazásával tehát kizárhatók a kommunikációból azok, akik nem tartoznak az adott csoporthoz, s egyúttal erősíthető az összetartozás érzése a csoporton belül.⁷¹ Ez a funkció természetesen szintén összefügg az intranszparenciával, hiszen ez tesz lehetővé a csoport tagjai számára egyfajta kódolt nyelvhasználatot (vö. 4.1.3. fejezet).

Rövidített szóalakok segítségével lehetővé válik a német nyelvben a „nemek szempontjából igazságos” szóhasználat is, hiszen a „Kurzwort” nemsemleges megjelöléseket hozhat létre: az *OB* betűszó például vonatkozhat a főpolgármesterre akkor

⁷¹ A rövidített szóalakok használatának szociolingvisztikai aspektusaihoz lásd még 4.3.1. fejezet.

is, ha férfi (*Oberbürgermeister*) és akkor is, ha nő (*Oberbürgermeisterin*) (Steinhauer 2007: 152-153). Hasonló példák még: *Hiwi* (< *Hilfswissenschaftler/Hilfswissenschaftlerin*), *Studi* (< *Student/Studentin*) (uo.).

4.1.5. Játékos, kreatív nyelvhasználat

A rövidítéses szóalkotás – gyakran reklám vagy figyelemfelkeltő céllal – tréfás vagy különösen kreatív rövid formákat is eredményezhet. Bellmann a nem konvencionizált „Kurzwort”-változatok – a prágai iskola terminológiájával élve – „foregrounding”-hatására hívja fel a figyelmet. Az eredetitől való eltérés már önmagában figyelemfelkeltő, s ennek legmagasabb foka, amikor már létező lexikai egységekkel – elsősorban személynevekkel – homonim betűszavakat alkotnak (Bellmann 1980: 378-379). Ezeknek gyakorlatilag csak az írásmódja más: csupa nagybetűvel írjuk (Kobler-Trill 1994: 92).⁷² Bellmann (1980: 379) és Kobler-Trill (1994: 93) is utal olyan formákra, melyek feltehetően nem szándékosan jöttek létre: például a *GAU* (< *Größter anzunehmender Unfall*) a *Gau* (= körzet, kerület, vidék) főnévvel azonos alakú. Más példák esetében nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy tudatos-e a homonímia, de a személynevekkel kapcsolatban általában szándékosságot feltételezhetünk: *SOFI* (< *Soziologisches Forschungsinstitut*), *LILI* (< *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*), *ALI* (< *Autofahrer Leit- und Informationssystem*).⁷³ Egyértelműen a pozitív konnotáció ébresztése volt a cél az *Erfolg* rövidített szóalak megalkotásával, pontosabban úgy hoztak létre egy teljes alakot, hogy az „Erfolg” szóval homonim legyen a rövidített formája (*Ermittlungssystem für optimal lukrative Geldanlagen*) (Steinhauer 2001: 13).

A magyar nyelvben sem ismeretlen ez a jelenség. A *Fiatal Demokraták Szövetsége* teljes névből alkotott *Fidesz* szóösszevonás például egybeesik a ’hűség, megbízhatóság’ jelentésű latin *fides* szó hangalakjával, ezáltal pozitív konnotációt kölcsönözve a rövidített formának. A *FÉSZEK* (< *Festők, Építészek, Szobrászok és Egyéb Komédiások Klubja*) betűszó esetében is feltételezhető a tudatos névválasztás (lásd még 5.4.3. fejezet).

Találkozhatunk már létező rövidített szóalakok átértelmezésével is, melynek célja olykor a betűszó tréfás-gúnyos elferdítése.⁷⁴ A *DKW* (< *Deutsche Kraftwagenwerke*) megváltoztatott teljes alakja például „*Das Krankenhaus wartet*”, utalva ezzel a cég által

⁷² A homonim „Kurzwort”-változatokkal kapcsolatban lásd még 5.4.3. fejezet

⁷³ „Diese Kurzwort-Homonyme sind gezielt-manipulativ zustande gekommen, [...]” (Bellmann 1980: 378).

⁷⁴ A rövid szóalakok átmotiválását is szemantikai intranszparenciájuk teszi lehetővé (vö. 4.1.3. fejezet)

gyártott gépjárművek megbízhatatlanságára (vö. Kobler-Trill 1994: 198). Az *ARD* (< *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland*) szarkasztikus átértelmezése: „*außer Raum Dresden*”, amivel a 80-as években arra utaltak a köznyelvben, hogy az *ARD* adásait Kelet-Szászországban nem lehetett fogni (Barz 2005: 748). A fentebb már említett *DIN* betűszónak (vö. 4.1.3. fejezet) szintén van tréfás feloldása: „*Das ist Norm*”. A svéd bútoráruház-lánc nevének gúnyos német teljes alakja pedig: (*IKEA* <) „*Idioten kaufen einfach alles.*”. A Magyar Államvasutak Rt. (*MÁV*) szolgáltatásaival elégedetlen utasok „*Másznak Állunk Várunk*”-ra módosították a vállalat nevét, a *Ferencvárosi Torna Club (FTC)* focistáiban csalódott drukkerok pedig „*Falábúak Tehetségtelenek Clubja*”-nak keresztelték át csapatukat. A nyelvi humorizáló-ironizáló kedv még írásmódja alapján betűszónak tűnő nevekhez is alkothat teljes alakot. Például a *TESCO* áruházlánc nevét a magyar köznyelv többféleképpen is feloldja fiktív teljes alakká: az egyik verzió szerint „*Tudományosan Előállított Selejtes Cuccok Osztóhelye*”.⁷⁵

A betűszavakkal való nyelvi játék viccekben is lehet a csattanó. Ezt illusztrálандó két vicc 1957-ből⁷⁶:

- *Hallottad? Újabban nem BÚÉK, hanem csak BÚK az újévi köszöntés.*

- *És ez mit jelent? Bolondság Újra Kezdeni.*

És a magyar ügyre érzéketlen ENSZ-ről:

- *Új nevet kapott nálunk az ENSZ.*

- *Mit?*

- *Impot-ENSZ.*

Előfordul az is, hogy reklámcélú újraértelmezés, illetve „újraértelmesítés” történik: *AEG* (< *Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft*) – „*Aus Erfahrung gut*” (Kobler-Trill 1994: 198), *HDI* (< *Haftpflichtverband der deutschen Industrie*) – „*hilft dir immer*” (Barz 2005: 652). A *KÖZÉRT* és a *HÉV* mozaikszavakat pedig úgy használták reklámszlogenként, hogy éltek a velük homonim közsók kínálta, az adott kontextusban mindenképpen pozitív konnotációjú jelentésével: *Mindent a közért!* (Grétsy 1962: 389), *Hévvél a szabadba!* (Kovalovszky 1977: 148).

⁷⁵ Lásd további magyar példák: <http://www.lba.hu/nyelveszkes/mozai kosdi.php>

⁷⁶ Forrás: Népszabadság 2008. dec. 31.

4.2. A rövidített szóalakok használatával kapcsolatos problémák

A rövidítés elsődleges magyarázataként, s egyúttal legfontosabb funkciójaként is – mint láthattuk – általában a nyelvi gazdaságosságra törekvést szokták megnevezni. Az ökonómia elve pedig akkor működik legjobban, ha a kommunikáció már szinte összeomlik.⁷⁷ Különös módon tehát a problémák jelentős része éppen a rövidített szóalakok ökonomikus voltából fakad. Bár a kritika gyakran szubjektív, érzelmi, illetve esztétikai alapon bírálja a szavak „megcsonkítását” (vö. 2.1. fejezet), a kifejezés oldalán történő redukcióval együtt járó motivációvesztés valóban okozhat megértési nehézségeket. Ezen kívül felmerülnek grammatikai és helyesírási problémák is, de a gördülékeny kommunikáció akadályozása az, ami a rövidített szóalakokkal szembeni fenntartásokat leginkább erősíti.

4.2.1. A demotiváció következményei

Mivel a rövidítéses szóalkotásnak nincsenek pontosan megfogalmazott, kötelező érvényű szabályai, a különböző rövidítési eljárások miatt a rövidített formából nem lehet egyértelműen visszakövetkeztetni az eredeti alakjára.⁷⁸ Különösen igaz ez a betűszavakra mind a német, mind a magyar nyelvben. Előfordul, bár ritkán, hogy egy teljes alaknak több rövidített változata van: *allgemeine Haftpflichtversicherungsbedingungen* > *AHB/ AHVB*, *külliği bizottság* > *KüB/ KB*;⁷⁹ és egy rövidített szóalaknak is lehet több teljes alakja, ami jól ismert jelenség: *ABS* < *Antiblockiersystem/ Amt für Bevölkerungsschutz*; *ORKI* < *Országos Rabbiképző Intézet/ Orvos- és Kórháztechnikai Intézet*.

Sok bírálat éri az azonos alakú betűszavakat összetéveszthetőségük miatt. Ez azonban valójában ritkán vezet félreértéshez, hiszen leginkább kontextusba ágyazva és nem izoláltan találkozunk a rövidített formával (vö. Kobler-Trill 1994: 184). Hogy mégis adódhat konfliktus a homonímia miatt, jól szemlélteti egy „car sharing” vállalkozás névválasztása körüli bonyodalom. A Markt Schwaben-ben működő *Car Sharing Union* 1997-ben reklámcélből a *C.S.U.* nevet kezdte el használni, mire a bajor

⁷⁷ Vö. Eichinger 2000: 33

⁷⁸ „Kürzungen kommen in verschiedenartiger Gestalt vor, denn es gibt keine verbindlichen Regeln, wie eine längere Form zu reduzieren ist. So kann ein und dieselbe Vollform auf verschiedene Segmente gekürzt werden, [...]” (Barz 2005: 742).

⁷⁹ A közös teljes alakkal rendelkező rövidített változatok között Steinhauer két típust különböztet meg: „konkurrierende Kurzwörter” és „Kurzwörter zweiten Grades” (2007: 142-144) (ehhez ld. még 5.3.1. fejezet)

keresztényszocialista párt, a *CSU* panaszt nyújtott be, és kérvényezte a cég névhasználatának megtiltását (Steinhauer 2001: 9).⁸⁰

Gyakran hangzik el az a kritika is, hogy a rövidített szóalakokat (főként a betűszavakat, melyek a legkevésbé motiváltak) önálló lexikai egységként meg kell tanulni és elraktározni az emlékezetünkben ahhoz, hogy az első találkozás után később is megértsük és használni tudjuk őket (vö. Kobler-Trill 1994: 183).

Minél kevesebb elemet őriz meg a rövidített forma a teljes alakból, annál kevésbé egyértelmű a kapcsolat közöttük, és minél kevésbé motivált a rövidített szóalak, annál nagyobb az értelmezési nehézségek veszélye. Ugyanakkor a megértési problémák sokszor nem a rövid szóalak motiválatlanságával függenek össze, hanem azzal, hogy rétegnyelvi kifejezéssel van dolgunk, amelynek valószínűleg a teljes alakját sem értenénk (vö. Steinhauer 2000: 49, 2001: 11). Különösen igaz ez a szaknyelvi szavakra.

Összességében – különös tekintettel a demotiváció biztosította felhasználási lehetőségekre (vö. 4.1.3. fejezet) – egyet kell értenünk Schröderrel: „Das semantische Verhältnis zwischen Kurz- und Vollform ist durch verschiedene Faktoren gestört. Die damit verbundene Demotivation ist keine grundsätzliche Barriere für die Verwendung der Kurzformen” (Schröder 1985: 208).

4.2.2. Grammatikai problémák

A német „Kurzwort” többes számával kapcsolatos bizonytalanság szintén kritika tárgyát képezi.⁸¹ Úgy, ahogy a motivációvesztés, ez sem elsősorban a Steinhauer és Greule által „Morphemkurzwort”-nak, Kobler-Trill és Barz terminológiája szerint pedig „unisegmentale Kurzwörter”-nek nevezett kategóriát érinti. Ezek esetében ugyanis vagy -s a többes szám jele (pl. *die Tiefs, die Hochs*), vagy nem jelölik (*die Ober*), illetve az alapszóra rövidült alakok megtartják a teljes alak többes számát (*die Platten, die Bahnen*). Egyértelműen -s-re végződnek a „Silbenkurzwörter” típusba sorolható rövidített szóalakok (*die Schupos, die Kitas*). A probléma főként a csupa nagybetűvel írott betűszavak esetében merül fel. Mint megoldásra váró kérdésre hívja fel a figyelmet Greule is: „Soll man für <Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften> *LPGs, LPGn* oder *LPGen*

⁸⁰ Történt mindez annak ellenére, hogy a pártnév írásképe nem tartalmaz pontokat (vö. 4.2.3. fejezet).

⁸¹ Vö. Kobler-Trill 1994: 186; lásd még: „[...] selbst in den gebräuchlichen Grammatiken für die deutsche Sprache ist das Problem der Pluralmarkierung von Kurzwörtern nicht zufrieden stellend gelöst.” (Steinhauer 2001: 10)

schreiben?“ (Greule 1992: 65). A gondot az okozza, hogy a teljes alak alapszava, amit többes számba kellene tenni, nem mindig az utolsó helyen áll, ilyenkor lehetetlen azt figyelembe venni. Így például a *GmbH* betűszó esetében nehéz lenne a *Gesellschaften* alak alapján a többes számot jelölni (Steinhauer 2000: 44). Előfordul, hogy két különböző többes számú formát használnak, mint pl. *die AKWs/ AKW*, *die Lkws/ Lkw*, de ha a „Kurzwort” teljes magánhangzóra végződik, akkor mindig megkapja az *-s*-t (pl. *UFOs*) (Barz 2005: 745). Úgy tűnik mégis, hogy kisebb ingadozásoktól eltekintve fokozatosan megszilárdul a többes számot jelölő *-s* használata minden „Kurzwort” esetében (kivéve, ha *-s*-re végződik a rövidített szóalak) (vö. Steinhauer 2007: 145).

A magyar mozaikszókhöz a toldalékokat olyan formában fűzzük, amelyet kiejtett hangalakjuk kíván, vagyis figyelembe kell venni az illeszkedés és a hasonulás törvényeit, továbbá ki kell írni az esetleges előhangzót: *BKV-nál*, *MÁV-ot*, *ENSZ-hez*, *gyesen*, *kolhozban* (AkH. 1984: 119). Amennyiben egy magyar tulajdonnévi betűszó *a*-ra, *e*-re, *o*-ra vagy *ö*-re végződik, a toldalékolás során a kiejtésben bekövetkező nyúlást nem kell jelölni: *MTA-nak*, *ELTE-re*, *ETO-hoz*. Az *áfa* és *eva* betűszavak esetében viszont jelöljük a tövégi nyúlást: *áfát*, *áfával*, *evát*, *evás* (Mártonfi/ Laczkó 2004: 403), mint ahogy a szóösszevonásoknál is: *Alitáliánál*, *Főkefét*, *ehót* (i.m. 407). A magyar nyelvben kérdéses a toldalékolás, ha egy főnévi rövidítés megelevenedik, és van betűző ejtéses változata. Ilyen esetben gondot okozhatnak azok a ragok, amelyek hasonulnak a szóvégi mássalhangzóhoz (pl. *-val/-vel*, *-vá/-vé*). A szabály a következő:

„Ha a rövidítés teljes alakja mássalhangzós végű, a rag hasonul ehhez, de ha a betűző ejtésű alak magánhangzós kiejtésű, a hasonulás nem történik meg. Az *rt.* formához például teljes alakja szerint a *-gal* vagy *-gá* toldalékváltozat járulna: *részvénytársasággal*, *részvénytársasággá*, a betűző ejtésnek megfelelően azonban a megfelelő toldalékforma a *-vel* és a *-vé*. Mivel az [erté] ejtésforma általánosan elterjedt, a helyes alak *rt.-vel*, illetőleg *rt.-vé*.” (Mártonfi/ Laczkó 2004: 376)

A magyarban a névelőhasználat okozhat még gondot azon betűszók előtt, melyek a betűző ejtés miatt magánhangzóval kezdődnek, az írásképp azonban mássalhangzóval (*f*, *l*, *m*, *n*, *ny*, *r*, *s*, *sz*), például: *az FMV*, *az LRI*, *az MBFB*, *az NPP*, *az NYBÖ*, *az RMDSZ*, *az SZDSZ*. Ilyen esetben is a kiejtés a döntő (Mártonfi/ Laczkó 2004: 402).

4.2.3. Helyesírási kérdések

A DUDEN sorozat helyesírási kézikönyve, a „Rechtschreibduden”⁸² foglalkozik ugyan az egyes helyesírási kérdéskörökön belül (pl. „Abkürzungen”, „Groß- und Kleinschreibung”, „Bindestrich”) a „Kurzwort”-ok írásmódját érintő kérdésekkel is, de nem különülnek el egyértelműen azok a problémák, melyek kifejezetten a rövidített szóalakokkal kapcsolatosak. „A magyar helyesírás szabályai”⁸³ ezzel szemben külön fejezetben tárgyalja a rövidítések és mozaikszók helyesírását, egy helyen összegezve az idevágó szabályokat.

A német nyelvben az ortográfiai problémák nagy része is a betűszavakhoz kapcsolódik. Az egyik kérdés az, hogy a rövidített formát alkotó betűknek a teljes alak nagy- és kisbetűs írásmódjához kell-e igazodnia. Többnyire ez történik, mint például a *GfdS* (< *Gesellschaft für deutsche Sprache*) esetében.⁸⁴ De nincs erre vonatkozóan kötelező érvényű, egységes szabályozás (vö. pl. *IFEU* < *Institut für Energie- und Umweltforschung*, ugyanakkor *dpa* < *Deutsche Presse-Agentur*) (Steinhauer 2007: 146). Csak a jogi szaknyelvben szabályozott viszonylag, hogyan kell az egyes törvények nevét rövidíteni:

„Die Anfangsbuchstaben der einzelnen Wortbestandteile der Vollform sind jeweils großzuschreiben, und nur weitere Buchstaben, die zur Verdeutlichung, zur besseren Sprechbarkeit oder zur Unterscheidung von anderen Gesetzen zusätzlich aus der Vollform ausgewählt werden, werden kleingeschrieben. So heißt es *StGB* für *Sozialgesetzbuch* und *StGB* für *Strafgesetzbuch*, *StPO* für *Strafprozessordnung* und *HGB* für *Handelsgesetzbuch*.” (Steinhauer 2001: 9)

De még ezen a területen is előfordulnak bizonytalanságok, ahogy a *BAföG* (< *Bundesausbildungsförderungsgesetz*) példája mutatja. A szabályok értelmében a helyes forma **BAFöG* lenne. A köznyelvben pedig terjed a *Bafög* írásmód, hasonlóan más egybeejtett szaknyelvi betűszavakhoz, amelyek a gyakori használat során egyre inkább igazodnak a „normális” szavak írásához (pl. *Aids*, *Laser*, *Nato*) (uo.).⁸⁵ Az egybeejtett

⁸² DUDEN. Die deutsche Rechtschreibung. 1996.

⁸³ A magyar helyesírás szabályai. (Tizenegyedik kiadás) 1984. [AkH.]

⁸⁴ „Bei Kurzwörtern mit syntaktischen Fügungen als Vollform richtet sich die Groß- bzw. Kleinschreibung im Allgemeinen nach den Segmenten der Vollform” (Barz 2005: 744).

⁸⁵ Schröder alátámasztja ezt a megfigyelést a „Deutscher Wortschatz” lipcsei projekt internetes adatbázisában (<http://www.wortschatz.uni-leipzig.de>) végzett keresés alapján: „Für Kurzwörter mit mehreren

rövid formák írásmódjának fokozatos változására hívja fel a figyelmet Steinhauer (2007: 140) is: a gyakran használt rövidített szóalakokat egyre gyakrabban „átlagos” lexémaként, nagy kezdőbetűt követően csupa kisbetűvel írják, például *AIDS* → *Aids*, *BAföG* → *Bafög*, *DAX* → *Dax*.

Egy másik vitatott helyesírási probléma a betűszavakkal kapcsolatban a pontozás kérdése. A valódi rövidítéseket mind a német, mind a magyar nyelvben ponttal írjuk, de a rövidített szóalakokat többnyire pont nélkül. Ettől az általános elvtől eltér azonban néhány betűszó írása. A leggyakrabban idézett német példa az *F.D.P.* (< *Freie Demokratische Partei*). A német Szabad Demokrata Párt maga határozott úgy 1968-ban, hogy a párt nevének rövidített formáját pontokkal írják, amiért aztán tréfásan „Pünktchen-Partei”-nak is nevezték.⁸⁶ A döntés ellenére gyakran olvashattuk a pont nélküli írásmódot is, s bár még ma is ismert a gúnynév, valószínűleg egyre kevésbé tűnt modernnek a pontokkal rövidített változat. Ezért a párt 52. kongresszusán, 2001 májusában úgy döntött, hogy „elköszön a pontoktól” (Steinhauer 2007: 147).

Végül a kötőjellel vagy a nélkül történő írásforma problémájáról kell még szót ejtenünk. Kell-e kötőjelet használnunk a rövidített szóalakokkal alkotott szavakban? Az az általános szabály, hogy ha a betűszó egy kompozitum első vagy második tagja, akkor kötőjellel kell írunk a szóösszetételt: pl. *UKW-Sender*, *Fußball-WM* (Barz 2005: 745). Az uniszegmentális rövidített szóalakokkal alkotott összetételek nem mutatnak különleges sajátosságokat: vagy egybeírjuk (*Krimiautor*, *Demosprüche*, *Disconacht*), vagy a szóhatárok egyértelművé tétele érdekében kötőjellel is írhatjuk (*Uni-Alltag*, *Zivi-Treffen*, *Doku-Soup*) (uo.). A „Mischkurzwort”-okkal alkotott összetételek esetében nem egyértelmű az írásmód: pl. *Bafög-Zuwendung* vagy *Bafög Zuwendung* (Steinhauer 2001: 10). Ezen kívül nem szabályozott a rövidített szóalakokkal képzett melléknevek írása sem. Hogy kötőjellel írjuk-e őket, leginkább attól függ, hogy szóösszetételnek vagy származékszónak tekintjük. A kompozitumokat rendszerint kötőjellel (pl. *EDV-gestützt*), a derivátumokat pedig egybeírjuk (pl. *SPDler*) (Steinhauer 2007: 148). De ingadozik az írásmód, hiszen vannak olyan szuffixumok, amelyeket mindkét módon kapcsolhatjuk a szótőhöz: *EDVmäßig/EDV-mäßig* (uo.).

Schreibvarianten ist der orthographische Trend ablesbar: Die „normale” Schreibweise für ein Substantiv *Bafög* rangiert in der Häufigkeit vor *BAfög*, gefolgt von *BAFög* und *Bafög*” (Schröder 2000: 100).

⁸⁶ „Dem lag damals die Intention zugrunde, sich ein neues »Image« zu geben und sich auch rein äußerlich von anderen Parteien zu unterscheiden.” (Steinhauer 2001: 9)

A magyar helyesírás szabályzata⁸⁷ elég világosan határozza meg, és – mint már említettem – külön fejezetben tárgyalja az írásbeli rövidítések és a mozaikszók írásmódját. Mindemellett számos publikáció foglalkozik a mozaikszókkal kapcsolatos ortográfiai problémákkal⁸⁸, voltaképpen ez a legalaposabban vizsgált kérdéskör a magyar rövidített szóalakok leírásának területén. Mégis vannak olyan esetek, melyek zavart okozhatnak a hétköznapi nyelvhasználó számára. Különösen a betűszók írásával kapcsolatban merülnek fel bizonytalanságok. Ennek egyik oka az lehet, hogy „az AkH. kidolgozása idején néhány ma már betűszó értékű szó még csupán rövidítésnek számított, vagyis csak feloldva ejtették ki” (pl. *kft.*, *bt.*, *rt.*, *s.k.*, *kp.*, *B.ú.é.k.*) (Keszler 2000: 341). Domonkosi (2006) is felhívja a figyelmet a közszói betűszók változatos írásmódjára és a szabályozás átgondolásának fontosságára. A tévesztések nagy száma Bíró (2007) szerint nem írható csupán a helyesírási tájékozatlanság számlájára, hanem valami komolyabb ok áll mögötte (lásd 89. lábjegyzet).

Pedig a német betűszavaktól eltérően a magyar nyelvben egyértelműbbek a nagy- és kisbetűs írásmód szabályai. Nagybetűvel írjuk a tulajdonnévi betűszók minden egyes betűjét akkor is, ha valamelyik egy szóösszetétel utótagjaként a teljes névben kisbetűvel írandó (pl. *BM* < *Belügyminisztérium*, *OMVH* < *Országos Műemlékvédelmi Hivatal*) (Mártonfi/ Laczkó 2004: 396). De van néhány kivétel: az *FKgP* (*Független Kisgazdapárt*) eltérő írásmódjához például maga a párt ragaszkodott, vagy a *TESz* (< *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*), mely megelevenedett, rövidítésből vált betűszóvá, de megőrizte korábbi írásmódját (i.m. 398). A köznévi betűszókat a teljes alak írásmódjának megfelelően csupa kisbetűvel írjuk (*áfa*, *eva*, *taj*). Ez alól kivételt képeznek azok az intézményi alegységeket jelölő betűszók, melyek önmagukban nem tulajdonnevek, de általában tulajdonnév részeként használjuk: *HÖK*, *TO* (i.m. 399).⁸⁹ A tulajdonnévi szóösszevonásokat nagy kezdőbetűvel kell írni, a többi betűjük azonban – a betűszóktól eltérően – kicsi (pl. *Kermi* < *Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet*, *Mahart* < *Magyar Hajózási Részvénytársaság*) (AkH 1984: 118). Csupa nagybetűs írásuk nem ajánlott, de előfordulhat kiemelés vagy reklám céljából. Ugyanakkor a *KRESZ* szóösszevonás kivételt képez, hagyományosan nagybetűvel írjuk (Mártonfi/ Laczkó 2004: 406). A köznévi szóösszevonásokat más közzavakhoz hasonlóan csupa kisbetűvel kell írni, például *belker*,

⁸⁷ Vö. AkH., valamint Mártonfi/ Laczkó 2004.

⁸⁸ Vö. pl. Ladó 1963a, 1963b, Vörös 1999-2000, Domonkosi 2006, Bíró 2007

⁸⁹ Az ésszerű szabályozás ellenére a nyelvhasználók többsége a köznévi betűszókat is csupa nagybetűvel írja (Bíró 2007: 422). Bíró azt feltételezi, „hogy a nyelvhasználók azért írják végig nagybetűvel a betűszókat, mert a szókészlet többi elemétől eltérő, sajátos szóalkotási módot éreznek mögötte” (i.m. 423).

kisker, gyés (AkH 1984: 118), az egyéb mozaikszókat pedig tulajdonnévi voltuk miatt nagy kezdőbetűvel: *Dunahús, Mátrafém* (Mártonfi/ Laczkó 2004: 408).

A ponttal vagy a nélkül történő írásmód a magyar nyelvben is bizonytalanság forrása lehet. A helyesírás ma érvényben lévő szabályai szerint a tulajdonnévi betűszók írásmódja egyértelmű: soha sincs pont, sem az egyes betűk után, sem a betűszó végén (pl. *BKV, EU, GYSEV* stb.). Ez azonban nem mindig volt így, erről korábbi tanulmányok tanúskodnak.⁹⁰ A MÁV betűszó esetében például Ladó (1963a) többféle írásformát is talált a korabeli sajtóban, s ez alapján – a mozaikszók helyesírására vonatkozóan általa felállított hét közül – három típusban is szerepelteti. Mindhárom kategórián belül („végig nagybetűs”, „leváltós típus”, végig kisbetűs”) egyfajta „fejlődést” ír le: kezdetben a laza pontozós írásmódot használták (*M. Á. V. / M. á. v. / m. á. v.*), majd következett a szoros nagybetűs írás (*M.Á.V. / M.á.v. / m.á.v.*), illetve a végpontos forma (*MÁV. / Máv. / máv.*), majd a sima, pont és betűköz nélküli írás (*MÁV / Máv / máv*). Megállapítása szerint a mozaikszók helyesírástörténete azt bizonyítja, „hogy a haladás útja a betűközök és a pontok eltűnése” (Ladó 1963b: 306). A jelenlegi szabályozás szerint pedig már nemcsak a ponttal, hanem a kisbetűvel írt tulajdonnévi alakok sem helyesek. Ugyanakkor az összetett szavak elő- és utótagjainak kezdőbetűiből alakult rövidítésekből megelevenedett betűszók esetében az írásképből továbbra is meg kell őrizni a pontot *kb.* [kábé], *kp.* [kápé], *rt.* [erté] (Mártonfi/ Laczkó 2004: 365). Sajátos eset a *szocpol.* (*szociálpolitikai*) írásmódja. Ez a rövidítés ugyanis mozaikszóvá vált egy adott jelentésben (‘új lakás vásárlásakor vagy építéskor a gyermekek számától függően igényelhető, vissza nem térítendő támogatás’), s ebben a főnevesült használatban elfogadható a pont nélküli írásmód is: „Az egy gyermek után igényelhető szocpol összege 500 000 Ft” (Mártonfi/ Laczkó 2004: 366). Hasonló példa a *szocdem* és az *agitprop* (uo.). A különböző társulási formákat jelölő rövidítések is ma már köznévi betűszók, de az 1984-es akadémiai szabályozás idején még vagy nem léteztek, vagy nem terjedtek el, ezért írásmódjuk a rövidítéseket követi: *bt.* [bété], *kft.* [káéfté], *kht.* [káháté] (Mártonfi/ Laczkó 2004: 368). Bár rövidítésként ponttal írjuk, de betűszóként, betűző kiejtéssel használjuk a jogi és a katonai szaknyelv rövidítéseit: *Btk.* [bétéká] (a Büntetőtörvénykönyvről szóló törvény), *Ptk.* [pétéká] (a Polgári törvénykönyvről szóló törvény), *üpk.* [üpeká] (ügyeletes parancsnok), *üti.* [üti] (ügyeletes tiszt) (uo.).⁹¹

⁹⁰ Vö. Deme 1955; Ladó 1963a, 1963b, 1967; Fábíán 1964

⁹¹ Megjegyzés: A két katonai kifejezés Gyurgyák (2005) szótárában pont nélkül szerepel.

A magyar helyesírás szabályai egyértelműbbek a németnél a kötőjeles írásmód tekintetében. A betűszókhöz a toldalékokat kötőjellel kapcsolhatjuk hozzá: *MÁV-ot, ENSZ-szel, tbc-s, tv-zik* (AkH. 1984: 119). „Ha azonban a közszói betűszóban a betűző kiejtésnek megfelelően kiírjuk a magánhangzókat, a toldalékok kötőjel nélkül kapcsolódnak: *pévécét, tébécés, téesszel, tévézik*” (Mártonfi/ Laczkó 2004: 402). A szóösszevonásokhoz szintén kötőjel nélkül járulnak a toldalékok: *Röltexszel, nagykert* stb., de ha a kiemelés céljával csupa nagybetűvel írjuk, akkor szükséges a kötőjel, például *MALÉV-nál* (i.m. 408). Ugyanígy kötőjel nélkül írjuk a toldalékolt egyéb mozaikszókat is, például *Kiskungázhoz, albavolánbeli* (u.o.). A szóösszetételek esetében a betűszókhöz és a tulajdonnévi szóösszevonásokhoz kötőjellel fűzhetjük az utótagot (*MTI-hír, OTP-kölcsön; Ofotért-üzlet, Alitalia-iroda*) (AkH. 1984: 119). De ha a közszói betűszót ejtés szerint írjuk, kötőjel nélkül járul hozzá az utótag (*tévéközzvetítés, tébécéfertőzés*), továbbá kötőjel nélkül írjuk az *áfa, eva* és a *taj* betűszókhöz kapcsolódó utótagokat is (*áfabefizetés, evaköteles, tajkártya*) (Mártonfi/ Laczkó 2004: 403). Szintén egybeírjuk a köznévi szóösszevonásokat utótagjaikkal: *gyesigénylés, trafóház*; ugyanakkor az egyéb mozaikszók esetében a tulajdonnévi előtaghoz kötőjellel kapcsolódik az utótag: *Dunahús-üzlet, Budateher-tarifa* (i.m. 408).

A látszólag érthető szabályok ellenére a betűszót tartalmazó összetételek közül a magyarázó utótagúak (pl. *taj(-)szám, PIN(-)kód, SMS(-)rendszer, HIV(-)vírus*) kötőjeles írása nehézséget jelenthet. Erre és a helyesírási könyvek következetlenségeire, illetve szemléletbeli különbségeire Bíró (2007) mutat rá. Úgy látja, hogy a betűszók helyesírásában felmerülő új problémák vizsgálata végső soron az AkH. hiányosságait igazolja (Bíró 2007: 425).

4.2.4. A nyelvművelés szempontjai: Hogyan kerülhetők el a rövidített szóalakokhoz kapcsolódó kommunikációs problémák?

A német és a magyar nyelvművelők körében, akik nyelvük „megóvása” érdekében emelték fel szavukat a rövidítés „divatja” ellen (vö. 2.1. fejezet), a rövidített szóalakok használata mindig is vitatott kérdés volt. Természetesen nem lehet eltekinteni a fentiekben ismertetett problémás kérdésektől, különösen a demotiváció okozta megértési nehézségektől. A kezdeti teljes elutasítást azonban – az időközben megfogalmazott ellentmondásos vélemények után – napjainkra egy elfogadóbb szemlélet váltotta fel. Úgy tűnik, hogy mind

a téma kutatói, mind a nyelv művelők a rövidítéses szóalkotási mód használatának ellenzése helyett egyre inkább azokra a lehetőségekre koncentrálnak, amikor a rövidített szóalakok segíthetik a kommunikációt vagy gazdagíthatják a nyelvhasználatot (vö. 4.1. fejezet), illetve megoldási javaslatokat kínálnak a problémák kiküszöbölésére.

Hogy a nyelvhasználók nem mindig tudnak kapcsolatot találni a rövid és a teljes alak között, illetve a formai oldal és a jelentés között (vö. Schröder 1985: 201) – mint fentebb már volt róla szó – leginkább a kontextus nélküli használat esetén jelent gondot: „Im Kontext und situationsgebundenen Fall sind sie genauso eindeutig wie Vollwörter” (Vieregge 1978: 22). Természetesen még szövegkörnyezetben is sok tényező befolyásolja, hogy egy rövidített szóalakot megértünk-e vagy sem (pl. háttérismereteink, a témában való jártasságunk, a szöveg szakmaisága stb.). A csoport-specifikus rövid alakok csoporton kívüli kommunikációban való alkalmazása szintén nehézségeket jelenthet, de ilyen esetben nem magát a rövidített formát kell kritizálni, hanem a nem helyénvaló használatát (Bellmann 1980: 381). Körültekintéssel hatékony eszközei lehetnek a racionális szövegalkotásnak. Ehhez a következőket érdemes szem előtt tartanunk:

„Kurzformen als Mittel einer rationellen Textgestaltung dürfen nicht zu einem unökonomischen Gebrauch führen. Die kürzeste Äußerung kann nicht als ökonomisch bezeichnet werden, wenn sie unverständlich ist und nicht die gewünschte Kommunikationsabsicht erreicht. Kürzung und Verdeutlichung als zwei entgegengesetzte, aber auf engste miteinander verbundene Entwicklungstendenzen müssen bei der Produktion von Texten in Einklang gebracht werden.” (Schröder 1985: 202)

Schröder újságcikkekben, tehát egy olyan szövegtípusban vizsgálta, hogyan teremthető meg ez az összhang, amelynek alapvető stílusjegye a közérthetőség. De mint megjegyzi: „Dieser Stilzug kann durch die Verwendung von Kurzformen ernsthaft gefährdet werden” (Schröder 1985: 202). Ezért úgy véli, hogy az újságírónak fontolóra kell vennie, mely rövidítések ismeretét feltételezheti, és melyek azok, amelyeket meg kell magyaráznia az olvasónak. Többféle megoldás kínálkozik a rövidített szóalakok megfelelő használatára a szövegen belül: a teljes alak megelőzi a rövidítettet, mely zárójelben közvetlenül a teljes alak mögött áll, vagy fordítva. De előfordulhat az is, hogy a rövid forma nem közvetlenül a teljes alak után következik a szövegben, illetve amikor a rövidített szóalak megelőzi a teljes formát, az nem közvetlenül követi a rövid formát, hanem például csak a következő

mondatban. Bármelyik megoldást is választjuk a rövidített szóalaknak a szövegben történő bevezetésére, a cél az, hogy – az információhiány megszüntetésével – a továbbiakban a rövid forma az ésszerű szövegalkotás eszközévé válhasson, anélkül hogy a megértést megnehezítené vagy akadályozná.

Az érthetőség problémáján túl stilisztikai és pragmatikai kérdés is a rövidített szóalakok megfelelő használata mind a szóbeli, mind az írásbeli kommunikációban (lásd még 5.5. fejezet). Ahogy Hallwass fogalmaz: „Nach einer ungeschriebenen Sprachregelung steht [...] ein Kurzwort, mit dem sich eine Gruppe abschirmt, nur den Dazugehörenden an” (Hallwass 1976: 551). Szokatlanul hangzik az *Ari* (< *Artillerie*) „Kurzwort” használata a laktanyán kívül, ahogy a felsőoktatástól távol álló, idősebb generációhoz tartozó személy szájából is stílusterésnek érezhetjük az *Uni* (< *Universität*) szó használatát (vö. uo.). Hasonlóképpen stílusidegenként hat a köznyelvi beszédben megszokott rövidített szóalakok megjelenése egy újsághírben. Ha az esti programot egyeztetjük ismerősünkkel, nyugodtan mondhatjuk: „Este tízkor találkozunk a *művház* előtt!”. De a „Heti Világgazdaság” (HVG) című hetilap következő mondatában nem lenne helyénvaló a szórövidülés használata: „Finanszírozási gondok miatt bezárt a háromezer lakosú Ópályi művelődési háza; a kulturális feladatokat ellátó intézmény fűtésére, világítására ugyanis a fenntartó önkormányzat költségvetése nem tartalmaz egyetlen fillért sem – közölte Erdélyi Miklós, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei település polgármestere.”⁹² Tehát ha a szókészletben létezik egy egymással szinonim teljes és rövidített szóalak, ügyelni kell, hogy a szituációnak és stílusnak megfelelő változatot használjuk.

Összegezve elmondható, hogy a rövidített szóalakok, bár megértésüket bizonyos tényezők nehezíthetik, nem feltétlenül akadályozzák a kommunikációt. Ahol probléma merül fel, vagy el kell tekinteni a használatuktól, vagy biztosítani kell a teljes alak megismerésének lehetőségét, hogy aztán a továbbiakban a rövidített forma betölthesse feladatát a hatékony információközlésben: „[...] Kurzwörter sollen ja im Dienste der Sprachökonomie stehen und damit auch im Dienste derer, die die Sprache verwenden, um sich mitzuteilen und verstanden zu werden” (Steinhauer 2001: 14).

⁹² Vö. <http://hvg.hu> (2009. december 7.)

A grammatikai és a helyesírással kapcsolatos bizonytalan kérdések ügyében pedig elkerülhetetlen a szakemberek közötti egyeztetés és megegyezés.⁹³

4.3. A rövidített szóalakok szociokulturális háttere

4.3.1. Szociolingvisztikai aspektusok

„A nyelv és a társadalom között sokféle kapcsolat lehetséges” (Wardhaugh 2002: 15). E kapcsolatok egyik lehetséges iránya a társadalom hatása a nyelvre, mely tükröződik a szókincs változásaiban is. Egy nyelv szókészlete ugyanis érzékenyen reagál a gazdasági, társadalmi, technikai és kulturális változásokra, s ez különösen jól nyomon követhető a rövidített szóalakok gyorsan változó állományában. Gondoljunk csak arra, hogy politikai rendszerek változásával, új intézmények, szervezetek létrejöttével kikopnak a nyelvhasználatból a régiek, és újak jönnek létre. Ha csupán egészen a közelmúltra tekintünk vissza, láthatjuk milyen változásokat eredményezett például az újraegyesítés Németországban és a rendszerváltás Magyarországon (lásd ehhez még 2.1. fejezet). De természetesen kisebb volumenű változások is jól érzékelhetők, hiszen gyakorlatilag nap mint nap születnek új rövidített formák.⁹⁴ Ha a denotátum már nem létezik, az nem mindig jár együtt a jelölő eltűnésével. Így a rövidített szóalakok közül is némelyik még tovább él történelmi kifejezésként, és a rövidítésszótárban „hist.”/ „tört.” megjelöléssel szerepel (pl. *LPG* < *Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft*; *tsz* < *termelőszövetkezet*). Más esetben valamilyen okból aktualitását veszti, vagy egyszerűen kimegy a divatból egy-egy rövid forma. A hetvenes években modern szóalkotások között felsorolt *bizó* (< *Bizományi Áruház Vállalat zálogfiókja*)⁹⁵ szórövidülést például aligha használja, ha egyáltalán ismeri ma valaki.

Nem tekinthetünk el attól sem, milyen közvetlen hatással bír a technika fejlődése a nyelvi kommunikációra, s hogyan lehet nyelvi változások kiindulópontjává. A rövidített formák létrejöttének egyik legszembeötlőbb színtere napjainkban az internetes és mobil kommunikáció, vagyis az e-mailek, a csevegő és közösségi portálok, valamint sms-ek

⁹³ Vö. Greule javaslatát: „[...] sollten die verschiedenen Einrichtungen der Sprachpflege die Probleme, die beim Gebrauch der Kurzwörter auftreten, feststellen und sich über Fragen der Kurzwort-Schreibung einigen” (Greule 1992: 65). Lásd még Domonkosi 2006.

⁹⁴ A magyarországi politikai palettán nemrégiben megjelent párt, az *LMP* (< *Lehet Más a Politika*) neve például még nem is szerepelhet a legutóbbi rövidítésszótárban (vö. Gyurgyák 2005).

⁹⁵ Vö. Grétsy 1976: 12 (Ma esetleg inkább a *bizi* alak ismert.)

nyelve. Számtalan kutatás és publikáció foglalkozik ezzel a témával különböző szempontokból.⁹⁶ A szóalkotás – különös tekintettel a rövidített szóalakok létrehozására – azonban kevésbé érintett ebben az új nyelvhasználati módban, még ha a nyelvi ökonómiának különösen fontos szerep jut is az elektronikus üzenetekben. Ez a kommunikációs forma ugyan az élőbeszédhez közelít⁹⁷, de itt elsősorban csak írásban használt, ún. valódi rövidítések jelennek meg, amelyeket szóban nem használunk (vö. 3.1.2. és 3.4. fejezet – a „Kurzwort” és a rövidített szóalak fogalmának definíciója). Ahogy Dürscheid is – Kobler-Trill definíciójára hivatkozva – megállapítja vizsgálata tárgyával kapcsolatban: „Kurzwörter werden phonetisch als solche realisiert (z.B. *Bafög*), Abkürzungen sind ausschließlich an die Schrift gebunden (*d.h., usw., bzgl.*). [...] Natürlich dienen auch Kurzwörter dem Einsparen von Zeichen; ihr Auftreten ist aber [...] nicht SMS-spezifisch” (Dürscheid 2007a: 106).

A társadalom tagolódását figyelembe véve is vannak sajátosságai a rövidített szóalakok használatának: jellemzően köthető egyes csoportok nyelvhasználatához.⁹⁸ Fontos tényező többek között az életkor: A rövidítést az ifjúság nyelvének tipikus szóalkotási módjai között tartják számon (bővebben lásd 4.4.1. fejezet). Egy másik lényeges szempont a foglalkozási csoportok szerinti nyelvhasználat. A rövidítéses szóalkotásnak ugyanis jellemző terepe a szaknyelvi kommunikáció (vö. 2.1.1. és 4.4.2. fejezet). A szakmai alapon elkülönülő csoportok rétegnyelveiben létrejövő rövidített szóalakok közül később számos forma utat talál a köznyelvbe (lásd még 4.4.2. fejezet), de a szaknyelvekben speciális funkciókat is betölthetnek. Nem csupán a gyakran terjedelmes szaknyelvi kifejezések ökonomikus variánsai, hanem általuk biztosítható a szakemberek közötti „kódolt” kommunikáció is, ami egyszersmind erősíti a csoporton belüli összetartozás érzését is (vö. 4.1.3. és 4.1.4. fejezet). Sőt, a szaknyelvi rövidített szóalakokat használó nem szakemberekben is keltheti a bennfentesség érzetét, ha ilyen rövid formákat ismernek és alkalmaznak. Használatuknak van a csoporthoz tartozás megerősítése mellett egy másik pszichológiai momentuma is. Bizonyos rövidített szóalakok éppen arra

⁹⁶ Vö. pl. Schlobinski et al. 2001, Ziegler/ Dürscheid 2007, Balázs 2011.

⁹⁷ Balázs (2003, 2011) ezt az élőbeszédhez közelítő, az e-mailekben, társalgócsatornákon és sms-ekben megjelenő írásbeliséget másodlagos írásbeliségnek nevezi.

⁹⁸ A rövidített szóalakok csoporton belüli kommunikációban betöltött integráló, ugyanakkor a társadalom csoporton kívüli tagjai felé elhatároló funkciójára már fentebb is történt utalás (vö. 4.1.3. és 4.1.4. fejezet). Lásd még többek között: „Nicht übersehen und nicht unterschätzt werden darf, in welchem Maße viele Kurzformen spezifisch für kleinere Kommunikationsgemeinschaften, für bestimmte soziale Gruppen sind, denen der einzelne angehört” (Starke 1987: 62). Továbbá: „Die Verwendung von Kurzwörtern anstelle von Vollformen [...] ist oft auch die von den Sprechern gewollte Kundgabe ihrer Zugehörigkeit zu bestimmten sozialen Gruppen oder ihrer wohlwollenden Einstellung zu dem bezeichneten Sachverhalt” (Barz 2005: 747).

szolgálnak, hogy a csoporton kívüliek elhatárolódjanak egy adott csoport tagjaitól. A lekicsinylő *Sozis* (< *Sozialisten*) és *Nazis* (< *Nationalsozialisten*) a német nyelvben kifejezi, hogy használójuk nem vállal közösséget ezekkel a csoportokkal (vö. Hallwass 1976: 551). Ehhez hasonlóan magyarul a *szoci* (< *szocialista*) vagy a *komcsi* (< *kommunista*) is elhatárolódást tükröz.

A területi nyelvváltozatokban, nyelvjárásokban nem mutatható ki, hogy a rövidítés mint speciális szóalkotási minta működne (vö. Vieregge 1978: 34). De ismerünk regionálisan használt rövidített szóalakokat is. A LANGENSCHIEDTS GROßWÖRTERBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE 1993-as kiadására hivatkozva a *Bahn* szórövidülést mint északnémet regionális változatot említi Schröder a *Straßenbahn* rövidített formájaként (Schröder 2000: 98).⁹⁹ A *Spezi* (< *Spezialfreund/ vertrauter Freund*) ugyanakkor a délnémet vidékek szóhasználatában él (Hallwass 1976: 552). A többközpontú német nyelvben számos, az egyes államokon belül használt szókészlethez köthető különbség is van. Az *AHV* (< *Alters- und Hinterlassenversicherung*) betűszó például csak Svájcban ismert.¹⁰⁰ A magyar nyelvben is vannak helyi használatú mozaikszavak, melyek országosan nem feltétlenül, inkább csak egy szűkebb régióban általánosak: pl. *BITEP* (< *Budaörsi Ipari és Technológiai Park*), *NYKSZ* (< *Nyárád Menti Kóruszövetség*).

Az utóbbi évtizedekben előtérbe került a szociolingvisztikában a két nem eltérő nyelvhasználatának kutatása, s eszerint biztosan vannak az egyes nyelvekben különbségek a férfiak és nők szóválasztásában (vö. Wardhaugh 2002: 286). A rövidített szóalakok használatával kapcsolatban tudomásom szerint nem végeztek ilyen irányú vizsgálatokat, de a Lakoff által kiemelt, a főként nők által használt lexikai csoportok egyikére jellemzőek a szórövidülések¹⁰¹: A kedveskedő megszólítások és melléknevek között különösen sok az *-i*-végű szórövidülés a magyar nyelvben (*cuki, szivi, édi, tündi*). A német szakirodalomban nem találtam utalást hasonló jelenségre.

⁹⁹ Alapvetően az *Eisenbahn* szó rövidüléseként használatos.

¹⁰⁰ Vö. VARIANTENWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN (2004: 23)

¹⁰¹ Huszár szerint ugyan: „Ezek a megállapítások azonban legfeljebb a hagyományos női szerephez kapcsolódó szóhasználatra vonatkoztathatók, a kortárs női nyelvhasználatra nem igazolhatók.” (Huszár 2009)

4.3.2. Stilisztikai szempontok¹⁰²

A rövidített szóalakok használatát a fent említett – főként társadalmi – tényezőkhöz szorosan kapcsolódó további aspektusok is befolyásolják. Meghatározásuk szerint ugyan a teljes alakok szinonim változatairól van szó, de mint lexikai variánsok mégsem helyettesíthetők egymással minden helyzetben.

A nyelvi kommunikációban a mondanivaló közlése a felek folyamatos egymáshoz való viszonyulása közben történik, s ezen viszonyulás egyik legfontosabb kifejezője a stílus (Kiefer 2006: 628). Az interakció résztvevői a szóválasztásnál – jelen esetben a teljes vagy rövid forma közötti választásnál – figyelembe veszik a beszédhelyzetet, a szöveg típusát és a szöveggel végrehajtandó cselekvést.¹⁰³ Természetesen előfordul, hogy elkerülhetetlen mind a teljes, mind a rövid forma használata (vö. 4.2.4. fejezet). De ha a rövidített szóalak ismerete feltételezhető az adott kommunikációs szituációban, akkor a döntést az említett tényezőket tekintetbe véve hozza meg a beszélő/író. Voltaképpen tehát inkább stilisztikai, mint lexikai variánsokról beszélhetünk. A rövidített forma más stílusréteghez tartozhat, vagy stílusértéke eltérhet az eredeti alakétól (vö. 4.1.4. és 5.5.1. fejezet), s bizonyos helyzetekben éppen ezért választjuk. Ha például egy főiskolai hallgató egy közvetlen beszélgetésben megkérdezi egy másik hallgatótól, hol lehet benyújtani tanulmányi ösztöndíjra vagy szociális támogatásra pályázatot, akkor valószínűleg azt a választ kapja, hogy a *HÖT*-nél. A felsőoktatás rétegnyelvében ez jól ismert betűszó, s a társalgási stílusnak modoros árnyalatot adna a teljes alak használata.

Érdekes felvetést fogalmaz meg Pethő (2010) a nyelv, stílus és identitás összefüggéseit elemezve, ami témánk szempontjából is releváns lehet. Két kérdés megfogalmazásából kiindulva [„Hogyan értelmezhető a nyelvi stílus a szociolingvisztika sajátos nézőpontjából, illetve mennyiben beszélhetünk külön „szociolingvisztikai stílusfogalomról” és külön „stilisztikai stílusfogalomról”?”; „Milyen az identitással, azaz az identitáskifejezéssel és -értelmezéssel is összeköthető funkciói vannak a stílusnak a nyelvi kommunikációban?” (Pethő 2010: 7-8)] elsősorban a stílus egy sajátos szociokulturális aspektusát szeretné bemutatni. A stílus fogalmának következő értelmezése összhangban van mindazzal, amire a „Kurzwortforschung” lehetséges új irányait felvető Michel (2006) elképzeléseivel kapcsolatban később még utalok (vö. 4.6. fejezet).

¹⁰² A stilisztikai kérdésekkel kapcsolatban lásd még 5.5. fejezet.

¹⁰³ Vö. Tolcsvai Nagy (Kiefer 2006: 629).

„A modern, erősen pragmatikai szemléletű stilisztika alapvető feladatának tartja a nyelvi tevékenység társadalmi, kulturális és kognitív feltételeivel való foglalkozást. Stílusfelfogása szerint a kontextuális tényezők – vagyis az, hogy ki, kinek, mikor, hol, miért és miről beszél – határozzák meg a megnyilatkozások nyelvi megformáltságát. Ezek a stílusminták olyan szociokulturális normarendszerek, amelyek keretet adnak a stílus egyéni alakításához, következésképpen a stílus úgy értelmezendő, mint a tágran értett kommunikációs helyzetnek, más megfogalmazásban: a kontextuális körülményeknek megfelelő nyelvi változata.” (Pethő 2010: 9)

A szociolingvisztikai stílus-megközelítés változásait felvázolva Pethő rámutat arra, hogy noha a mai felfogás szerint a stílus és az identitás szoros összefüggést mutat, a két alapvető szemlélet (a stílus válasz a beszédhelyzetre és a partnerekre, ill. a stílus a beszélő identifikációjának kifejezőeszköze) nem zárja ki egymást (Pethő 2010: 10). A rövidített szóalakok használatára vonatkoztatva mindez egyrészt azt jelenti, hogy egy adott beszédhelyzetben a rövid forma mint stilisztikai variáns választása egyrészt igazodás a beszédhelyzethez és a beszédpartnerekhez, másrészt azonban az identitás kifejezésének is eszköze lehet. Így például, ha két kardiológus az *MBT*-s betegek gyógyulási esélyeiről beszélget, igazodik szakmabeli partneréhez, hiszen számukra felesleges a terjedelmes *műbillentyűs thrombosis* kifejezést használni, és egyúttal az orvostársadalom tagjaként is azonosítják magukat. Az egyéni nyelvhasználat jellemző jegye lehet például a gyermek- és diáknyelvből a mindennapi társalgásba áttérjedt *-i*-végű becéző rövidített formák használata is. Az „édi” nyelv – ahogy Tolcsvai Nagy nevezi (vö. P. Kovács 1991: 69) – használói kedvesnek, közvetlennek szeretnék magukat láttatni.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Bővebben az *-i*-végű szórövidülésekről lásd 5.3.2., 5.4.4. és 5.5.2. fejezet.

4.4. Két preferált nyelvhasználati terület bemutatása

4.4.1. Az ifjúság nyelve

A fiatalok nyelvhasználatának előzményei a diákság korábbi rétegnyelvében keresendők. Ez a nyelvhasználói csoport azonban napjainkban nem korlátozódik a tanuló fiatalokra. Többek között ezért sem egyszerű az ifjúsági nyelv fogalmának meghatározása.

Maga az „ifjúság” is többféleképpen definiálható, a pszichológiában például többnyire a gyermekkor és a felnőttkor közötti életszakaszként értelmezik. Mivel azonban nem egy homogén társadalmi csoportról van szó, így nyelvhasználatának vizsgálatakor sem lehet csupán az életkor alapján körülhatárolni. Schlobinski szerint a következő paramétereket kell figyelembe venni: az ifjúság mint biológiai életkori szakasz, az ifjúság mint társadalmi életkori szakasz, az ifjúság mint a 13-25 évesek társadalmi korosztálya, az ifjúság mint szubkultúra, az ifjúsági csoportok mint problémás közösségek, valamint a fiatalok részvétele specifikus szervezeti formákban (pl. sportoló ifjúság) (vö. Dittmar 1997).

Másrésről kérdésként vetődik fel a vonatkozó szakirodalomban az is, hogy egyáltalán nyelvről van-e szó, nyelvnek lehet-e nevezni azt a nyelvi mintát, amit az ifjúság használ. Dingeldein gondolatai e kérdés kapcsán jól összefoglalják a kutatás jelenlegi álláspontját:

„Ganz sicher ist sie aber keine „Sprache“ im Sinne eines in Grammatiken und normsetzenden Wörterbüchern festgelegten Systems, das mit Sprachen wie Englisch, Italienisch, Rumänisch oder Friesisch gleichgesetzt werden könnte. Es handelt sich vielmehr um eine gruppenspezifische Ausprägung der Gesamtsprache Deutsch bzw. – wenn wir von „Jugendsprache“ in einem allgemeinen Sinn sprechen wollen – einer anderen Gesamtsprache, bei der nicht der normierte Standard realisiert wird, sondern eine durch Erweiterung des Wortschatzes bzw. seines Bedeutungsspektrums und durch Verwendung typischer grammatischer Muster gekennzeichnete Sonderform. Die „Jugendsprache“ ist somit eine Gruppen- oder Sondersprache, die mit anderen Sondersprachen wie den Fachsprachen einzelner Berufsfelder, aber auch mit Geheimsprachen wie dem Rotwelschen vergleichbar ist.“ (Dingeldein 2004: 30)

Az ifjúsági nyelv kutatói tulajdonképpen egyetértenek abban, hogy csoportspecifikus jelenségről van szó, és éppoly kevésbé beszélhetünk **az** ifjúsági nyelvről, mint **az** ifjúságról. De kétségtelenül felismerhetők bizonyos jegyek, melyek általában jellemzőek a fiatalok nyelvhasználatára, és ezek nem szűkíthetők le csupán néhány kifejezésre, hanem a szókincsen kívül érintik a nyelv többi szintjét is (vö. Reinke 1994: 285).

Mind a német, mind a magyar nyelvben régóta folynak az ifjúság nyelvi kommunikációját elemző vizsgálatok, melyek a nyolcvanas évekig mégis főként a lexikára összpontosítottak. Számos szógyűjtemény is létrejött, melyek tulajdonképpen pillanatfelvételek a gyorsan változó ifjúsági szókincsről.¹⁰⁵ Az utóbbi évtizedekben azonban irányváltás tapasztalható a kutatásban: egyre nagyobb figyelem irányul a szocio- és pragmalingvisztikai aspektusokra (vö. Schlobinski 2002). Értelmezik az ifjúság nyelvét mint szocializációs szakaszt, mint csoportjelenséget (a csoportspecifikus kommunikáció eszközét) vagy mint médiajelenséget, de vizsgálják a nemre jellemző vonásokat is (vö. Neuland 2000: 110).

Bár tudomásom szerint nincsenek az ifjúsági nyelvet magyar-német viszonylatban összevető vizsgálatok, Dingeldein fent idézett gondolatait, illetve a magyar és német kutatási beszámolókat figyelembe véve¹⁰⁶ feltételezhető, hogy sok tekintetben fedezhetünk fel hasonlóságot. Az ifjúsági nyelv kialakulásának okai, körülményei, és a fiatalok nyelvhasználatának jellemző jegyei mindkét nyelvben ugyanazok: A fiatal generáció egyéni kifejezésmódra törekszik, hogy ezzel is elhatárolódjon a felnőttek világától, ugyanakkor kifejezze együvé tartozását. Jellemző a játékos, kreatív nyelvhasználat, valamint az ökonomikus és nem konvencionális nyelvi megoldások alkalmazása. Az ifjúsági nyelv kutatásának nyelvészeti irányú megközelítése azt vizsgálja, hogyan valósulnak meg ezek a célkitűzések a különböző nyelvi szinteken. Az ilyen jellegű leírások közül német nyelvterületen alapvető fontosságú a modern ifjúsági nyelvkutatás számára Androutopoulos „Deutsche Jugendsprache. Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen” című disszertációja (1998), melyben bemutatja az ifjúsági nyelv tipikus jegyeit a nyelvrendszer különböző szintjein, a fonológiától a szóalkotáson át a diskurzusig (Dürscheid 2007b: 3). Hasonlóan átfogó áttekintés a magyar ifjúsági nyelvről ismereteim

¹⁰⁵ Csak néhány példa: Heinemann, M. 1989; Ehmann, H. 1982, 1992; *PONS Wörterbuch der Jugendsprache* 2004; *Hä?? Jugendsprache unplugged* 2008; *Hä?? Jugendsprache unplugged* 2010; Gémes 1982; Tóth 1990; Kardos/ Szűts é.n.; Hoffmann 1996b; Szűts 2008

¹⁰⁶ Vö. többek között: Kovalovszky 1963, 1977; Bachát 1988; Sipos 1988; Hoffmann 1989, 1996a, 1997; Kardos/ Szűts é.n.; Rónaky 1997; Laczkó 2007; Reinke 1994; Neuland 2000; Schlobinski 2002

szerint még nem készült. A magyar kutatások fókuszában továbbra is a szóhasználat, a szókincs változásai állnak (vö. többek között Rónaky 1997, Laczkó 2007).

Vizsgálatom szempontjából a szókincsre, illetve a fiatalok által használt szóalkotási módokra vonatkozó megállapítások érdekesek. Androutsopoulos (2001) jellemző szóalkotásként nevezi meg a „Kurzwort”-ok létrehozását. A szókincsbeli sajátosságokat elemezve nemcsak a német, hanem a magyar kutatók is azt állapították meg, hogy a szórövidülések és különböző rövidített formák fontos szerepet játszanak az ifjúság szóhasználatában (vö. Reinke 1994, Neuland 2000, Androutsopoulos 2001, Dingeldein 2004, Kovalovszky 1977, Hoffmann 1996a, 1997, Laczkó 2007). Mindkét nyelvben van egy szóalkotási minta, mely különösen produktívnak mutatkozik: az *-i*-végű szórövidülések a magyarban és a németben, valamint az *-o*-ra végződő rövidülések a németben.¹⁰⁷ Ha a Kobler-Trill által bázislexémának nevezett eredeti alak meglétét a „Kurzwort” meghatározása során szigorúan vesszük, akkor ezen szavak jó része nem számít „Kurzwort”-nak: „Sie sind Kürzungen mit gleichzeitiger Suffigierung, formal mit dem Typ *Pulli* identisch, aber nach dem BL-Kriterium keine KW“ (Kobler-Trill 1994: 133). Kobler-Trill példaként említi a *Zoni* szót, amely olyasvalakire vonatkozik, aki a „zónából” (*Zone*), vagyis az NDK-ból érkezett. De olyan személyt jelölő főnév, amelyre a *Zoni* visszavezethető lenne, és amelynek szinonimájaként használhatnánk, nem létezik (Kobler-Trill 1994: 132-133). Más esetekben is hiányozhat az eredeti alak: pl. *Pseudí*, *Grufti*, *Klemmi* (vö. Greule 1986: 142).

A német nyelvben vannak a kevésbé produktív *-o* szuffixummal továbbképzett rövidülések is (pl. *Krawallo* < *Krawallmacher*; *Radikalo* < *Radikaler*; *Realo* < *Realpolitiker*). De a fiatalok körében igazán az *-i*-végűek népszerűek, például *Ersti* < *Erstsemestler*; *Erdi* < *Erdkunde*; *Kassi* < *Kassette*; *Konzi* < *Konzert*, mint ahogy a magyar fiatalok szókincsében is számos hasonló példát találhatunk: *töri* < *történelem*; *föci* < *földrajz*; *kazi* < *kazetta*, *doli* < *dolgozat*; *bizi* < *bizonyítvány*. Ezeknél a szóalkotásoknál tehát a szó megrövidülésével egyidejűleg toldalékolás történik, így a rövidített szóalakok egy sajátos csoportját alkotják.

Ezen a típuson kívül jellemzőek még mindkét nyelvben a betűszavak: *BWL* < *Betriebswirtschaftslehre*; *MOF* < *Mensch ohne Freunde*; *HÖT* < *Hallgatói Önkormányzati Testület*; *zéhá* (*zh*) < *zárthelyi*; *hábé* (*hb/h.b.*) < *házibuli*, *pzs* [*pézsé*] < *papírzsébkendő*.

¹⁰⁷ Lásd még 5.3.2. fejezet.

Gyakran találkozhatunk a németben „Silbenkurzwort”-nak nevezett típussal is (pl. *KuMi* < *Kultusminister*; *Wiwi* < *Wirtschaftswissenschaften*; *StuPa* < *Studierendenparlament*), amelyhez hasonlóak a magyar nyelvben a szóösszevonások (pl. *katko* < *katonai kollégium*; *kolbiz* < *kollégiumi bizottság*, *pepsi* < *pedagógia-pszichológia szigorlat*).

Előfordulnak „Mischkurzwort”-ok is (pl. betűkből és szótagokból: *Azubi* < *Auszubildende*; *BAföG* < *Bundesausbildungsförderungsgesetz*; *ofő* < *osztályfőnök*).

Arra a kérdésre, hogy miért kedvelik a fiatalok a rövidített formákat, a rövidített szóalakok használatában rejlő lehetőségek és előnyök adják meg a választ (vö. 4.1. fejezet). Ezek közül több is összhangban van azokkal a tendenciákkal, amelyek az ifjúsági nyelv szóalkotásában megfigyelhetők: nyelvileg gazdaságos, kreatív és játékos formák hozhatók létre, melyek esetleges átlátszatlanságuk révén megfelelően szolgálják a kódolt nyelvhasználat iránti igényt is, melynek célja a többi társadalmi csoporttól való elhatárolódás és a csoporton belüli összetartozás megerősítése.

4.4.2. Szaknyelvek

A rövidített szóalakok használatának szociolingvisztikai aspektusai között már utaltam a szaknyelvekben játszott szerepükre (vö. 4.3.1. fejezet). Az itt betöltött elsődleges funkciójuk azonban mégsem a csoportnyelvek fentebb leírt jellemzőiben keresendő (összetartozás kifejezése, elhatárolódás más csoportoktól, kódolt nyelvhasználat). E nyelvváltozatnak azon sajátosságából adódóan válhatott a rövidítés tipikus szóalkotási módjává, hogy a szaknyelvekre általában jellemző az ökonomikus kifejezésmódra törekvés. Ahogy Hahn fogalmaz: „Entsprechend den Kommunikationsanlässen ist eine schnelle, möglichst ökonomische und eindeutige Informationsübertragung innerhalb eines Faches, fachübergreifend und nach außen beabsichtigt” (Hahn 1980: 390).

A szaknyelveket ugyan nem lehet azonosítani a szókinccsükkel, de tény, hogy legjellemzőbb vonásuk a saját szókészlet, amellyel minden szaknyelv rendelkezik (i.m. 392). Ezért a kutatás is sokáig csak a lexikára összpontosított. A 20. század hatvanas, hetvenes éveitől beszélhetünk a szaknyelvkutatásról önálló diszciplínaként, de csak a hetvenes évek végétől kezdődött a vizsgálatok spektrumának kiszélesítése. Fokozatosan terjedt ki a szaknyelvek leírása a szintaxisra, a kommunikatív/ pragmatikai szempontokra, a szövegnyelvészetre, majd a kilencvenes évektől a szakszövegek stilisztikai aspektusaira

(vö. Steinhauer 2000, Kurtán 2003). A különböző irányok és sokrétű kutatások ellenére a mai napig sincs egységes meghatározása a szaknyelv fogalmának. Steinhauer úgy véli, hogy a napjainkig leginkább ismertnek és általánosan elfogadottnak tekinthető definíció Hoffmantól származik: „Fachsprache – das ist die Gesamtheit aller sprachlichen Mittel, die in einem fachlich begrenzten Kommunikationsbereich verwendet werden, um die Verständigung zwischen den in diesem Bereich tätigen Menschen zu gewährleisten” (Steinhauer 2000: 58). Kurtán szerint a szaknyelv „valamely szakmai beszélőközösség sajátos beszédhelyzetekhez kötött specifikus célú nyelvhasználata, amely egyértelműen és világosan tükrözi a valóságnak azt a részét, amellyel az adott terület közössége foglalkozik, és ezen keretek között a szóbeli és írásbeli kommunikáció jellegzetes megnyilvánulása” (Kiefer 2006: 936). Ezekből a meghatározásokból is egyértelműen kiderül, hogy a szaknyelvek, a szakmai nyelvhasználat nem szűkíthető le a szókincsre, mégis mindmáig a terminológiai és lexikográfiai tevékenység maradt a szaknyelvkutatás egyik legfontosabb területe (vö. u.o.). A szókészlet leírásához pedig hozzátartozik természetesen a szakszavak létrejöttének vizsgálata is.

A szakmai nyelvhasználat jellemző szóalkotási módjai között tartják számon a rövidítést, elsősorban a szórövidülést és betűszóalkotást (vö. többek között Schippan 1992: 234, Kurtán 2003: 166, Kiefer 2006: 942). Ennek megállapítása többnyire a szaknyelvkutatás, illetve a szakmai nyelvhasználat leírásának keretében történt. A szóalkotástan felőli megközelítés viszonylag ritka, a magyar nyelvre vonatkozóan nincs is tudomásom ilyen témájú publikációról. A német nyelvben is Steinhauer (2000) elemzi és kategorizálja először a rövidített szóalakokat szaknyelvi korpusz alapján. Vizsgálata során abból a téziséből indul ki, hogy a szaknyelvi rövidítési modellek feltehetően ösztönzően hatnak más nyelvi területeken is a rövidítéses szóalkotásra (Steinhauer 2000: 54). A szaknyelvek köznyelvre gyakorolt potenciális befolyásának kérdése már régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, több szerzőnél is felvetődik ez a téma (vö. Vieregge 1978, Hahn 1980, Fluck 1991, Kalverkämper 1998). Így tehát ésszerű lehet az a feltételezés, hogy a szaknyelvekben használt rövidített formák utat találhatnak a köznyelvbe, illetve maga a szóalkotási minta is hatással lehet a hétköznapi szóalkotásra is.

A köznyelv és a szaknyelvek közötti kapcsolat, illetve a szaknyelvek elkülönítése a köznyelvtől a szaknyelvkutatás egyik központi problémája (vö. Fluck 1991, Möhn 1981, Seibicke 1981). Nehezen választhatók el egymástól, hiszen kölcsönös kapcsolat van közöttük. Így természetesen a szókészletet is nagyon nehéz különválasztani. Számos köznyelvi szót használnak a szaknyelvek speciális jelentéssel, s ugyanígy a hétköznapi

nyelvhasználatba is sok szakkifejezés kerül át. Janich szerint a kommunikációs szituáció és szándék, illetve a kommunikáció tartalma lehetnek egy szakszó elkülönítésének kritériumai. Eszerint akkor használunk szakszavakat, amikor legalább egy szakember részt vesz a kommunikációban, és szakmai tartalmáról van szó (vö. Steinhauer 2000: 64). Ickler egy „átmeneti” szókinccs közbeiktatásával próbálja meg áthidalni a két szókinccs között nyilvánvalóan nem létező határ problémáját. Az általános nyelvi „magszókinccs” és az egyes szaknyelvek szókészlete közé beiktat egy ún. „tárgyi szókinccset”, amit a következőképpen határoz meg: „Sachwörter sind potentielle Fachwörter. Je weiter die Spezialisierung fortschreitet, um so mehr werden Sachwörter zu Fachwörtern, und um so mehr Fachwörter werden in einer Sprache eigens geschaffen” (Steinhauer 2000: 63). Steinhauer (2000) pedig a „szakzsargon” fogalmát használja, amely mint egy „szakmai köznyelv” közelebb áll a szakmán kívüli köznyelvhez, nem olyan formális, mint a tudományos szakmai kommunikáció nyelve. Elsősorban szóbeli szakmai eszmecseréről van szó, ami megnyilvánul a „Kurzwort”-ok használatában is. Ahogyan a köznyelvben is néhány rövidített szóalak elsősorban a kevésbé formális társalgásban jelenik meg, úgy szakmai kontextusban is gyakran az informális szóbeli kommunikáció elemei a rövid formák (i.m. 62).

A rövidített szóalakok használatának szempontjából tehát mindenképpen érdekes kérdés, hogy kimutatható-e összefüggés a szaknyelvekben játszott szerepük és a köznyelvben megnövekedett számuk között. Fluck (1991: 160-162) megállapítja, hogy a köznyelvbe átvett szaknyelvi elemek száma egyre nő. Különösen erős a tudomány és a technika köznyelvre gyakorolt befolyása: Steinhauer (2000) is hangsúlyozza, hogy a technikai haladás és a különböző kutatási eredmények társadalmi relevanciája következtében bizonyos szakszavakat szakmán kívüli összefüggésekben is használni kezdenek. A médián keresztül ma már egyre több emberhez kerülnek közel tudományos, technikai, politikai és gazdasági kérdések. Ezekben a területeken kívül a sport és a katonai szaknyelv hatása számottevő a köznyelvre (Fluck 1991: 163).¹⁰⁸ Steinhauer rámutat továbbá, hogy a szaknyelvek köznyelvre gyakorolt befolyása nemcsak egyes szakszavak átvételében nyilvánul meg, hanem néhány szerkezet, illetve bizonyos szóalkotási minták, így például a rövidítés egyes típusai is a szakmai nyelvhasználatból kiindulva terjedhetnek el (Steinhauer 2000: 65).

¹⁰⁸ A felsorolt szakterületek megegyeznek a rövidített szóalakok kutatói által megnevezett szemantikai területekkel, amelyeken jellemző a rövidítés (vö. 2.1.1. és 5.4.1. fejezet).

A szaknyelvekre leginkább jellemző rövidítéssel szóalkotási mód a német nyelvben a betűszavak létrehozása. Steinhauer vizsgálatában az elemzett orvosi, technikai, gazdasági és jogi szakfolyóiratokban talált „Kurzwort”-ok 90%-a ebbe a típusba sorolható (Steinhauer 2000: 257). Ezen kívül kimutatható a tipológiájában szereplő többi „Kurzwort”-fajta is, de ezek esetében nagyobb eltérés mutatkozott az egyes szakterületek között. A magyar nyelv vonatkozásában nem áll rendelkezésünkre hasonló empirikus kutatás, de a szakmai nyelvhasználat jellemző szóalkotási módjai között tartják számon a betűszóalkotást, a szóösszevonást és a szórövidülést (vö. Kiefer 2006: 942).

4.5. Rövidítésszótárak

A rövidített formák jelentős része megtalálható általános és szaknyelvi szótárakban, de mind a magyar, mind a német rövidítéseknek vannak speciális nyomtatott szótárjai, valamint számtalan internetes glosszárrium is igyekszik áttekintést adni a rövidítések gyorsan változó állományáról.¹⁰⁹ A rövidítésszótárak és különböző gyűjtemények nemcsak a valódi, csak írásban használt rövidítéseket tartalmazzák, hanem a német nyelvben „Kurzwort”-nak nevezett, a magyar nyelvben „rövidített szóalakok” néven összegezhető rövid formák egy részét is. Az alábbiakban megemlítem a korábbi kiadványokat, valamint röviden ismertetem a legújabb magyar és német rövidítésszótárt, illetve kitérek néhány, a rövidített szóalakokkal kapcsolatos lexikográfiai szempontokra.

A német nyelvű szakirodalomban leggyakrabban Koblichke¹¹⁰ rövidítésgyűjteményeire hivatkoznak (lásd pl. Schröder 1985, Greule 1992). Természetesen már korábban is publikáltak különböző jegyzékeket, de ezek főként egy-egy szakterület vagy valamely idegen nyelv rövidítéseit tartalmazták.¹¹¹ Ugyanakkor a DUDEN szótársorozatban is rendszeresen jelent meg rövidítésszótár, melynek legfrissebb, 5. kiadása (2005) a korábbiak Steinhauer által teljesen átdolgozott és kibővített változata.

A magyar nyelven hozzáférhető rövidítésgyűjtemények közül meg kell említenünk a Kulcsár által összeállított RÖVIDÍTÉSEK KÖNYVÉT (1973), mely több ezer rövidítést és betűszót tartalmaz, s hosszú ideig ez volt az egyetlen általános nyelvi rövidítésszótár. A bevezető szerint a szerző célja, hogy segítse „az átlag újságolvasót” az eligazodásban, és a

¹⁰⁹ Vö. pl. <http://abkuerzungen.woxikon.de/abkuerzung/dfb.php>; <http://www.rovidites.hu/>

¹¹⁰ Vö. pl. Koblichke 1985, 1994

¹¹¹ Vö. többek között: Scheitz: Russische Abkürzungen und Kurzwörter, 1961; Köhler: EDV-Abkürzungen, 1974 stb.

kizárólag csak egyes szakmákban élő rövidítéseket mellőzte. A 20. század korábbi évtizedeiben megjelent kiadványok nem a széles olvasóközönségnek szóltak, inkább szakmai jellegűek voltak, elsősorban például gyorsíróknak készültek (ld. Molnár 1925, Szlabey 1942), vagy szaknyelvi rövidítéseket gyűjtöttek össze (pl. Ránki 1958, Illy 1961). Kulcsár szótára után 1997-ben jelent meg újabb, közhasználatú magyar nyelvű rövidítéseket tartalmazó kézikönyv Móró összeállításában, bár ez a szótár a jogi szakterületet kiemelten kezeli. Majd 2005-ben az Osiris Kiadó jelentette meg Gyurgyák RÖVIDÍTÉSSZÓTÁRÁT, mely hiánypótló munkának számít a magyar könyvkiadásban.

Steinhauer és Gyurgyák szótára tehát ugyanabban az évben látott napvilágot. A szerkesztőknek nincs könnyű dolguk a címszavak kiválogatása során, hiszen szinte naponta keletkeznek új rövidítések, ugyanakkor mások elavulnak. Az előbbieket esetében mérlegelendő, melyek számítanak közkeletűnek, s kell feltétlenül helyet kapniuk a gyűjteményben; az utóbbiak közül pedig számos forma – ha nem is a napi nyelvhasználatban – időről-időre felbukkanhat, ismertetése tehát mindenképpen hasznos lehet. Ami a két kiadvány terjedelmét illeti, jelentős a különbség. A DUDEN kötet 50000, míg a magyar szótár 25000 címszót tartalmaz. A rövidítések és rövidített szóalakok jegyzékén kívül mindkét kiadványban helyet kaptak egyéb kiegészítő listák. Így például Steinhauer a rövidítésjegyzékbe integrálta többek között a kémiai elemek vegyjeleit, a németországi gépjárműrendszámok betűjelzéseit, valamint az országok nemzetközi jeleit, a német tartományok rövidítéseit, az egyetemi végzettségek és doktori fokozatok rövidített formáit, és különböző internetes rövidítéseket. A magyar szótár függelékben rendszerezi a bibliai rövidítéseket, a római számokat, az országnevek rövidítéseit, matematikai, csillagászati, meteorológiai és növényteni jeleket, valamint a leggyakrabban használt chates jeleket. A DUDEN rövidítésszótár újdonsága az ún. fordított rész, ahol a teljes alakokhoz találhatjuk meg a hozzá tartozó rövidített formát. Ez a szerkesztőnek egy olyan újítása, ami nem szokványos a hasonló kiadványokban, ugyanakkor nagyon hasznos lehet, hiszen a nyelvhasználó gyakran tanácstalan, mit és hogyan lehet rövidíteni. Steinhauer a bevezetőben utal is arra, hogy az olvasók kívánságának tesznek ezzel eleget. A címszójegyzék hasonlóan épül fel mindkét kötetben: a rövidítést vagy rövidített szóalapot követi a teljes alak vagy alakok, és esetleg jelölik a forrásnyelvet, amennyiben idegen eredetű rövidítésről van szó, valamint a szakterületet. A szakterület megjelölése Gyurgyák szótárában következetesebbnek tűnik, Steinhauer főként azokban az esetekben tünteti fel, ha az adott rövidített formához több teljes alak tartozik. Néhány esetben pedig rövid

magyarázat is kapcsolódik a teljes formához (pl. *HB* < *Haus Bergmann (Zigarettenfabrik)*; *MOD* < *Modiluft (indiai légitársaság)*).

A „Kurzwortbildung” lexikográfiai aspektusaival sem a lexikográfiai, sem a szóalkotástani kutatások nem foglalkoznak. Ezt az egészen speciális szempontot tudomásom szerint csak Schröder (2000) vizsgálja egy cikkében. Alapvetően arra a két kérdésre keresi a választ, hogy mire van szüksége a szótártudománynak a szóalkotástantól, illetve milyen impulzusokat kap a rövidített szóalakok leírása a lexikográfiai adatokból. A rövidítéses szóalkotás megjelenését tanulmányozza az 1993-ban kiadott LANGENSCHIEDTS GROßWÖRTERBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE szótárban és a rövidített szóalakok más, újabb lexikográfiai jegyzékeiben, hogy ezzel a jelenlegi szótárszerkesztési trendeket is bemutassa (Schröder 2000: 91). Véleménye szerint a „Kurzwort”-ok egyik lényeges lexikográfiai sajátossága, hogy a legtöbb típushoz tartozó „minimális információ” (ami egy szócikkhez megjelenik egy szótárban) a teljes alak; valamint, hogy lexikalizáltságuk alapján – más szóalkotási produktumokkal ellentétben – megalkotásuktól kezdve potenciális szótári egységnek számítanak. További specialitásuk, hogy a rövidítéssel létrejött új lexikai elemeket az általános szótárakban gyakran jelölik metanyelvi eszközökkel. Schröder úgy véli, hogy a rövidítésszótáraknak mint a szóalkotás speciális szótárainak léte is a rövidített szóalakok különleges státuszát jelzi (i.m. 92).¹¹² A Langenscheidt szótár elemzése során különös figyelmet szentel a „konnotációknak”, itt a szónak abban az értelmében, ahogy a szótárban használják, vagyis a stílusrétegre, a nyelvhasználati területre vonatkozó információkat értve ez alatt (pl. *'hist'*, vagyis történelmi, *'nordd'* a régióra vonatkoztatva, ill. *'gespr'* a beszélt nyelvi változatra utalva). Megállapítja, hogy a rövid formák mellett – szemben a teljes alakjukkal – sokkal gyakrabban tüntetik fel ezeket az adatokat. Továbbá feltűnő a rövidített szóalakok mellett a szóbeli használatra mutató jelzés, ami felhívja a figyelmet arra, hogy a beszélt nyelv milyen ösztönző erővel bír a rövidítésre mint szóalkotási módra (i.m. 98).

Az újabb szójegyzékek elsősorban elektronikus formában tárolt vagy publikációkban elhelyezett listák, melyek gyakran egy-egy szakterület rövidítéseire specializálódnak.¹¹³

¹¹² Megjegyzendő, hogy ezen szótárak állománya jelentős részben valódi rövidítésekből áll, melyek nem önálló szavak, nem szóalkotás eredményeként jöttek létre.

¹¹³ Vö. pl. általános gyűjtemény: <http://www.rovidites.hu/>; továbbá: a Földhivatal földügyi szakágához kapcsolódó leggyakoribb rövidítések listája:

http://www.foldhivatal.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=100;

A KFKI (Központi Fizikai Kutatóintézet) listája „a hálózattal kapcsolatos irodalomban gyakrabban előforduló rövidítések”-ről: <http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/lexikon/rovidit.html>;

4.6. Összegzés

Ahogy a fenti áttekintés is mutatja, a rövidített szóalakokat nem lehet egyszerűen csak a rövidegükből fakadó elsődleges funkciójuk, a nyelvi ökonómia szempontjából megítélni. A rövid és teljes alak paradigmatis kapcsolata lehetővé teszi a változatos szóhasználatot (Schröder 1985: 204), ugyanakkor a rövidített formák rendelkeznek még számos olyan különleges tulajdonsággal, amelyekkel az eredetjük nem. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nyelvhasználatban nem mindig helyettesíthetők egymással (Bellmann 1980: 380).¹¹⁴ Láthattuk azt is, hogy a teljes és a rövid alak közötti homályos szemantikai kapcsolat gyakran inkább előnyt, mint hátrányt jelent. Legtöbb alkalmazási lehetőségük éppen azzal függ össze, hogy morfoszemantikailag nem transzparenssek. Ronneberger-Sibold ezzel kapcsolatban így fogalmaz:

„Häufig wirken neben dem Bedürfnis nach Kürze noch weitere Bedürfnisse auf eine Wortkürzung hin, beispielsweise ein Bedürfnis nach Stärkung der Gruppenidentität der Benutzer, [...], oder nach verhüllender Benennung, [...]. Für beide Bedürfnisse ist es günstig, daß Kürzungen grundsätzlich undurchsichtig sind. [...] Diese zusätzlichen Bedürfnisse neben demjenigen nach Kürze können den Kürzungsdruck verstärken.” (Ronneberger-Sibold 1997: 251)

Mivel a rövidített szóalakok használatával elkerülhető a túlzott explicitég, a „Kurzwort”-ok megjelenésének és egyre intenzívebb használatának háttérében Eichinger három alapvető okot feltételez, melyek jól megvilágítják az előzőekben bemutatott használati lehetőségek motívumait. Ezek a következők: egy bizonyos tényállásról folytatott kommunikációban kizárólag szakemberek vesznek részt; vagy egy olyan összetartozó csoportban zajlik a kommunikáció, amely azáltal is jelezni akarja összetartozását, hogy nem teljesen kifejtett összefüggéseket is megértenek; illetve egyfajta szöveg-specifikus ökonómia teszi szükségessé, hogy ne válasszuk a maximális explicitéget (Eichinger 2000: 33).

Vélhetően vannak még a rövidített szóalakok funkcióival kapcsolatban is feltáratlan kérdések, ezért bizonyára léteznek egyéb felhasználási területei is ennek a szóalkotási

általános gyűjtemény: <http://abkuerzungen.woxikon.de/abkuerzung/dfb.php>; <http://www.abkuerzungen.org/>;
rövidítések a számítástechnika területéről: <http://www.edv-abkuerzungen.de/>

ld. még Steinhauer 2000: 264-333

¹¹⁴ A pragmatikai aspektushoz lásd még 5.5. fejezet

módnak, amelyekre itt nem térhettem ki. Michel, aki a „Kurzwort”-kutatás területén más kérdések vonatkozásában is szemléletváltást sürget (ehhez lásd még 2.2.1., 2.2.3. és 3.1.5.), például azt javasolja, hogy a rövid formák funkcióit a kommunikációelméletben elfogadott Lasswell-modell alapján kellene vizsgálni: „Wer gebraucht Kurzwörter also wann, wie, zu wem und wozu?” (Michel 2006: 72).¹¹⁵ Úgy véli, Kiefer nyomán „morfo-szocio-pragmatikáról” kellene beszélni, ha morfológiai szerkezetek a beszédszituációra, illetve beszédeseményre adott reflexnek minősülhetnek (uo.). Továbbá szerinte az eddigi leírások nem vették figyelembe, hogy a rövidítéses szóalkotás egy „nyelvi innovációs aktus”. Másrészt a funkciók bemutatása során nem különböztetik meg az adó és vevő perspektíváját, pedig ez feltétlenül szükséges lenne (Michel 2006: 73).¹¹⁶

A rövidített szóalakok előfordulásának legfontosabb kérdéseit áttekintve megállapítható, hogy egy szerteágazó, a nyelv rendszerének és a nyelvhasználatnak számos területére kiterjedő probléma feltérképezéséről van szó.

A rövid formák használata az előnyök mellett sokszor nehézségekkel jár, mégsem tűnik úgy, hogy a jelenség visszaszorulna. Éppen ellenkezőleg: az eddig gyakoribbnak tekintett szóalkotási módok mellett a német és a magyar nyelvben is számottevő a rövidüléssel és más rövidítéses technikával alkotott szavak állománya. Láthattuk, hogy bizonyos rövidített formák egyes társadalmi nyelvváltozatokból kiindulva válnak az általános köznyelvi szókincs részévé, s kínálnak stilisztikai alternatívát.

A rövidített szóalakok lexikalizálódása viszonylag gyorsan zajlik. Busse és Schneider szerint ez három tényezőt ismerhető fel (vö. Busse/ Schneider 2007: 174-175):

1) A betűszavak önálló szavakká válását bizonyítja, hogy alkalmanként alternatív módon írjuk őket, pl. *okay = OK, deejay = DJ*. (ld. még: *tévé, vécé, zéhá*).

2) A rövid formák eltérő ragozásukkal, illetve toldalékolásukkal morfológiailag is eltérnek a teljes alaktól. Gondoljunk például a német „Kurzwort”-ok többes számú alakjaira, valamint a magyar mozaikszók toldalékolására, ahol figyelembe kell venni a hangrendi illeszkedés és a hasonulás szabályait (vö. 4.2.2. fejezet).

3) Szösszetételek alkotására és a szóképzésre is ösztönzően hatnak a rövid formák, sőt egyes új szóalkotások csak a rövidített szóalakok által válnak lehetővé (*ZDF-Programm, aidskrank, simsens, MÁV-ellenőr, közértes, tévézik*) (vö. 4.1.2. fejezet).

¹¹⁵ Bővebben lásd 5.5.1. fejezet.

¹¹⁶ „Eine Innovation kann ja nie rein senderorientiert vollzogen und lexikalisiert werden, sondern hängt entscheidend auch von der empfangenseitigen Dekodierleistung bzw. dem Resultat dieser Leistung ab.” (Michel 2006: 73-74)

A rövidített szóalakok szóalkotásban elfoglalt különleges helyzetét mutatja az is, hogy a szóösszetételektől és derivátumoktól eltérően önálló szótári egységet alkotnak, valamint – bár a csak írásban használt rövidítésekkel együtt – külön szótárak és szójegyzékek gyűjtik össze a rövidítéssel keletkezett szavakat.

5. A „Kurzwort” és magyar megfelelőinek kontrasztív vizsgálata a rendszernyelvészeti szinteken

5.1. A rövidített szóalakok nyelvi szintek szerinti összevetésének szempontjai

A rövidítéses szóalkotás folyamatának, illetve maguknak a rövidített szóalakoknak a leírásakor alapvetően a teljes alak és a rövidített forma összevetéséből tudunk kiindulni (vö. Greule 1996). Ezért fontos, hogy ismét áttekintsük a teljes alakok főbb típusait.

Ahogy a német „Kurzwort” típusainak és osztályozásának bemutatása során már volt róla szó (vö. 3.2.1. fejezet), Bellmann (1980) és Greule (1996) nyomán a teljes alakok túlnyomó részét a német nyelvben a következő csoportokba sorolhatjuk: a) többtagú szóösszetételek (pl. *Lastkraftwagen* > *LKW*); b) többszótagú idegen szavak és idegen morfémakészletből álló „műszavak” (pl. *Lokomotive* > *Lok*); c) jelzős és mellérendelő szó szerkezetek (pl. *Zweites Deutsches Fernsehen* > *ZDF*, *Deutscher Industrie- und Handelstag* > *DIHT*); d) a három előbbi lehetőség kombinációi (pl. *Elektronische Datenverarbeitung* > *EDV*); e) keresztnevek (pl. *Magdalena* > *Magda/ Lena*). Barz a „DUDEN Grammatik”-ban (2005) három kategóriát nevez meg: a) szintaktikai szókapcsolatok (pl. *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland* > *ARD*), b) több tagból álló – nemcsak szóösszetételek, hanem derivációval és konverzióval létrejött – szóalkotások (pl. *Kindertagesstätte* > *Kita*, *Transformator* > *Trafo*, *Auszubildender* > *Azubi*), valamint c) mondatok (pl. *Friss die Hälfte!* > *FdH*). A teljes alakok betűkre, illetve hangokra; szótagokra, illetve szótagrészekre; vagy morféimákra való tagolását követően történik meg annak a néhány elemnek a kiválasztása, melyek a rövidített formát alkotják. Ha találunk is néhány szabályszerűséget, mindig vannak attól eltérő formák (Kobler-Trill 1994: 85), és tulajdonképpen szinte önkényesnek nevezhető az eljárás, nem tudjuk pontosan meghatározni, mi irányítja a szegmentálás és a szegmensek kiválogatásának folyamatát (Greule 1996: 197).

A magyar nyelvben tulajdonképpen ugyanígy zajlik a rövidítéses szóalkotás: a) hosszabb szavakból (*köszönöm* > *kösz*), b) szóösszetételekből (pl. *becsületszó* > *becsszó*), c) jelzős szerkezetekből (pl. *Fővárosi Kertészeti Vállalat* > *Főkert*), d) mellérendelő szó szerkezetekből (pl. *Tűzelőszer- és Építőanyag-kereskedelmi Vállalat* > *Tűzép*), e) az

előzőek kombinációból (pl. *Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület* > *MMTE*), f) egyéb szintaktikai szókapcsolatokból (pl. *Magyarországi Gyermekbarátok Mozgalma* > *MGYM*; *Munkára, Harcra Kész* > *MHK*), g) keresztnevekből (pl. *Katalin* > *Kata*), h) és akár mondatokból (*Tegyünk együtt a gyermekekért!* > *TEGY*) bizonyos szegmenseket megtartva hozzuk létre a rövidített szóalakokat.¹¹⁷

Az egyes szegmensek kiválasztása és új szóvá történő összeállítása – bár lényegében morfológiai folyamat, még ha nem is szabályos¹¹⁸ – nem csak morfológiai szempontból lehet érdekes. Attól függően például, hogy a kiválasztott elemek milyen típusú szegmensek, a rövidülés folyamatának és a rövidített formáknak az elemzése több nyelvi szintet is érint. Amennyiben betűkre, illetve hangokra, vagy szótagokra tagoljuk a teljes alakot, a teljes és a rövid szóalak kapcsolata fonológiai és fonetikai, valamint morfofonológia szempontból is elemezhető. És vizsgálható maga az új szóalkotás is e szempontok szerint: például megfelel-e az adott nyelv fonotaktikai szabályainak, hogyan kell kiejteni, hová esik a szóhangsúly, és így tovább. S bár a német „Kurzwort” típusainak osztályozása során is alapvetően a kifejezés oldaláról vizsgálják ezt a szóalkotási módot (vö. Greule 1996: 201, Steinhauer 2000: 29), ahogyan a magyar szakirodalomban is sokszor csak morfológiai szempontból írják le, ezen kívül fontos aspektust jelent a tartalom oldala, tehát a szemantikai, valamint a rövidített szóalakok funkcióival és használatával kapcsolatos pragmatikai kérdések (ehhez lásd még 4. fejezet). A pragmatika nem koherens tudományterület (vö. Crystal 1998: 159), érdeklődése több ponton érintkezik a nyelvészeti vizsgálatok más területeivel, így például átfedések mutatkoznak a szemantikával és stilisztikával is. Ezt a vizsgált jelenség szemantikai, stilisztikai és pragmatikai leírása során is fogjuk tapasztalni. Tehát a következőkben a német és magyar rövidített szóalakok sajátosságait a fent említett szempontok alapján mutatom be.

5.2. Fonológiai, morfofonológiai és fonetikai sajátosságok

Mivel nincsenek meghatározott szabályok, hogyan rövidítünk, hogyan hozunk létre egy teljes alakból rövidített szóalakot, egyáltalán rövidítünk-e egy lexikai egységet, csak feltételezhetjük, hogy a szóalkotás során a nyelvhasználók elsősorban nyelvük hangtani

¹¹⁷ A betűszókra és szóösszevonásokra vonatkozóan vö.: „Közös sajátossága a két szóalkotási technikának, hogy a kiindulási alap minden esetben szóösszetétel vagy szintagmatikus viszonyt alkotó szó szerkezet, illetőleg többtagú tulajdonnév” (Vörös 1999-2000: 55).

¹¹⁸ Vö. 27. lábjegyzet.

szabályaihoz alkalmazkodva hozzák létre az új, gazdaságos formákat. Csak azt tudják, hogy milyen hangtani követelményeknek kell megfelelnie az új szóalkotásnak, de hogy végül milyen technikát választanak, az a nyelvi kreativitásukra van bízva. Erre utal Ronneberger-Sibold, amikor így fogalmaz: „Es gibt keine Regel, die vorschreiben würde, daß *Limonade* und *Technische Hochschule* gekürzt werden müssen und daß das Ergebnis *Limo* bzw. *TH* lauten muß” (Ronneberger-Sibold 1997: 250).

Minden nyelvben vannak olyan fonémasorok, melyek nem lehetségesek, illetve olyan hangok, amelyek bizonyos helyzetekben nem állhatnak.¹¹⁹ Persze egy nyelv fonotaktikai szabályai idővel változhatnak, „enyhülhetnek” is. Így például ma már léteznek olyan szavak a magyar nyelvben, melyek elején egynél több mássalhangzó áll – még ha ezek sorrendje kötött is – (pl. spriccel, strucc, traktor stb.), és rövidítéses szóalkotással is létrejöhetnek ilyenek: a *Stratosz* (< *Stratégiai és Közszolgáltató Társaságok Országos Szövetsége*) mozaikszó például megőrzi az alapformában is meglévő mássalhangzó-kombinációt. Azokra a kutatásokra azonban egyelőre még várunk kell, melyek a hangsor egyes pozícióihoz kapcsolódó szabályok érvényesülését vizsgálják a rövidítéses szóalkotás folyamatában, ilyen sem a német, sem a magyar szakirodalomban nem találtam.

A német „Kurzwort” vonatkozásában rendelkezésünkre állnak olyan kutatási beszámolók, melyek e szóalkotási produktumok szótagszerkezeti tendenciáit elemzik.¹²⁰ Alapvetően az „output”-nak – egy általános nyelvi rövidítés eredményeként – lehetőleg két nyílt szótagból álló, az elején hangsúlyos szónak kellene lennie (Ronneberger-Sibold 1997: 250). A „Kurzwort”-ok 66,7%-a meg is felel ennek az elvárásnak (vö. Nübling 2001: 185). A szó eleji szótagokból álló rövidített formák között különösen sok a két szótagú (*Kripo*, *Stasi*) (uo.).

A mai magyar szókészletben az átlagos szótagszám három, de nem ritkák a négy, öt, sőt még több szótagból álló szavak sem (Kiefer 2006: 477). Hogy ez tükröződik-e a rövidítéssel létrejött szóalkotásokban is, milyen szótagstruktúrával rendelkeznek a rövidített szóalakok, erre nézve nincsenek statisztikai adatok, ezért a részletes összevetés a jellemző szótagszám és szótagszerkezet szempontjából további, korpuszon elvégzett statisztikai vizsgálatokat igényel.

Hangtani aspektusból meg kell említenünk a magyar rövidített szóalakok toldalékolásának kérdését. A magyar hangtan egyik érdekes jelensége a magánhangzó-

¹¹⁹ A magyarban például a szó végén nem állhat rövid *o* vagy *ö*, ezért ezek a hangok megnyúlnak a szórövidülések végén: például *légoltalom* > *légó*, *pornográf* > *pornó*, *fotográfia* > *fotó*.

¹²⁰ Vö. elsősorban Ronneberger-Sibold 1992-es kiadatlan habilitációs dolgozata, melyre pl. Nübling (2001) is hivatkozik.

harmónia, ami a rövidülések esetében elsősorban a toldalékok hangrendi illeszkedésének szabályaiban mutatkozik meg. A toldalékok harmonikus értéke a fő harmonikus értékétől függ, s mivel a legtöbb toldalék ún. váltakozó toldalék, vagyis a magánhangzója harmonikus váltakozásra képes, a főhöz a megfelelő változatban illeszkedik (vö. Kiefer 2006: 31). A szórövidüléseknél és az elvonással vagy jelentéstapadással létrejött rövidített szóalakoknál ez nem is jelent gondot, automatikusan így toldalékoljuk ezeket a szavakat: pl. *laborban*, *miniben*. A mozaikszók toldalékolása is a hangrendi illeszkedés elvén alapul ugyan, ezt azonban szükségesnek látszott rögzíteni a helyesírási szabályzatban is (vö. 4.2.2. fejezet). Az esetleges bizonytalanság oka feltehetően az, hogy a mozaikszókat nem minden esetben érzékeli a hétköznapi nyelvhasználó a szókincs más szavakkal egyenértékű elemének. A toldalék tehát aszerint igazodik a betűszóhoz, hogy az magas (*HÉV-vel*), mély (*MÁV-nak*) vagy vegyes hangrendű. A vegyes hangrendűek esetében megfigyelhető ingadozás (*MALÉV-nek/ MALÉV-nak*, *KERAVILL-nél/ KERAVILL-nál*) (Grétsy/Kovalovszky 1985: 200).

A szóhangsúly helye a német „Kurzwort” esetében merül fel problémaként. A magyar nyelvben mindig az első szótagon van a hangsúly, s nincs ez másként a rövidüléssel létrejött szavaknál sem. A német nyelvben ugyanakkor nincs ilyen egyértelmű alapelv. A tendenciaszerű szabály az, hogy „a főhangsúly rendszerint a főszótagon van, ez pedig egyszerű szavakban többnyire a szó első szótagja” (Szűcs 1999: 50). A „Kurzwort” legtöbb típusára is ez érvényes, ugyanakkor a betűszavak kiejtése eltér ettől. A betűző ejtésű betűszavak véghangsúlyosak, vagyis az utolsó elemet hangsúlyozzuk (pl. *BM'W*, *BR'D*, *LK'W*).¹²¹ E szabály alól azonban van néhány kivétel. Az *LKW/ Lkw* esetében például a kiejtési szótár megadja az [*'elka:ve:*] hangsúlyozást is. Ezzel kapcsolatban Bellmann a következőket írja: „Mit diesem [Endsilbenwortakzent] variiert Anfangsakzent besonders bei oppositiven Paaren: */Pkw/* [*'pe:-ka-we:*] und */Lkw/*, ebenso bei den Parteinamenkurzwörtern */SPD/* und */KPD/*, so auch */FDP (F.D.P.)/*” (Bellmann 1980: 383).

A betűszavakat érinti a fonetikai realizáció szempontja is. Tulajdonképpen a kiejtés dönti el, hogy a teljes alakból átvett szegmenst betűnek vagy hangnak kell-e tekintenünk. Ha például a *GUS* (< *Gemeinschaft unabhängiger Staaten*) rövidített formát betűzve ejtjük, akkor az átkerült elemek betűk, ha viszont egybeejtjük, akkor hangok (vö. Greule 1996: 197). A „Kurzwort” osztályozásánál alkalmazott kritériumok között már korábbi

¹²¹ Vö. még: DUDEN. Das Aussprachewörterbuch (1990)

tipológiák is megnevezték rendszerint a kiejtés szempontját. A későbbiekben pedig a típusok rendszerezése során – Bellmantól kezdve Kobler-Trillen keresztül Steinhauerig, függetlenül attól, milyen terminológiát használnak, illetve milyen egyéb csoportokat állítanak fel – mindenütt szerepel a teljes alak kezdőbetűiből álló rövid formák leírásában (ehhez lásd még 3.2. fejezet). Ugyanígy a magyar szakirodalomban is megtaláljuk a betűszavak kiejtés szerinti csoportosítását (lásd 3.3. fejezet).

Mind a német, mind a magyar betűszavak csoportján belül két típus különíthető el. Bellmann a több szegmensből álló rövidített formákat eleve a kiejtés szempontja szerint kategorizálja: „multisegmentale Kurzwörter mit phonischer Realisierung aufgrund des Lautwertes der Segmente” és „multisegmentale Kurzwörter mit phonischer Realisierung der Buchstabennamen der Segmente” (Bellmann 1980: 371). Az első csoportba beletartozik minden olyan több szegmensből álló rövidített szóalak – nem csak a betűszavak –, melynek elemei kiejthető láncot képeznek (pl. *Schupo* < *Schutzpolizei*, *Trafo* < *Transformator*, *Obus* < *Oberleitungsomnibus*, *TÜV* < *Technischer Überwachungsverein*). A második csoportot pedig gyakorlatilag kizárólag betűszavak alkotják. Túlnyomó többségüket lehetetlen összefüggő hangsorként kiejteni, de vannak olyanok is, amelyek esetében ez elképzelhető lenne, mégsem ejtjük egybe őket (pl. *ADAC*, *SED*, *FAZ*). Ezen kívül vannak ingadozó használatú példák is: *Rote-Armee-Fraktion* > *RAF* [*raf*]/ [*er-a-'ef*], *Deutscher Automobilschutz* > *DAS* [*das*]/ [*de:-a-'es*] (ld. uo.).¹²² Greule szerint az egybeejtés alapfeltétele, hogy a rövidítéssel legalább egy vagy két szótag jöjjön létre (pl. *TÜV*, *Hapag*), és ezen kívül még más tényezők is szerepet játszanak. A *BASF* esetében például a szóvégi *-sf* mássalhangzó-kombináció lehet az oka, hogy bár szótagot alkot, mégis betűzve ejtjük (Greule 1992: 61). Más esetekben viszont nem mindig találunk magyarázatot.

Kobler-Trill osztályozási szempontjai között is fontos helyet foglal el a kérdés: „Wie werden sie ausgesprochen?” (vö. Kobler-Trill 1994: 81). Megkülönbözteti az egyes betűk hangértékével kiejtett betűszókat (*TÜV*) az egyes betűk „alfabetikus betűnevével” kimondottaktól (*LKW*). Bellmannhoz hasonlóan említést tesz az ingadozó kiejtésű példákról, feltételezve, hogy az egybeejtés oka többnyire egyfajta lezserebb, főként az

¹²² Bellmann információi szerint a *DAS* esetében csoportspecifikus a betűző, ill. egybeejtés: az egyiket a biztosító munkatársai, a másikat a biztosítottak, vagyis az ügyfelek használják inkább. A *RAF*-fal kapcsolatban pedig Steinhauer (2007: 139) említi azt a tendenciát, miszerint a nyolcvanas években „hivatalos oldalról” a betűző ejtést részesítették előnyben, míg a szervezettel bizonyos szimpátiát mutatók körében inkább az egybeejtett változat volt hallható. Ezen kívül megjegyzendő, hogy míg Bellmann a betűző ejtésűek közé sorolja az *FAZ* betűszót, más szerzők a mindkét kiejtési variációban létezők között tartják számon (vö. Barz 2005: 743).

ifjúsági nyelvre jellemző kiejtés mód (i.m. 83). A betűző ejtésű betűszavak körén belül pedig külön csoportba sorolja azokat az eseteket, melyeknél ki is írjuk a betűk nevét (pl. *Edeka* < *Einkaufsgenossenschaft deutscher Kolonialwarenhändler*; *Debeka* < *Deutsche Beamtenkrankenversicherung*) (i.m. 84). A fentiekhez hasonlóan megtaláljuk a betűszavak kiejtés szerinti felosztását a szóalkotástannal és a „Kurzwort”-ok osztályozásával, típusaival foglalkozó további tanulmányokban (vö. többek között Augst 2001; Steinhauer 2001, 2007; Donalies 2007), valamint a „DUDEN Grammatik” (2005) idevágó fejezetében is. Itt Barz egyik fő osztályozási szempontja éppen a kiejtés (vö. 3.2.5. fejezet). Az egybeejtett és a betűző ejtésű betűszók mellett külön csoportba sorolja azokat, amelyek mindkét változatban előfordulnak (pl. *SARS*, *FAZ*).

A magyar betűszók ejtése a némethez hasonlóan többféle lehet. A két alaptípus: a betűző ejtésű, melyben minden egyes betűt a betűnévvel ejtünk, azaz magukat a betűket nevezzük meg (pl. *FTC*, *UV*, *BVSC*). Ezeket egyes nyelvészek 'alfabetizmusoknak' is nevezik (vö. Kiefer 2006: 919). És a másik, az egybeejtett, melyben összefüggő hangsorként realizáljuk az egymás utáni betűket (pl. *MÁV*, *ELTE*, *APEH*), s amelyeket 'akronímáknak' is neveznek (ld. uo.). Általában azok a betűszók alkalmasak az egybeejtésre, melyekben „van egy-két magánhangzó”, ezeket „már nem kell betűnként ejteni, hanem úgy, mint akármelyik szót” (Fábián 1950: 275). És van egy harmadik típus is, az ún. vegyes ejtésű betűszó, ahol nehézkes lenne a betűző ejtés, de az egybeejtés nem lehetséges. Ez a típus meglehetősen ritka, a szakirodalomban többnyire a *GySEV/ GYSEV* [*gyesev*] (< *Győr-Sopron-Ebenfurt Vasút Rt.*) és a *MTESZ* [*metesz*] (< *Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége*) példáját találjuk. Ebben az esetben bekerül egy ejtéskönnyítő hang a hangsorba (vö. Grétsy/ Kovalovszky 1985: 199, Keszler 2000: 342, A. Jászó 2004: 316, Mártonfi/ Laczkó 2004: 391). Előfordul, hogy „a könnyebbet követelményei befolyásolják az írásképet is” (Fábián 1950: 275). A Fábián által idézett két példában a szókezdő mássalhangzón kívül a következő magánhangzó is bekerült a betűszóba, hogy a mássalhangzó-torlódást feloldják: *Népi Kollégiumok Országos Szövetsége* (**NKOSZ* helyett) > *NÉKOSZ*; *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség* (**MDISZ* helyett) > *MADISZ*. Ugyanakkor a gyakran használt köznévi betűszókat egy idő után betűneves kiejtésüknek megfelelően kezdjük írni: *tébé*, *tévé*, *eská*, *vécé*, *vébé*, *kápé* (vö. Kovalovszky 1977: 141, Keszler 2000: 342). A tulajdonnévi betűszók között is előfordul olyan példa, ahol a német *Edeka*-hoz és *Debeka*-hoz hasonlóan (vö. fentebb) eleve a kezdőbetűk kiejtésének megfelelő írásképpel alkották meg a betűszót. Ilyen az *Emergé* (< *Magyar Ruggyantaárugyár*) történelmi cégnév.

Összegezve elmondható, hogy a rövidítéses szóalkotás alapvetően morfológiai folyamat, amelyet azonban fonológiai elvek és szabályok is befolyásolnak. Az így létrejött szavaknak, még ha rendelkeznek is esetleg a szókincs más elemeitől eltérő sajátosságokkal, meg kell felelniük az adott nyelv hangtani törvényeinek, csak így válhatnak a szókincs részévé.

5.3. A rövidítéssel létrejött szóalkotások morfológiai jellemzése

Mint fentebb utaltam rá, a rövidítés során a szegmensek kiválasztása voltaképpen tetszőleges – legalábbis egyik nyelvben sincsenek írott szabályai –, de többnyire a morféma-összetartók eleje őrződik meg az új szóalkotásban. A teljes alak utolsó morféma-összetartóját megőrző rövidülések ritkábbak, és ez leginkább személynév esetében fordul elő (pl. *Martina* > *Tina*, *Brigitta* > *Gitta*) (vö. Greule 1992: 60, Kovalovszky 1977: 139-141), csak néhány köznévi példát találunk (*Cello*, *Bus*, *busz*, *presszó*). És valóban a kivételek közé sorolandók a teljes név középső szegmensét megőrző (a német nyelvben is csak személynévknél előforduló) példák (*Lisa*, *Resi*, *Basti*). A betűszavakban pedig mindig a teljes alak elemeinek kezdőbetűi maradnak meg. Tekintsük át a továbbiakban, hogy ezen általános tendencián túl milyen az egyes típusok morfológiai struktúrája, milyen a rövidített formák szóalkotási képessége, milyen szófajokat érint a rövidítés, és mi jellemzi a rövidítéssel létrejött szavak ragozási morfológiáját.

5.3.1. A rövidített szóalakok morfológiai struktúrája

Greule (1996) szerint a rövidítés folyamatának fontos lépése a redukció alapjául szolgáló szerkezet – szócsoporthoz már adott, de a viszonylag stabil teljes alakoknál szükséges – „lazítása”. Ezt követi a szegmentálás hierarchikus sorrendben: szócsoporthoz esetében először szavakra, hiszen ezek is potenciális szegmensek, melyek közül valamelyik esetleg elhagyható rövidítés céljából (pl. *Emmentaler Käse* > *Emmentaler*; *tokaji bor* > *tokaji*). A teljes alak tagolható továbbá szótagokra, illetve szótagtöredékekre, végül betűkre vagy hangokra. Nézzük tehát, hogyan jönnek létre a Kobler-Trill tipológiájában (1994) leírt „Kurzwort”-típusok, és mennyiben feleltethetők meg ezeknek morfológiai szempontból a magyar nyelvben rövidítéssel alkotott szóalakok (vö. ehhez 1. ábra és 4. táblázat).

A teljes alakból egyetlen szegmentumot megőrző „Kurzwort”-ok („unisegmentale Kurzwörter”) esetében a rövid formában megmaradó morféma származhat a „bázislexéma” elejéről („Kopfwörter”) és lehet szabad morféma, mint például *Hoch* < *Hochdruckgebiet*, *Ober* < *Oberkellner*, *Korn* < *Kornschnaps*, *Tochter* < *Tochtergesellschaft*. Az átvett szegmens gyakran csak a morféma egy része: *Alu* < *Aluminium*, *Uni* < *Universität*, *Demo* < *Demonstration*. A magyar nyelvben is megtalálható mindkét típus. A szabad morfémát megtartó rövid formára példák az elvonás, illetve jelentéstapadás esetei között számon tartott rövidülések, amikor „az összetétel vagy szintagma egyik tagjának a jelentéséhez „hozzátapad” a másinak a jelentése is, így az egyik tag előhívja a teljes kapcsolat képzetét” (Keszler 2000: 340). Például: *mini* < *miniszoknya*, *trol* < *trolibusz*, *hifi* < *hifitorony*, *málna* < *málnaszörp*. A magyar nyelv szórövidülésnek nevezett szóalkotási módjával létrejött „csonkított” szóalakok pedig a másik típusnak felelnek meg: *tulaj* < *tulajdonos*, *labor* < *laboratórium*, *irtó* < *irtózat*, *kösz* < *köszönöm*, *tök* < *tökéletes(en)*, *szitu* < *szituáció*. És a „Kopfwort” sajátos eseteként említett, a magyarban az elvonás vagy jelentéstapadás példái közé sorolt, a szószerkezet első elemére rövidült típus is megtalálható mindkét nyelvben: *Frankfurter* < *Frankfurter Würstchen*, *nápolyi* < *nápolyi szelet*. Ugyancsak a „Kopfwort” speciális típusaként tartják számon a csonkolt tőhöz járuló *-i* képzővel toldalékolt szavakat, melyek szintén jelen vannak a magyar nyelvben is (bővebben lásd 5.3.2. fejezet).

Az egyszegmensű „Kurzwort”-ok között a teljes alak végét megőrző szavak („Endwort”) – mint fentebb említettem – elsősorban keresztnevek becézett formái (*Hannes* < *Johannes*), a köznévek között pedig több a szóösszetétel utótagjára rövidült szó (*Platte* < *Schallplatte*), mint a morfémarészt megőrző. Ez utóbbira mindössze két példát említ a német szakirodalom: *Cello* < *Violoncello*, *Bus* < *Omnibus*. A magyar nyelvben sem jellemző a végére rövidült szóalak, különösen a csak morfémarészt tartalmazó típus. A keresztnevek becézésén (*Gitta* < *Brigitta*, *Ria* < *Mária*) kívül gyakorlatilag a *presszó* < *eszpresszó* az egyetlen ilyen példa, amit a grammatikák említenek.¹²³ Az összetétel utolsó tagját őrzi a *busz* szó, mely belső fejlemény a magyarban, a francia eredetű *omnibusz*-ből keletkezett elvonással (Zaicz 2006: 92). Ezen kívül Keszler (2000) még a *levélbélyeg*-ből önállósult *bélyeg* szót említi.

¹²³ Ladó (1998) említi még a *cselló* szavunkat, vö. 45. lábjegyzet.

A német „unisegmentale Kurzwörter” harmadik fajtájához, a teljes alak közepéből származó morfémarészt tartalmazó igen ritka „Rumpfwort”-hoz (*Elisabeth* > *Lisa*) hasonló magyar nyelvű példáról nincs tudomásom.

Az egyszegmensű „Kurzwort”-októl elkülönített másik kategórián belül („alle übrigen Kurzwörter”) Kobler-Trill megkülönbözteti a többszegmensűek nagy csoportjától az ún. „részlegesen” rövidített szóalakokat („partielle Kurzwörter”). Ez egy olyan sajátos típus, amely rendszerint egy alárendelő szóösszetételből rövidül úgy, hogy a kompozitum második közvetlen összetevője teljes formájában kerül a „Kurzwort”-ba. A lerövidült elem lehet egy kezdőbetű (*U-Bahn* < *Untergrundbahn*), több kezdőbetű (*NE-Metalle* < *Nichteisenmetalle*), szótagok (*Schukostecker* < *Schutzkontaktstecker*), vagy egy hosszabb egység (*Pauschbetrag* < *Pauschalbetrag*). Frazeolexémák is rövidíthetők hasonló módon: pl. *Deutsche Mark* > *D-Mark* (vö. Kobler-Trill 1994: 70). A magyar rövidített szóalakok között is találunk hasonló példákat, de szinte csak olyanokat, ahol a szóösszetétel meghatározó tagjából egy szótagonál nagyobb egység kerül bele a rövidített formába: *levlap* (< *levelezőlap*), *reptér* (< *repülőtér*), *sebváltó* (< *sebességváltó*), *kábszer* (< *kábítószert*), *logarléc* (< *logaritmusléc*), *potméter* (< *potenciométer*). Nem túl gyakori, de előfordul a jelzős szószerkezetből létrejött rövidülés is: pl. *e-aláírás* < *elektronikus aláírás*, *K-lakás* < *konspirált lakás* vagy *T-lakás* < *találkozási lakás/ titkos lakás* (az állambiztonsági szervek által használt lakás), *művház* < *művelődési ház*.

A harmadik nagy alcsoportban, a teljes alakból több szegmentumot átvevő „Kurzwort”-ok („multisegmentale Kurzwörter”) osztályában elkülönülnek a szabályos és a rendhagyó esetek. A szabályos típusba („Regelfälle”) azok tartoznak, melyek megfelelnek annak az előzőekben már említett tendenciának, hogy a „Kurzwort”-szegmensek a teljes alak morfémaínak elejéről származnak. A másik csoportba („besondere Kurzwörter”) pedig, amely egyfajta gyűjtőkategória a máshova be nem sorolható esetek számára, azok a példák sorolandók, ahol a „Kurzwort”-ba kerülő elemek a „bázislexéma” különböző pozícióiban találhatók. A Kobler-Trill által említett *Tuberculose* > *Tbc* esetében például a teljes alak szótagjainak és nem morfémaínak elejéről átvett betűkből áll a rövidített forma. A magyar nyelvben is ismert az idegen eredetű *tbc* mint betűszó, feltehetően a latin *tuberculosis* szóval együtt eleve átvettük annak korábbi rövidítését is (*tbc.*). A magyar betűszók egy többszavas kapcsolat elemeinek kezdőbetűiből vagy összetett szó elő- és utótagjának kezdőbetűiből alakulnak ki, tehát alapvetően a német „Buchstabenkurzwort”, illetve Kobler-Trill terminológiájában „Initialkurzwort”-nak nevezett típusnak felelnek meg, a fenti példát mégis általában a betűszók között említik (vö. A. Jászó 2004: 315,

Mártonfi/ Laczkó 2004: 399). Feltehetően azért is, mert sok más betűszóhoz hasonlóan olyannyira a köznyelvi szókincs részévé vált, hogy nem szakszövegekben a *tébécé* írásmóddal is találkozhatunk (vö. Grétsy/ Kemény 2005: 547, Tótfalusi 2005: 928). Egy másik rendhagyó példa, a *DAX* < *Deutscher Aktienindex* esetében a teljes alak végéről származik egy szegmens. Hasonlóan szokatlan a valószínűleg nemzetközi mintára létrejött magyar *BUX* (→ *a Budapesti Értéktőzsde indexe*) (vö. *DAX*, *ATX* (osztrák tőzsdeindex)) és a *BUMIX* (→ *A Budapesti Értéktőzsde közepes és kis kapitalizációjú részvényeinek indexe* – magyarázat forrása: Gyurgyák 2005)¹²⁴: egybeejtett betűszóformájuk van, tehát nem valódi rövidítések, de nem tartozik hozzájuk konkrét teljes név, vagyis a definíció értelmében ezek a formák nem tekinthetők a „Kurzwort”-hoz hasonló rövidített szóalaknak. A szokatlan rövidülések kategóriáján belül Kobler-Trill létrehozott még egy harmadik csoportot is, ahova csupán két példát nevez meg (*Btx* < *Bildschirmtext*, *DUGENA* < *Deutsche Uhrmacher-Genossenschaft*), és megállapítja, hogy a „bázislexéma” teljesen tetszőleges pozíciójából átvett szegmenseket tartalmazó szóalkotások valóban nagyon ritkák (Kobler-Trill 1994: 74).

Úgy tűnik, hogy a magyar nyelv mozaikszavai inkább a német többszegmensű „Kurzwort” szabályos eseteinek felelnek meg (ld. alább). Egyértelműen érvényesül az a szabályszerűség, hogy a betűszók a teljes alakot alkotó elemek (szavak szó eleji betűiből, összetett szó esetén az elő- és utótag kezdőbetűiből) állnak össze, a szóösszevonások pedig betűcsoportokat, vagy a kezdőbetűknél nagyobb egységet őriznek meg, de szintén a kezdő betűkapcsolatokból építkeznek. Esetleg az fordul elő, hogy a teljes alak nem minden elemét használják fel (pl. *MANYE* < *Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete*) és/vagy attól a szabálytól térnek el egyes esetekben a betűszó alkotói, hogy a teljes névben szereplő kötőszó vagy névelő a betűszóból elvileg mindig kimarad. A *MÉH* (< *Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt*) és a *NANE* (< *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület*) esetében feltehetően arra törekedtek ezzel a megoldással, hogy a rövid forma megegyezzen egy közszóval, illetve egy érdekes nyelvi alakzattal (Mártonfi/ Laczkó 2004: 395) (lásd még 5.4.3. fejezet).

A multiszegmentális „Kurzwort”-ok szabályos eseteit Kobler-Trill három osztályba sorolja. Az egyik a teljes alak morfémáinak kezdőbetűiből álló „Initialkurzwort”-ok

¹²⁴ „2004. június 1-jétől a Budapesti Értéktőzsde új index számítását kezdte meg. A hivatalos nevén a Budapesti Értéktőzsde Részvénytársaság Közepes és Kis Kapitalizációjú Részvényeinek Indexe névre keresztelt – rövidítve BUMIX – index reális esélyt nyújt olyan papírok indexbe kerülésére is, melyek a BUX kosarába jutás kritériumainak – elsősorban méretüknél fogva – nem felelnek meg.” (Forrás: http://www.hetek.hu/uzlet/200409/startol_a_bumix)

csoportja, melyen belül a kiejtés szerint alapvetően két alkategóriát különít el: a szóként, önálló hangalakkal kiejthető (*DIN, TÜV*), valamint a betűző ejtéssel realizálható betűszavak (*UKW, FCKW*). Mindkét típus megtalálható a magyar nyelvben is, mint ahogy fentebb már részletesen bemutatam a betűszavak kiejtés szerinti csoportosítását (vö. 5.2. fejezet). A betűszavak morfológiai sajátosságai közé tartozik, hogy a teljes alak akár mondat is lehet. A német szakirodalomban egyedül Kobler-Trill (1994) (*TUSMA < Telefoniere und Studenten machen alles*) és Barz (2005) említ ilyen példát (*FdH < Friss die Hälfte!*). Magyarul is csak néhány hasonló betűszó ismert: *BÚÉK < Boldog új évet kívánok!*, *BÜK < Boldog ünnepeket kívánok!* (vö. Gyurgyák 2005), illetve a már említett *TEGY < Tegyük együtt a gyermekekért!*, valamint a viszonylag új keletkezésű *BAM < Bringázz a munkába!*¹²⁵ Amint ezek a példák is mutatják, olyan esetben lehet mondat a rövidítéses szóalkotás kiindulópontja, ha az adott szintaktikai egység megfelel Kobler-Trill „bázislexéma”-definíciójának (vö. 3.1.3. fejezet), vagyis az elemek nem felcserélhetők, szilárdan kapcsolódnak egymáshoz, és nem bővíthetők szabadon. Itt is erről van szó: megszilárdult szókapcsolatokból, szervezet és kampány/ akció nevéből jött létre a rövid forma.

A több szegmensből összetevődő rövidített szóalakok második nagy csoportja a németben a „Silbenkurzwort”, melynek elnevezése megtévesztő lehet, hiszen nem minden esetben a teljes alak kezdőszótagjaiból állnak. Gyakran csak szótagrészeket vesznek át, melyek azonban „szótagképesek” (vö. Kobler-Trill 2002: 455), így a rövid formában már szótagot alkotnak (pl. *Schiri < Schiedsrichter, Stuka < Sturzkampfllieger*). A nyílt szótag jellemző erre a típusra, ezért a morféma elejéről az első magánhangzóig tartó rész kerül át a rövidített alakba. A „Kurzwort”-szegmensek és a „Kurzwort”-szótagok tehát fedik egymást (uo.). Hasonló magyar példákat a szóösszevonások között találunk. Ezek egy része szintén két szótagú: *Pecsa < Petőfi Csarnok, Kóta < Kórusok Országos Tanácsa, Köfe < Környezetvédelmi Felügyelőség, teho < településfejlesztési hozzájárulás, trafó < transzformátor.*¹²⁶ A szótagalapú szóösszevonások azonban nem feltétlenül CV típusú szótagokból állnak, jellemzőnek tűnik a két zárt szótag alkotása: *viszlát < viszontlátásra, számíttech < számítástechnika, romkom < romantikus komédia, kolbiz < kollégiumi bizottság, Javszer < Fővárosi Javító-Szerelő Vállalat, Keltex < Kelenföldi Textilgyár, Közdoc < Közlekedési Dokumentációs Vállalat*. Más esetben pedig nyílt és zárt szótag

¹²⁵ Ld. <http://www.tegy.hu/about.html>; <http://www.bringazzmunkaba.hu/>

¹²⁶ Bár a magyarban a szó végén nem állhat rövid *o* vagy *ö*, ezért ezek a hangok megnyúlnak a szórövidülések végén, mint a *trafó* esetében is, a *teho* írásképe rövid magánhangzót tartalmaz. A kiejtésben azonban megnyúlik: [tehó].

kombinációja alkotja a rövid formát: *maszek* < *magánszektor*, *Mahir* < *Magyar Hirdető*, *Barnevál* < *Baromfinevelő és –feldolgozó Vállalat*.

A szabályos többszegmensű „Kurzwort” harmadik csoportja, a „Mischkurzwort” azokat a formákat foglalja magába, amelyek nemcsak egy-egy betűt, hanem a teljes alak morfémainak kezdőbetűihez kapcsolódó további betűket is megtartanak: pl. *Bafög* < *Bundesausbildungsförderungsgesetz*, *AStA* < *Allgemeiner Studentenausschuss*. A magyar szóösszevonások között ilyen típusok is fellelhetők, pl. *Röltex* < *Rövidáru- és Lakástextil-kiskereskedelmi Vállalat*, *Gelka* < *Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalat*. Sőt, számos esetben szóelemeket is megőriz a rövid alak: *Buszesz* < *Budapesti Szeszipari Vállalat*, *Mafilm* < *Magyar Filmgyártó Vállalat*. A német „Mischkurzwort”-tal ellentétben a magyar szóösszevonások esetében – bár nagyon ritkán – előfordulhat, hogy a teljes névből nem a morféma elejéről vesz át szegmenst, hanem a végéről (ahogy az „Initialkurzwort” kivételes példáiban). Konkrét szabályok híján nem is tudjuk egészen pontosan, mely elemek kerültek például a *Magyar Narancs* c. folyóirat nevéből a *Mancs* rövidített alakba – *Magyar Narancs/ Magyar Narancs/ Magyar Narancs* –, de valószínűbbnek talán az tűnik, hogy az első és az utolsó két betű összevonásával jött létre. Feltehetően a figyelemfelkeltés szándékával alkottak egy köznévvvel megegyező hangalakú szót, hiszen ha csak a rövidítés lett volna a cél, akkor a rövidített forma lehetett volna **MaNa* vagy **Mana* is, ami egy megszokott mintát követett volna (vö. fentebb).¹²⁷ Szokatlan a *Kellő* (< *Könyvtárellátó Közhasznú Társaság*) mozaiknév struktúrája is, hiszen a teljes névnek csak az első szavából vesz át betűket és morfématörédeket, többek között az utolsó magánhangzót, ami nem jellemző. Talán éppen a meglepő hangalak létrehozása volt a cél. Sajátos formát képvisel a régebbi változatban *Mizujs?* mondat értékű mozaikszó (‘Mi az újság?’) (Ladó 1967: 397), mely újabban tovább rövidült a könnyebben ejthető *Mizu?*-vá.

Bár a rövidített szóalakok különböző fajtáinak struktúráját a morfológiai jellemzők keretében mutattam be, egyes típusok esetében („Initialkurzwort”, „Silbenkurzwort”, betűszók, szóösszevonások) – mint láthattuk – a leírás érinti a fonetika és fonológia/morfofonológia nyelvi szintjét is. Amint arra fentebb többször hivatkoztam, a rövidítéses szóalkotás folyamata meglehetősen önkényesnek tűnhet, az egyes típusok leírása mégis arra enged következtetni, hogy a művelet bizonyos, nehezen összegezhető tendenciáknak van alárendelve. Az eljárás kiindulópontja, a teljes alak minden esetben komplex struktúrával rendelkezik, melyből többnyire a szabad morféma kerülnek bele a rövidített

¹²⁷ A rövidített szóalakok homonímiájával kapcsolatban bővebben ld. 5.4.3.

formába, de még azok közül sem feltétlenül mindegyik. Magyar tulajdonnévi mozaikszavakban például gyakran nem szerepel a vállalati vagy társasági formát, illetve intézménytípust jelölő szó, sőt esetleg más elemeket is figyelmen kívül hagynak (pl. *Magyar Olaj- és Gázipari Részvénytársaság* > *MOL*, *Társadalomkutatói Informatikai Egyesület* > *Tárki*, *Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt.* > *RG*). A német „Kurzwort”-ok között is előfordulnak ilyen példák: *Österreichische Gesellschaft für Technik und Haushalt* > *TEHA*, *Hamburger Projektgruppe Informationstransfer* > *HINT* (vö. Kobler-Trill 1994: 90). Ennek háttérében állhat a lehető leggazdaságosabb nyelvi formára vagy a könnyebb kiejthetőségre való törekvés. Arra már az 5.2. fejezetben is láttunk példákat, hogy a kiejtés szempontja hogyan befolyásolja a rövid forma megalkotását.

A szóalkotási mód viszonylagos szabadságának következtében az is előfordulhat, bár ritkán, hogy egyazon teljes alaknak több rövidített verziója létezik. Ezek között Steinhauer megkülönbözteti a konkurens „Kurzwort”-okat, melyek egymástól függetlenül jöttek létre és egymás mellett léteznek, az ún. másodfokúaktól, melyek egy már létező „Kurzwort” redukciójával keletkeznek (Steinhauer 2007: 143).¹²⁸ Az első esetre példa a német *Gesundheitsamt* szó, melynek két rövid formáját is használják: *GesA* és *GA*. A magyar *külgügyi bizottság* a RÖVIDÍTÉSSZÓTÁR (Gyurgyák 2005) szerinti rövid alakja *KüB*, de időnként találkozunk a *KB* betűszóval is ebben a jelentésben (pl. „az ELTE Hallgatói Önkormányzatának Külgügyi Bizottsága” név hivatalos betűnévi formája: *ELTE EHÖK KB*).¹²⁹ Másodfokú rövidülés történt a *Deutsche Telekom* név esetében, amikor a *Telekommunikation* szóból rövidített szóalak tovább redukálódott *T-Com*-má azzal a módosítással, hogy felvették a modernebbnek ható angol c-betűs írásmódot (Steinhauer 2007: 144). Hasonló példákat találunk a jogi szaknyelvben, ahol a terjedelmes törvényneveket rövidebb verzióban használja esetleg a köznyelv is, és aztán ez még tovább rövidül betűszóvá: „1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről” > *Polgári Törvénykönyv* > *Ptk*. A *Ptk*. írásmódját tekintve ugyan valódi rövidítésnek tűnik, de betűző ejtése miatt a betűszók közé sorolható.

Az ugyanahhoz a teljes alakhoz tartozó több rövid forma problémájánál sokkal gyakrabban találkozunk a fordított esettel: egy rövidített szóalakhhoz (elsősorban betűszóhoz) több teljes alak is tartozhat (vö. még 4.2.1. fejezet). A DUDEN rövidítésszótár (2005) a fent említett *GA* feloldásaként például huszonnégy különböző teljes alakot nevez meg. De ha a magyar rövidítésszótárt lapozzuk fel, szintén számtalan

¹²⁸ Vö. 79. lábjegyzet

¹²⁹ Vö. www.elte.hu/file/EHOK_ASZ.pdf

példát találunk arra, hogy több különböző teljes név is állhat egy-egy betűszó mögött. A morfológiai motiváció elvesztése ugyan az összes rövidített formára jellemző, leginkább mégis a betűszavakat érinti. Még ha ismeri is valaki azokat az általános szabályszerűségeket, amelyek alapján létrejönnek, egy betűkombináció alapján szinte lehetetlen kikövetkeztetni a teljes alakot (vö. Greule 1992: 64). A teljes név szerkezeti transzparenciája teljesen elvész (és ez természetesen szemantikai problémákat is felvet, ehhez lásd 5.4.2. fejezet), még csak az sem derül ki a rövid alakból, hogy szóösszetételből, valamilyen szószerkezetből vagy esetleg mondatból redukálódott az adott betűsorra. Arra vonatkozóan is csak a meglévő rövidített szóalakok elemzése során kaphatunk információkat, hogy a teljes alakból kontinuus szegmensek őrződnek-e meg a rövid formában (lásd még 3.2. fejezet).

5.3.2. Szórövidülések továbbképzése

A magyar grammatikák sokszor utalnak arra a morfológiai sajátosságra, hogy a szórövidülések ritkán maradnak meg tőszóként, leginkább felvesznek valamilyen (elsősorban kicsinyítő) képzőt (vö. Grétsy/ Kovalovszky 1985: 897, Keszler 2000: 339, A. Jászó 2004: 317, Kiefer 2006: 472, Ladányi 2007: 65). A német szakirodalom is figyelmet szentel a rövidített szóalakok azon csoportjának, melyben a csonkított szótőhöz elsősorban az *-i* vagy az *-o* szuffixum járul (vö. Greule 1983/84, Greule 1986, Kobler-Trill 1994, Androutopoulos 2001, Köpcke 2002). Abban a kérdésben ugyan nincs egységes álláspont, hogy ezeket a formákat a „Kurzwort” kategóriába kell-e sorolni, de az újabb kutatási beszámolók alapján már úgy tűnik, hogy „Kurzwort”-nak tekintendők (vö. Steinhauer 2001: 3).

Különösen az *-i*-re végződő szórövidülések gyakoriak mind a magyar, mind a német nyelvben, s bár a jelenség nem teljesen új, terjedése indokoltá teszi, hogy külön fejezetben foglalkozzunk vele, és vizsgáljuk a lehetséges párhuzamokat.¹³⁰ Gyakran új tendenciaként írják le, de látni fogjuk, hogy az *-i* becéző képző eredete régebbi időkre nyúlik vissza, s az *-i*-s rövidülések nyelvi divatként való megjelenése sem csupán napjainkra jellemző.

¹³⁰ Nemcsak morfológiai, hanem szemantikai és stilisztikai illetve pragmatikai jellemzőivel is (vö. 5.4.4. és 5.5.2. fejezetek). Továbbá lásd még 4.4.1. fejezet.

A továbbiakban tehát azokról a képzett szavakról lesz szó, amelyek első lépésben szórövidüléssel, majd az *-i* szuffixum hozzátoldásával jöttek létre. Így az áttekintés nem érint olyan szórövidüléssel keletkezett szavakat, melyek szóvégi *-i* hangzója az alapszó eleme: pl. a német *Uni* (< *Universität*) vagy *Sowi* (< *Sozialwissenschaftler*), illetve a magyar *önki* (< *önkiszolgáló*), *traffi* (< *traffipax*).¹³¹ Ezek a típusok itt most csak lehetséges modellszerepük miatt kerülnek megemlítésre. Ugyanakkor röviden kitérek a magyar *-ci*, *-csi*, *-si*, *-u*, *-kó* és *-ó*, valamint a német *-o* képzőkre is, hiszen ezek is gyakoriak, és sok szempontból hasonlóak az *-i*-hez.

Hagyományosan mindkét nyelvben becéző rövidítésre szolgál az *-i* szuffixum. Greule (1983/84) az ófelnémet *-in* képzőre vezeti vissza, mely alanyesetben *-ī* alakban is megjelenhetett és kicsinyítő funkciója volt: pl. a *fogal* »Vogel« (madár) szó *fugelī* alakban »kis madár«, a *magad* »Jungfrau« (hajadon, szűz) pedig *magatīn*, *magetī* alakban »kis hajadon, kislány« jelentéssel bírt. Feltételezése szerint ez a képző járult a kéttagúból egytagúvá rövidített germán személynevekhez is, hogy a név becéző voltát hangsúlyozza. Így jött létre többek között az *Ed-i* az *Ed-mund*-ból, illetve a *Bert-i* az *Al-bert*-ből.

A magyar nyelvtörténetben a kései ómagyar korra tehető az *-i* kicsinyítő-becéző képző keletkezése (Benkő 1992). Bár kevés írásos emlékből jelenik meg, a rendelkezésre álló adatok szerint mindig rövidült névhez kapcsolódott (gyakran *-y*-ként), mint ahogy az 1300-as évekből származó példák is mutatják: *Mary*, *Andi*, *Kathy* (Benkő 1992: 316). Valójában a középmagyar korban kezdett elterjedni, majd a 19-20. században vált igazán népszerűvé. Az újabb magyar korban, vagyis az 1920-tól napjainkig tartó időszakban pedig már nemcsak személynevekhez járul, hanem rövidített köznevekhez is (vö. Kiss/ Pusztai 2005). Míg tehát a németben – az ófelnémet példákból kiindulva – feltehetően a köznevek kicsinyített alakjairól vitték át a személynevekre, a magyarban a személynevek becézésének mintájára kezdték el a közneveket is így kicsinyíteni. Mindent egybevetve egy olyan képzőről van szó, mely hosszú múltra tekinthet vissza, s bár a különböző nyelvtörténeti korokban nem számított mindig gyakorinak, szembetűnő, hogy a 20. századtól kezdve mind a magyar, mind a német nyelvben különösen megelevenedett és divatosá vált. Mint általában a rövidített szóalakok esetében, sokan a felgyorsult világunkra egyre inkább jellemző nyelvi gazdaságosságra való törekvésben látják az *-i*-képzős rövidülések terjedésének egyik okát. A rövidítés, egyszerűsítés szándéka mellett

¹³¹ A jelenség így módon történő körülhatárolása érvényes a szemantikai és a stilisztikai-pragmatikai leírására is (vö. 5.4.4. és 5.5.2. fejezetek).

divatossá válásukat bizonyára elősegítette az általuk hordozott játékos, kedélyes, kedveskedő, olykor tréfás jelentésárnyalat is, melyet hordoznak (vö. 5.4.4. fejezet).

A leíró magyar nyelvtanokban a kicsinyítő-becéző *-i* képzőt a denominális nomenképzők között említik. Mivel a képző nem a szóhoz járul, „hanem annak valamilyen módon csonkított változatához” és a „magyarban más ilyen töcsonkítással járó morfológiai műveletet nem ismerünk”, Kiefer alaktani rendszerünk perifériájához sorolja ezt a szóképzési változatot (É. Kiss et al. 1999: 226-227). E sajátossága által tehát „különleges helyet foglal el a magyar szóképzés rendszerében” (Kiefer 2006: 55). Az *-i* képzőn kívül a *-ci*, *-csi* és *-si*, valamint az *-u*, *-kó* és *-ó* előtt is az alapszó csonkított változata áll: *Fer-i*, *csok-i*, *Jen-ci*, *fő-ci*, *Ter-csi*, *pul-csi*, *jog-si*, *ak-si*, *fiz-u*, *tet-kó*, *prot-kó*, *sap-ó*, *tes-ó*. Elsősorban főnevekhez járulnak, de számos esetben lerövidült melléknévhez csatlakozik elsősorban az *-i* képző, ilyenkor a derivátum is melléknév: pl. *csini* (< csinos), *izgi* (< izgalmas), *szimpi* (< szimpatikus), *furi* (< fura/ furcsa), *ari* (< aranyos), *uncsi* (< unalmas), *fincsi* (< finom). A kicsinyítőképzős származékok szófaját tehát lényegében az alapszó határozza meg (Tompá 1970: 400). Bár a *cuki* eredetileg a *cukor(ka)* főnévből rövidült, illetve a *cukrászda* rövidített formájaként is használatos, idővel melléknévként is elkezdtek használni, például *cuki ruci*. A magyar nyelvben akad néhány olyan példa is, amikor interakciós mondatzó rövidüléséhez járul az *-i*, például *figyi* (< figyelj), *köszí* (< köszönöm) (vö. Keszler 2000: 340), illetve *bocsi* (< bocsánat), *nyugi* (< nyugalom). De ide sorolható a *vili* is, ’világos/ érthető’ jelentésben. Melléknévként csak állítmányi funkcióban fordul elő, például: *Most már minden vili!* Kivételesen akár egy jelzős szerkezet is redukálódhat *-i*-képzős rövidüléssé, mint a *privi* (< privát e-mail/ üzenet) esetében.¹³² A becéző rövidülések tovább képezhetők: manapság igéket is képezünk belőlük, többnyire az egyik leggyakrabban használt, termékeny igeképzőnkkel, a *-z*-vel: *talizni* (találkozni), *telcsizni* (telefonálni), *szolizni* (szoláriumozni), *regizni* (regisztrálni) *nyüzsizni* (nyüzsögni).¹³³ Ezen kívül találkozhatunk *-i*-képzős rövidülésekkel összetételek elő- és utótagjaként, pl. *szolibarna* (< szoláriumbarna) illetve *szakdoli* (< szakdolgozat), sőt előfordul, hogy az összetett szó mindkét tagja *-i*-végű rövidülés, mint az *üzirözi* (< üzenetrögzítő) vagy az *örök harag* jelzős szerkezetből alkotott *örihari*¹³⁴ esetében (vö. még 5.3.3. fejezet).

¹³² vVö. „... a tagok egyre gyakrabban [...] privát e-mailben (új magyar *cyberszlangszóval* „priviben”) keresik meg egymást...” (Kiss/ Pusztai 1999: 31)

¹³³ Vö. Ladányi 2007: 109

¹³⁴ Ennek mintájára: *öribari* (<örök barátság). Vö. <http://www.hogymondom.hu/showslang.php?slang=örihari>

A németben az *-i* kicsinyítő képző nemcsak főnévhez vagy melléknévhez, hanem igéhez is járulhat, de a derivátum minden esetben főnév. A másik lényeges különbség a magyarhoz viszonyítva, hogy az alapszó nem minden esetben rövidül le. Főnévi alapszó esetében mindkét típusra találunk példát: csonkítással keletkezett pl. az *Ami* az *Amerikaner*-ből, a *Gisi* a *Gisela*-ból, az *Erdi* az *Erkunde*, a *Studi* a *Student*, a *Pulli* a *Pullover* szóból; de a teljes alapszóhoz csatlakozik az *-i* a *Jensi* (Jens), a *Schatzi* (Schatz) és a *Grufti* (Gruft) esetében. Melléknévből képzett becéző formáknál csak olyan példákat találtam, ahol a csonkítatlan alapszó kapja az *-i* végződést: pl. *Dumm-i*, *Süß-i*, *Schlaff-i*, *Doof-i*. Igéknél mindig az igetőhöz járul a kicsinyítő képző: pl. *Brummi* (brummen → Fernlaster); *Blinki* (blinken → Blinkgerät, Blaulicht); *Schmusi* (schmusen → einer, der gern zärtlich ist). Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy csak egy szótagú alapszavak esetében nem következik be rövidülés a toldalékolás előtt (vö. Greule 1983/84). Az *-i* végű derivátumok lehetnek hímneműek: **der** *Vati*, **der** *Brummi*; nőneműek: **die** *Omi*, **die** *Erdi*; illetve semlegesneműek: **das** *Blinki*, **das** *Gucki*. Főnévi alapszavaknál a képzett szó neme többnyire megegyezik az alapszóéval, de van kivétel: pl. a *Schatzi*, amelynek **der** a névelője, ha férfit jelöl és **die**, ha nőt, bár a *Schatz* alapszó hímnemű. A melléknévből képzett becéző alakok többsége hímnemű, mintha a *der Mensch*-re vonatkozó jelzőkből származnának: pl. *der Schlaffi* → „ein schlaffer Mensch“, *der Dummi* → „ein dummer Mensch“. Ha azonban kizárólag az egyik nemre használják a kicsinyítő képzős kifejezést, akkor a jelölt szó biológiai vagy grammatikai neme határozza meg a képzett szó nemét: **die/das** *Geili* („sinnlich veranlagtes Mädchen“). Igei alapú derivátumok esetében az a tendencia figyelhető meg, hogy a képzett szó neme ahhoz a főnévhez igazodik, melynek szinonimájaként használható: **das** *Gucki* (**das** Fernrohr), **der** *Brummi* (**der** Fernlaster), **die** *Strahli* (**die** Erkennungsmarke bei der Bundeswehr). Bár az *-o* képző messze nem olyan produktív, mint az *-i* (Androutsopoulos 2001: 29), a „Kurzwort“-ok közé sorolható példák hasonlóan jönnek létre. A *Prolo* < *Proletarier*, *Anarcho* < *Anarchist*, *Fascho* < *Faschist* esetében például a csonka szótőhöz kapcsolódik a képző. És itt is megtalálhatóak a melléknévből rövidülés nélkül képzett főnevek: *Normalo*, *Brutalo*, *Banalo*.

Összességében elmondható, hogy mindkét nyelvben jelen vannak a rövidülés, illetve szócsonkítás és egyidejűleg az *-i*, vagy egyéb (elsősorban kicsinyítő) képző hozzátoldásával létrehozott szavak, amelyek feltehetően egyfajta szóképzési mintát követnek. A németben Greule szerint ez az *-i*-re végződő szórövidülések egyszerű fonotaktikai mintája, vagyis szinte mindegyikük két szótagú, és az első szótag az esetek többségében nyílt szótag: *Kri-mi*, *Pro-mi*, *Zi-vi* (Greule 1983/84: 212). A magyarban

szintén analógiás úton, a becézett személynevek mintájára keletkeztek kicsinyítőképzős szórövidülések először a „gügyögő“ gyermeknyelvben, majd egyre nagyobb számban jöttek létre a felnőttek bizalmas nyelvhasználatában is. Az ehhez hasonló analógiák különösen akkor érvényesülnek a szóképzésben, ha nyelvileg gazdaságos formák létrejöttét eredményezik (vö. Schippan 1992: 120).

5.3.3. A rövidített szóalakok szóalkotási képessége

A „Kurzwort”-hoz és a magyar rövidített szóalakokhoz kapcsolódó szóképzési és szóösszetételi lehetőségeket használatuk előnyeinek bemutatása során részben már áttekintettem (vö. 4.1.2. fejezet). Ebben a fejezetben elsősorban azt szeretném megmutatni, milyen módon vehetnek részt rövidített formák új szavak alkotásában, és milyen morfológiai jellemzői vannak az említett szóalkotásoknak.

Tipológiai szempontból a német nyelvet flektáló, a magyart pedig agglutináló nyelvként szokták leírni. De a domináns flektáló típusjegyek mellett a németben agglutináló vonások is felfedezhetők, és a magyar nyelv meghatározó agglutináló típusjegyei is kiegészülnek flektáló vonásokkal (vö. Szűcs 1999: 90, Kiefer 2006: 74). Mivel ezek egy része éppen a szóalkotásban jelentkezik, utalni szeretnék az alábbiakban a jellemzőtől eltérő esetekre. Éppen a fentebb tárgyalt *-i* becéző és kicsinyítő képző az egyik kivétel a magyarban az alól a követelmény alól, hogy „a toldalékoknak a tőhöz (a tő valamelyik allomorfiájához) kell járulniuk annak megváltoztatása nélkül” (Kiefer 2006: 74). Más esetekben azonban valóban az az agglutináló jellegű szabály érvényesül, hogy a rövidített formákhoz – mint bemenetül szolgáló morfológiai alakzathoz – úgy illeszkednek a képzők, hogy az alapszó változatlan marad. A továbbiakban a Kiefer (2006) által termékenyként felsorolt képzőket tekintem át abból a szempontból, hogy hozzáadhatók-e rövidített szóalakokhoz.¹³⁵

Mozaikszavakból leggyakrabban az *-s* denominális főnévképzővel képezhetünk származékszót. Betűző ejtésű betűszavakhoz kötőhangzó nélkül (*tbc-s/ tébécés, tévés, géhás, BKV-s*), egybeejtett betűszavakhoz és szóösszevonásokhoz pedig kötőhangzóval kapcsolódik (*HÖK-ös, AIDS-es, meős, közértes, matfizes, fideszes, budagázos*). Néhány esetben, amikor a szórövidülés megmarad tőszóként, szórövidüléshez is járulhat ez a

¹³⁵ Egy képzésmód produktivitásának mércéjeként is szolgál, hogy az adott nyelvben létrejött betűszavakon működik-e (vö. Ladányi 2007: 49).

képző, például *laboros, fotós*; illetve jelentéstapadással létrejött rövidülésekhez is, például *autós, videós*. Nem jellemző ugyan, de előfordul a *-ság/-ség* képzővel alkotott derivátum is, például *AIDS-esség*.

Mellékneveket is képezhetünk betűszavakból, szóösszevonásokból és egyéb mozaikszókból egyaránt. Többek között az *-s* melléknévképzővel, mely szorosan összefügg az *-s* főnévképzővel: „minden olyan esetben, amikor termékeny módon képezhető *-s* képzős főnév, van egy neki megfelelő *-s* képzős melléknév is” (Kiefer 2006: 61). Például: *tbc-s/ tébécés beteg, tévés személyiség, géhás munkatárs, BKV-s dolgozó, HÖK-ös képviselő, AIDS-es beteg, meős részleg, közértes eladó, matfizés hallgató, fideszes képviselő, budagázos dolgozó*. De nem minden esetben van a melléknévi derivátumnak főnévi párja, például *áfás (számla)*. Kivételesen az is előfordul, hogy olyan valódi rövidítésből képezünk az *-s* szuffixummal új szót, melynek alapalakja nem elevenedett meg, tehát nem vált betűszóvá, a derivátum viszont a köznyelvben előfordul önálló szóként. Ilyen az *eü.* rövidítésből képzett *eü.s* melléknév (*eü.s dolgozó*). Bár kevésbé jellemző, de az *-ú/-ű, -jú/-jű* melléknévképzők is csatlakozhatnak rövidített szóalakokhoz: *aksijú* (pl. *lemerült aksijú laptop*), *tulajú* (pl. *több tulajú vállalkozás*), *áfájú* (pl. *kedvezményes áfájú termékek*), ahogyan a *-nyi* is: *művháznyi (közönség), (egy) busznyi (nyaraló), (egy) gyednyi (összeg)*. Gyakrabban alkot származékszót mozaikszókból a *-beli* képző. Ennek magyarázata az lehet, hogy a betűszavak és szóösszevonások döntő többsége tulajdonnévi, s főként intézményeket, szervezeteket jelölnek, a *-beli* pedig ilyen főnevek esetében (valamint országneveknél is) termékeny (pl. *USA-beli, ENSZ-beli, MSZP-beli, MAFILM-beli*).

Az igeképzők közül elsősorban az *-l* és a *-z* képzők járulnak rövidített szóalakokhoz: *maszokol, tévézik, meózik, trolizik, BMX-ezik, kft-zik*.¹³⁶ Az így képzett igékhez kapcsolódhat még az *-ás/ -és*, valamint az *-ó/-ő* deverbális nomenképző is, ily módon bővítve a rövidített formákból létrehozható új főnevek körét: *fogyózik → fogyózás/ fogyózó, tévézik → tévézés/ tévéző, BMX-ezik → BMX-ezés/ BMX-ező, maszokol → maszokolás/ maszokoló*.

Mivel a termékeny határozóképzők főként melléknevekhez kapcsolódnak, és csak a szórövidülések között van néhány melléknév – azok is az *-i* becéző-kicsinyítő képzősök között –, a szóképzésnek ez a lehetősége meglehetősen korlátozott, csupán egy-egy példát találunk. Ezek az *-n* szuffixum hozzátoldásával jöttek létre: *csinin, izgin, cukin*.

¹³⁶ A termékeny *-l* és *-z* igeképzők közül „rövidítések és betűszavak esetében csak a *-z* képző használható” (Ladányi 1999: 178). Ugyanakkor a *maszek* szóösszevonásból az *-l* szuffixummal képezhető ige: *maszokol*.

Bár a német nyelvben a flektáló típusjegyek dominálnak, a szóképzésben agglutináló jellegű vonások is megfigyelhetők. Szűcs felhívja a figyelmet a szóképzés „monozematikus” természetére, „amelyben a relatív tő továbbképzésével lépésenként mindenkor egy-egy jelentésösszetevő járul hozzá a sorozatszerű szintézishez” (Szűcs 1999: 82). „Kurzwort”-ból mint alapszóból viszonylag kevés lehetőség kínálkozik szóképzésre, de itt is ezt tapasztalhatjuk. Betűszóhoz mint alapszóhoz kapcsolható a *-ler* képző, mellyel személyeket jelölő főnevek képezhetők. A hozzáadott jelentéselem többnyire: ’egy csoport tagja/ követője’: A *Freikörperkultur* szóösszetételből alkotott *FKK* betűszóhoz kapcsolva az *FKKler* a „szabad testkultúra” hívét/ követőjét jelenti, míg a *CDUler* a párt tagjának megjelölésére szolgál. Ezek a derivátumok egyúttal egy nyelvileg gazdaságosabb formát testesítenek meg, hiszen egy szóban egyesítenek egy hosszabb szerkezetet: a *CDUler* parafrázisa például ’*jemand, der der CDU angehört*’ lehetne.

A melléknévképzők közül a *-haft*, és a *-mäßig* szuffixumokkal képzett „Kurzwort”-derivátumokra találunk egy-egy példát: *kripohaftes Verhalten* (Steinhauer 2007: 152), *TÜV-mäßig (ist das Auto in Ordnung)* (Steinhauer 2001: 13). A képzők változatlan alapszóhoz illeszkednek, még csak összekötőelem sem kerül a derivátumba.

Szintén nem jellemző az sem, hogy „Kurzwort”-ból konverzióval ige jöjjön létre. Csupán a 4.1.2. fejezetben felsorolt példákat idézik a szakirodalomban, mint egyedi jelenségeket. Kobler-Trill (1994) két betűszóból keletkezett ige (*CTen, dinen*) mellett egy „Silbenkurzwort”-ból (*Mofa*) alkotott igét említ: *mofeln*. Ennek az a sajátossága, hogy az alapszót megváltoztatva létrehozták a *mofel-* igetövet. A Steinhauer (2007) által említett példa, a *TÜV*-ből létrejött *tüven* ige a többi betűszóból keletkezett ige mintáját mutatja, ugyanakkor a *simsen* és *mimsen* igét egy magánhangzó betoldásával tették könnyen kiejthetővé. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy az *SMS* [es-em-es] és *MMS* [em-em-es] olyan betűző ejtésű rövidített formák, melynek fonetikai realizációja során nem nyílt szótagok jönnek létre, mint például a *CT* [ce:-te:] esetében. Összességében úgy tűnik, hogy a szóképzés terén a magyar rövidített szóalakok nagyobb aktivitást mutatnak.

Az összetételek alkotása ugyanakkor mindkét nyelvben számos lehetőséget kínál. Természetesen a rövidített szóalakokkal alkotott összetételek is a nyelvi ökonómia jegyében jönnek létre, hiszen sok esetben csak hosszabb szerkezet segítségével tudnánk kifejezni az adott jelentést, vagy a teljes alak felhasználásával egyáltalán nem is alkotható

szóösszetétel.¹³⁷ A rövid alak leggyakrabban előtagként szerepel (pl. *SPD-Abgeordneter*, *Zivi-Stelle*, *Matáv-számla*, *trafóház*), de lehet utótag is (pl. *Fußball-WM*, *szakdoli*), sőt esetleg mindkét tag lehet rövidülés (pl. *BBL-Schiri*, *NATO-Gipfel*¹³⁸, *foci-vb/ focivébé*, *NATO-csúcs*). A főnévi szóösszetételeken kívül mindkét nyelvben vannak melléknévi összetételek, melyeknek a rövidített szóalak a meghatározó tagja (pl.: *PVC-beschichtet*, *SPD-regiert*, *TÜV-fällig*, *aidskrank*, *aidsinfiziert*, *EU-weit*; *MSZP-közeli*, *evaköteles*, *labortiszta*, *UV-szűrős*). Érdekes jelenség, hogy egyes esetekben a betűszóval alkotott szóösszetétel utótagja voltaképpen a rövidített forma utolsó szava. A betűszavak motiválatlansága következtében az utolsó elem tehát megduplázódhat: például (*human immunodeficiency virus* >) *HIV-Virus*, *HIV-vírus*, (*Arbeitsbeschaffungsmaßnahme* >) *ABM-Maßnahme*, (*Persönliche Identifikationsnummer* >) *PIN-Nummer*, (*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* >) *TIT-társulat*, (*színész-újságíró rangadó* >) *SZÚR-rangadó*, (*informatíotechnológia* >) *IT-technológia*.¹³⁹

5.3.4. Szófaji kérdések és a rövidített szóalakok ragozási morfológiájának néhány kiemelt problémája

A német nyelvben rövidítéssel létrehozott szavak szinte kizárólag főnevek, csak néhány kivételt tartanak számon, mint például a *bi* (< *bisexuell*) és az *öko* (< *ökologisch*) melléknévek; igéket és névmásokat pedig egyáltalán nem rövidítenek (Barz 2005: 676).¹⁴⁰ A teljes alakokat áttekintve láthattuk, hogy egy-egy ritka kivételtől eltekintve (pl. mondatból létrehozott betűszó) a teljes alakok is főnevek, nagyon gyakran tulajdonnevek. A „Kurzwort” rendszerint megőrzi a teljes alakjának grammatikai tulajdonságait (Donalies 2007: 99), de előfordul, hogy a rövid forma neme eltér (pl. *die Fotografie* > *das Foto*, *die Lithographie* > *das Litho*, *die Information* > *die/ das Info*¹⁴¹), illetve a többes szám jele a rövidített alakok esetében jellemzően -s (ld. alább).

¹³⁷ Vö. ehhez még 4.1.2. fejezet: pl. *ZDF-Programm* - **Zweites-deutsches-Fernsehen-Programm*; *FAZ-Redakteur* - **Frankfurter(-)Allgemeine(-)Zeitung(s)-Redakteur*; *ELTE-tanrend* – **Eötvös-Loránd-Tudományegyetem-tanrend*; *MÁV-ellenőr* – **Magyar Államvasutak-ellenőr*

¹³⁸ *Gipfel(konferenz)* (vö. Steinhauer 2007: 153), hasonlóan a magyarban: *csúcs(találkozó)*

¹³⁹ Vö. Schröder 1985: 208, Barz 2005: 742

¹⁴⁰ Vö. még: „Das Deutsche beschränkt seine Kurzwortbildung fast ausschließlich auf den substantivischen Bereich. Die wenigen Ausnahmen betreffen einige Adjektive, die jedoch nur unflektiert und in prädikativer Funktion erscheinen können: *logo*, *opti*, *bio*, *öko*” (Nübling 2001: 193).

¹⁴¹ Ez utóbbi eset sajátos, hiszen valójában a *die Info* a *die Information*-hoz tartozó „Kurzwort”, a *das Info* tulajdonképpen a *das Informationsblatt* rövidített formája.

A magyarban is leggyakrabban főneveket, mégpedig jelentős számban tulajdonneveket találunk a rövidített szóalakok között (különösen a mozaikszavak csoportjában, melyekre gyakran külön terminust, a „mozaiknevek” megjelölést alkalmazzák).¹⁴² De a némettől eltérően más szófajok is jelen vannak: például melléknevek (*irtó* < *irtózatós*), igaz, hogy többségük nem tőszóként, hanem *-i* képzővel (*csini* < *csinos*, *izgi* < *izgalmas*), valamint mondatszók (*kösz* < *köszönöm*, *viszlát* < *viszontlátásra*, *bocs* < *bocsánat*). Elvértve találkozhatunk határozószókkal is, például a *talán*-ból rövidült *tán*, vagy az *s.k.* (*saját kezűleg*) rövidítésből megelevenedett betűszó, az *eská*¹⁴³, illetve a *körülbelül* rövidített formája, a szintén rövidítésből lett, betűző ejtésű írásmóddal is használt *kábé*. A *tök* szórövidülés, melynek teljes alakja lehetne a *tökéletes* melléknév is, a rövid formát azonban leginkább határozószói funkcióban használjuk (mintha a *tökéletesen*-ből rövidült volna): vagy egy másik határozószóval együtt (pl. *tök jól érzi magát*) vagy melléknév előtt (pl. *tök csini*).¹⁴⁴ A *tök* szerepelhet fokozó értelmű szóösszetételben is (*tökjó*) (vö. Székely 2001: 41). A *tök*-höz hasonlóan önállóan nem, hanem leginkább határozószóként (‘nagyon’ jelentésben) használjuk az *irtó* melléknevet is: *irtó kínos*, *irtó nehéz*, *irtó szép* stb. Ezek szintén fokozó értelmű szókapcsolatok (i.m. 39). Bár igéket a magyar nyelvben sem rövidítünk, rövidített szóalakokból viszont képezhető ige (vö. 5.3.2. fejezet).

Mivel a német rövidített szóalakok gyakorlatilag a főnév kategóriájába sorolhatók, a szakirodalomban is csak a főnévi „Kurzwort” flexiójával foglalkoznak. Ezért indokolt az alábbiakban az ezzel kapcsolatos kérdéseket összegezni.¹⁴⁵ A „Kurzwort”-nak, mint minden más főnévnek, van neme, mely – néhány kivételtől eltekintve (pl. *das Foto*) – alapvetően a teljes alakhoz igazodik, és ennek megfelelő a ragozása, bár ahogy Barz fogalmaz: „nicht mit der gleichen Striktheit wie bei nicht gekürzten Wörtern” (2005: 745). Az egyes szám birtokos eset, a teljes többes szám és a többes szám részes eset áttekintése szükséges, mivel ezek tekintetében mutatkozhat eltérés a „normális” főnevekhez képest (vö. Ronneberger-Sibold 2007: 278-283). Például a hím- és semlegesnemű rövid formák esetében nem mindig jelenik meg egyes számban az *-s* birtokos esetrag: *des Lkw/ Lkws*, *des Trafo/ Trafos* (Barz 2005: 745), gyenge főnevek pedig nincsenek a „Kurzwort”-ok között (Ronneberger-Sibold 2007: 279). A legszembetűnőbb eltérés a többes szám

¹⁴² Vörös szerint a közsói összetételekben és szerkezetekben fontosabbnak látszik a morfológiai motiváltság megőrzése, mint a nyelvi ökonómia (Vörös 1999-2000: 56).

¹⁴³ Vö. Grétsy/ Kovalovszky 1985: 197

¹⁴⁴ A „Magyar Grammatika” partikulaként tünteti fel (Keszler 2000: 340).

¹⁴⁵ A kevés számú melléknévi példa jelzőként ritkán, inkább predikatív szerkezetekben vagy mondatszóként fordul elő: *etwas ist logo; Kommst du mit? – Logo*. (Ronneberger-Sibold 2007: 284).

jelölésében mutatkozik (vö. 4.2.2. fejezet). A többes szám jelei közül előfordul az *-s*, *-e* és az *-(e)n*, de túlnyomórészt *-s* végződést kap a többes számú rövidített forma, ami a „normális” szavakra kevésbé jellemző. Az *-e* csak abban a kivételes esetben fordul elő, ha a „Kurzwort” „s-hangzóra” végződik: például *der Uffz* (< *Unteroffizier*), *die Uffze* (Ronneberger-Sibold 2007: 280). Az *-(e)n* többesjelre is csak elvétve találunk példát, ilyen az *LPGen* – leginkább az egykori NDK nyelvhasználatában (Steinhauer 2001: 10). A „DUDEN Grammatik” (2005) szerint is általában *-s* a többes szám jele, de előfordul, hogy jelöletlen marad, így két forma is használatos: *die AKWs/ AKW*, *die Lkws/ Lkw*. A magánhangzóra végződő rövid alakok azonban kötelezően megkapják az *-s*-t: *die Trafos*, *die UFOs*, *die Akkus* (Barz 2005: 745). Mivel a legtöbb „Kurzwort” többes számban *-s*-re végződik, ez eleve kizárja, hogy részes esetben *-n* ragot kapjanak. A kivételek közül pedig néhány többes számú alakja már eleve *-n*-re végződik, tehát az *-n* esetrag csak elvétve, az *-e* többesjel után fordul elő (pl. *den Laboren*, amennyiben a rendhagyó *die Labore* alakot használjuk a *die Labors* többes szám helyett) (vö. Ronneberger-Sibold 2007: 283).

A magyar rövidített szóalakok ragozásával egyáltalán nem foglalkozik a szakirodalom, csupán a toldalékok kapcsolásának helyesírási kérdései merülnek fel problémaként. Ennek valószínűleg az is oka lehet, hogy a szórövidülések, elvonással vagy mozaikszó-alkotással létrejött szavak ragozásában nem figyelhető meg eltérés a „normális” szavakhoz képest: az inflexiós morféma ugyanúgy meghatározott sorrendben követik egymást, és a toldalékolásnál figyelembe kell venni a hangkapcsolódási szabályszerűségeket. Pontosabb képet erről a kérdéstről e célból összeállított korpuszon végzett vizsgálat alapján kaphatnánk. Mivel a magyar rövidített formák többsége is főnév, a némethez hasonlóan a főnévi rövid alakok toldalékolására összpontosítva nézzünk néhány példát. Az egyalakú, magánhangzós végű névszótövekhez¹⁴⁶ hasonló rövid formák esetében a toldalék kötőhangzó nélkül csatlakozik: például *trafó* (< *transzformátor*) többes számban *trafók*, vagy az *EMU* (< *Európai Monetáris Unió*) betűszó tárgy esetben *EMU-t*. Az egyalakú, mássalhangzós végű névszótövekhez hasonló rövidített alakok (pl. *közért* < *Közégségi Élelmiszerértékesítő Vállalat* köznevesült formája; *BÁV* < *Bizományi Áruház Vállalat*) pedig kötőhangzót kapnak: *közérték*, *BÁV-ot*. Többalakú, mássalhangzós végű rövidülésre is van példa (*reptér*), ahol a teljes név utótagja (*tér*), mely változatlan maradt, többeseji időtartamot váltakoztató névszótő. Ilyen esetben például a *-t* tárgyrag vagy a többes szám jele is rövid váltóhangú tőalak után áll: *repteret*, *repterek*. A magánhangzós

¹⁴⁶ A névszótövek csoportosításához vö. Tompa 1970, Keszler 2000

végű, tövégi időtartamot váltakoztató (-a ~ -e végű) névszótövekhez (pl. *fa* : *fát*, *kefe* : *kefét*) hasonló betűszók is vannak, melyek toldalékoláskor – legalábbis a kiejtésben – követik ezt a mintát: *ELTE-t [eltét]*.¹⁴⁷ A közszói *áfa* és *eva* betűszavakhoz ugyanakkor kötőjel nélkül kapcsoljuk a toldalékot, és ilyenkor írásban is megjelenik a véghangzó nyúlása: *áfát*, *evát*.

Összegességében azt mondhatjuk, hogy a magyar rövidített szóalakok nagyobb szófaji gazdagságot mutatnak¹⁴⁸, a ragozást illetően pedig úgy tűnik, hogy a német „Kurzwort”-nak több sajátos vonása van.

5.4. A rövidítéssel létrejött szóalkotások szemantikai jellemzése

5.4.1. Szemantikai területek

A vizsgált szóalkotási mód a szókészlet bizonyos szemantikai tartományaiban különösen produktív. Erre utalnak már a korai megfigyelések is, ahogy a történeti áttekintésben korábban rámutattam: hagyományosan a jogi terminológiában, az egyetemi szóhasználatban, a katonai szókincsben és a névadás területén volt jellemző a rövidítés (vö. 2.1.1. fejezet). Ez a megállapítás napjainkban is helytálló, mint ahogy Kobler-Trill (1994) vizsgálata és későbbi kutatások is alátámasztják (vö. Bär/ Roelcke/ Steinhauer 2007).

A névadásban kiemelkedik a politika és a gazdaság (a különböző pártok, politikai és gazdasági szervezetek, vállalatok elnevezései), valamint még egy másik társadalmilag releváns terület: a természettudomány és technika világa (Kobler-Trill 1994: 200). A tudomány és technika, a gazdaság és a politika egyébként is jellemző területek, mint ahogy a kultúra és a sport, valamint a közlekedés is (vö. Poethe 1997: 201, Kiss/ Pusztai 2005).

Nübling a német és svéd rövidített szóalakokat vizsgálva állapítja meg, hogy az egyetemi élet szókincsében – a svédhez viszonyítva – feltűnően sok a rövidített szóalak a német nyelvben (Nübling 2001: 193).¹⁴⁹ Csak hogy néhány példát említsünk: *Uni* (< *Universität*), *Diss* (< *Dissertation*), *Prof* (< *Professor*), *UB* (*Universitätsbibliothek*). A magyar nyelvben szintén számos szórövidülés és betűszó keletkezett és jön létre

¹⁴⁷ A kiejtésben bekövetkező nyúlást írásban nem jelöljük (vö. AkH. 1984: 119, Mártonfi/ Laczkó 2004: 403).

¹⁴⁸ Ez összefügghet a magyar szófaji rendszer belső rugalmasságával is (vö. Szűcs 1999: 94).

¹⁴⁹ Lehetnek tehát nyelvspecifikus vonásai is a rövidítések által különösen érintett szemantikai területeknek, de erre vonatkozó vizsgálatokról nincs tudomásom.

napjainkban is az oktatás területén. A felsőoktatásban használatos például az *uv* (< *utóvizsga*), *zh* (< *zárthelyi*), *prof* (< *professzor*) stb. Természetesen itt nemcsak a jelentéstani szempont releváns, hanem a szociolingvisztikai tényezők is (vö. 4.3.1. fejezet), mint ahogy a fent megnevezett szemantikai területek közül több is köthető egyes társadalmi csoportok nyelvhasználatához, rétegnyelvekhez (pl. jogi és katonai szaknyelv).

5.4.2. A teljes alak és a rövidített forma tartalmi kapcsolata

A „Kurzwort” fogalmának körülhatárolása során (vö. 3.1.4. fejezet) már szembesültünk azzal a nehézséggel, hogyan is kell értelmeznünk azt a kitétel, miszerint a rövidült alak a vele azonos jelentésű eredeti teljes alak dublettje (Kobler-Trill 1994: 14), és a nyelvhasználatban a kettő felváltva jelenhet meg (Bellmann 1980: 369).¹⁵⁰ Később Kobler-Trill úgy módosította definícióját, hogy legalábbis „kezdetben” fennáll a lexikai variáció lehetősége (Kobler-Trill 2002: 453). Ahogy Steinhauer fogalmaz, „klasszikus esetben” az eredeti lexéma és a rövidített forma szinonimaként léteznek egymás mellett (Steinhauer 2007: 136). Ez a feltétel azonban nem mindig teljesül, hiszen a teljes és a rövid alak szemantikai és/vagy pragmatikai szempontból gyakran nem egyenértékű, nem cserélhetők fel szabadon egymással.¹⁵¹ A redukció morfoszemantikai motivációvesztéssel jár (Kobler-Trill 1994: 193), a demotiváció következményeként pedig akár önállósulhat is a rövidített forma, míg az eredeti teljes név és jelentés elhomályosul, ezért már nem funkcionálhatnak szinonimaként (példákat ld. alább). Bár a leírásokban rendszerint a morfológiai szerkezet redukciója kerül előtérbe, a fenti okok miatt szükséges a két szóalak tartalmi viszonyát is vizsgálni, hiszen – amint látni fogjuk – a rövidüléssel nem csak a formai oldalon következhet be változás.

A „Kurzwort” elvileg függő viszonyban van a teljes alakjától, elsődlegesen ugyanarra a denotátumra vonatkozik, mint a „bázislexémája”, így nem is teljesen önálló új szó – fogalmaz Kobler-Trill (1994: 14). Ezért is vonakodik néhány szerző a szóalkotás körébe sorolni a rövidített formák létrehozását (vö. uo.).¹⁵² Kobler-Trill szerint a „Kurzwort” „referenciális önállótlanága” extrém esetben odáig fokozódhat, hogy egy

¹⁵⁰ Vö. még: „In der sprachlichen Kommunikation treten Voll- und Kurzformen mit gleichem Objektbezug im Wechsel auf, sie alternieren miteinander” (Starke 1987: 61).

¹⁵¹ Vö. „Aus semantischen und pragmatischen Gründen sind Kurzwort und Vollform in Texten [...] nicht immer beliebig austauschbar (Barz 2005: 668).

¹⁵² A „Kurzwort” szó státuszának és a „Kurzwortbildung” szóalkotáshoz sorolásának kérdéséhez lásd még 3.1.1. fejezet.

ismeretlen rövid forma megnevezése eleinte nem közvetlenül, hanem csak egy „kerülőn”, vagyis a bázislexémán keresztül kapcsolódik a jeltárgyhoz (pl. „Kurzwort” *DKSB* → „Basislexem” *Deutscher Kinderschutzbund* → „Denotat” ‘*Deutscher Kinderschutzbund*’) (uo.). Különösen igaz ez a teljesen motiválatlan betűszavakra mind a német, mind a magyar nyelvben. Ugyanakkor Weber (2002) a rövid és hosszú forma tartalmi kapcsolatát elemezve rámutat bizonyos referenciális különbségekre. A rövidített szóalak metonimikus jelentésváltozással olyan referensre is vonatkozhat, amire a teljes alak nem:

„Man kann einen *BMW* fahren, kaufen oder reparieren, aber nicht die *Bayerischen Motorenwerke*. Ein Auto kann noch ein Jahr *TÜV* haben, aber nicht ein Jahr *Technischen Überwachungsverein*. [...] Studierende, die *Bafög* beziehen, bekommen nicht das *Bundesausbildungsförderungsgesetz*, sondern ein Stipendium nach diesem Gesetz.” (Weber 2002: 458)

Hasonlóképpen utazhat valaki a *BKV*-val, de nem a *Budapesti Közlekedés Vállalattal*, hanem annak valamely járatával. Vagy aki *szocpolt* kap, nem *szociálpolitikát* kap, hanem szociálpolitikai támogatás (gyermek után járó, vissza nem térítendő állami támogatás) keretében lakásépítési kedvezményt vesz igénybe.

Ugyan kevés példa van rá, de előfordul a metaforikus referencia is: például amikor az *Umwelt-TÜV* szóösszetételt használják az *Umweltverträglichkeitsprüfung* helyett (Weber 2002: 458). A *TÜV* (‘*Műszaki Minőség-ellenőrző Egyesület*’) rövid forma tartalmi kapcsolata alapján (az egyesület technikai biztonsági ellenőrzéseket végez) azonosítható a környezetkímélés szempontjából elvégzendő ellenőrző vizsgálatokkal. Magyar nyelvű példa lehet a tréfás-bizalmas (*nyugi* mondatszót tartalmazó) *nyugicukor* szóösszetétel használata a *nyugtató (tabletta)* helyett. Vagy az *SZTK-keretes szemüveg*, amely szerkezetben az „SZTK-keretes” jelző idővel az ’olcsó’ metaforájává vált, ugyanakkor tartalmazza a ’nem túl esztétikus’ konnotatív jelentést is.¹⁵³

Különleges szemantikai kapcsolat van az alapalak (összetett szó vagy állandósult szókapcsolat) és a rövidített forma között a magyar nyelvben elvonásnak vagy tapadásnak nevezett szóalkotási mód esetében, mely a német nyelvben is jelen van (*feketekáv* > *fekete*, *gyulai kolbász* > *gyulai*, *brassói aprópecsenye* > *brassói*; *Emmentaler Käse* > *Emmentaler*, *Frankfurter Würstchen* > *Frankfurter*, *Krakauer Wurst* > *Krakauer*). A

¹⁵³ Eredete: korábban a *Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ* támogatásával kedvező áron lehetett szemüveget vásárolni, de a vásárló nem válogathatott kedvére a legdivatosabb, legszebb keretek között.

szóalkotás során módosul az alapszó jelentése, hiszen az elmaradó tag jelentését is a másik tag veszi fel (vö. Grétsy/ Kovalovszky 1985: 590).

Bár a definíció szerint keletkezésük időpontjában a rövidített alakok a teljes név „szemantikai dublettjei”, a szinonim kapcsolat idővel meggyengülhet vagy teljesen elveszhet (vö. Schröder 2000: 98). Egyrészt főként a betűszavakat érintő morfológiai motiválatlanság, másrészt a rövid formák viszonylagos önállóságának példái azok a szóösszetételek is, melyekben a rövidített alak utolsó eleme megismétlődik (vö. 5.3.3. fejezet): pl. *Bafög-Gesetz*, *ABS-System* stb. (ld. még Augst 2001: 224, Steinhauer 2001: 11).

A teljes alak akár egészen el is tűnhet, pontosabban annyira háttérbe szorul, hogy így gyakorlatilag a rövidített forma lesz az új teljes alak. Augst például szinkrón szempontból teljes alaknak tekinti azokat a rövidített szóalakokat (*Radar*, *Laser*, *Fax*, *CD-ROM*), melyeknek teljes nevét alig ismeri valaki, hiszen ezek esetében semmi sem utal a diakrón redukcióra (Augst 2001: 223). Eichinger szerint a rövid alak a kifejezési forma egyfajta metaforájává válik, így sok hasonlóságot mutat a frazeologizmusokkal (Eichinger 2000: 34). Úgy vélem, ez különösen az idegen eredetű rövidített szóalakok esetében fordul elő. A magyar *lézer* szó például olyannyira önállósult, hogy még írásképe sem emlékeztet az eredeti rövid formára (*LASER*), az pedig végképp elhalványult, hogy az angol nyelvben ez egy betűszó (a teljes név: *light amplification by stimulated emission of radiation*).¹⁵⁴ Ezen kívül a gyakran használt rövidített szóalakok önállóvá válását mutatja, hogy bár eredetileg a teljes alak által voltak motiváltak, a nyelvhasználó már nem aktualizálja emlékezetében az egész formát (mint ahogy a Kobler-Trilltől fentebb idézett *DKSB* példájánál feltehetően ez szükséges): a *Kino*, *Bus*, *Auto* és a magyar *mozi*, *autó*, *busz* közvetlenül betöltik megnevező funkciójukat.¹⁵⁵ A *dutyi* pedig olyannyira kiszorította teljes változatát, a régi nyelvjárási eredetű, 'kis sötét kamra' jelentésű *duttyán*-t, hogy manapság legfeljebb néhány nyelvész ismeri a 'börtön' jelentésű rövidített forma eredetét (vö. Grétsy 1976: 13, Zaicz 2006: 161).

A rövid formák önállóvá válása teszi lehetővé az ún. „predikációmentes referenciát” is, különösen tulajdonnevek esetében (lásd még 4.1.3. fejezet). Weber a következőképpen fogalmaz: „Die Referenz erfolgt unmittelbar über die Kenntnis der

¹⁵⁴ Az idegen eredetű rövid formák teljes alakjai általában egyébként sem használatosak az átvevő nyelvben, ezért ezeket a rövidített alakokat több kutató nem is tárgyalja „Kurzwort”-ként (vö. 3.1.4. fejezet).

¹⁵⁵ Vö. Starke 1987; lásd még: „Die Kurzformen dienen ihm [dem Sprachbenutzer] als eigenständige Benennungen zur Identifizierung des Denotats, ein Bedürfnis nach Motivation mit Hilfe der Vollform besteht in der Regel nicht” (Schröder 1985: 205).

Beziehung zum Referenten und nicht über die Bedeutung der Langform” (2002: 459). Az *ARD* példáján szemlélteti, hogy az *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland* kifejezés nem egyszerűen a TV-adó neve, hanem részletesen leírja annak szervezeti formáját is, míg az *ARD* betűszó minősítés nélküli elnevezést biztosít. Ennek a jól ismert betűszónak egy felmérésben 25 diák közül csak három tudta helyesen megadni a teljes alakját, míg a többiek az „Allgemeiner Rundfunk Deutschlands” formát vagy egyszerűen csak annyit mondtak, hogy „erstes Programm im Fernsehen” (uo.), tehát többségük közvetlenül a denotátumhoz kapcsolta a rövid alakot. Weber felhívja a figyelmet továbbá arra, hogy a rövidített szóalak referenciális funkciója megmarad azokban az esetekben is, amikor a név viselőjének a teljes névben megjelölt tulajdonságai megváltoznak. Például a *Deutsche Bahn AG* rövidített formája továbbra is a korábbi név (*Deutsche Bundesbahn*) alapján alkotott *DB* betűszó (2002: 459). Ahogy a *Kereskedők és Vendéglátók Országos Érdekvédelmi Szövetsége* is megtartotta régi nevének (*Kiskereskedők Országos Szövetsége*) betűszóváltozatát (*KISOSZ*).

A rövid formák tartalmi és formai önállósulásának egyes példái (többek között a *Laser* és *Aids*, melyeknek teljes alakja csak az angol nyelvben létezik) Weber szerint azt támasztják alá, hogy még a referencia azonossága esetén is jelentéskülönbséget kell feltételeznünk, mert a rövidített alak más szómezőkben és lexikai kombinációkban működik.¹⁵⁶ Nemcsak az idegen eredetű teljes alakoknál jelenik meg ez az eltérés, hanem akkor is, ha az eredeti lexéma ugyanannak a nyelvnek egy másik nyelvváltozatában szerepel. A hétköznapi nyelvhasználó a *PVC* betűszót nem tudja azonosítani a számára érthetetlen szaknyelvi *Polyvinylchlorid / polivinil-klorid* terminussal, hanem inkább a ’műanyag padlóburkolat’ jelentést rendeli hozzá (vö. Weber 2002). A betűszó szaknyelvi teljes alaktól való elszakadását, a köznyelvben önálló szóvá válását mutatja a magyar nyelvben használt, a betűző kiejtést követő *pévécé* írásmód is.

A rövidített szóalakok önállóvá válásának példái azok az esetek is, amikor a rövid forma – ahogy Augst fogalmaz – „átmotiválódik”. A német *D-Zug* (< *Durchgangszug*) ma olyan gyorsvonatot jelent, amely nem áll meg minden állomáson, eredetileg azonban a „Durchgang” arra utalt, hogy az utasok leszállás nélkül, vagonról vagonra végigmehetnek a vasúti kocsikon (Augst 2001: 224). A demotiváció pedig akár olyan helyzetet is

¹⁵⁶ „Ohne die englischen Langformen *light amplification by stimulated emission of radiation* und *acquired immune deficiency syndrome* bestimmt man die Bedeutungen von *Laser* und *Aids* eher ganzheitlich als ’Gerät zur Erzeugung eines gebündelten Lichtstrahls’ bzw. ’tödliche Immunschwächekrankheit’ und ordnet sie in die Wortfelder der optischen Geräte bzw. der Krankheiten ein” (Weber 2002: 458).

eredményezhet, mint az *ONKO* márkanév, melyet egy brémai kávépörkölő üzem egy koffeinmentes kávé neveként (*Kaffee ohne Koffein*) védetett le, amit később *Kaffee-HAG*-nak neveztek el. A feleslegessé vált, de már védett nevet pedig egy koffeintartalmú kávé kapta meg (uo.).¹⁵⁷

Az *EMKE/ Emke* (< *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*) betűszó eredetének elhomályosulására hívja fel a figyelmet Deme (1955: 397): „...ezt a nevet a pesti ember nem az egyesületről, hanem a róla elnevezett körüti kávéházról ismerte. [...] az egyesület betűiből alakult rövidítést tartalmazó *Emke-kávéház* és a személynevet tartalmazó *Bodó-kávéház* között senki sem érzett különbséget”. A *maszek* (< *magánszektor*) szóösszevonás pedig, melynek eredeti jelentése ’magánszektorba tartozó; magánszektorban dolgozó személy’, oly mértékben önállósult, hogy a rövid szóalak a korábbi diáknyelvben (1968) felvette a ’nagyon jó’ jelentést (vö. Zaicz 2006: 519).

A szemantikai áttetszőség csökkenése előnyökkel is járhat (vö. még 4.1.3. és 4.1.5. fejezet), de nehézséget is jelenthet a rövidített szóalakok használata során (vö. 4.2.1. fejezet), amelyek közül az egyik leggyakoribb a betűszavak homonímiája (pl. *GHS* < *Gesamthochschule / Grund- und Hauptschule*, *BKI* < *Bányászati Kutatóintézet / Budapesti Közúti Igazgatóság* stb.). De homonim kapcsolat lehet rövidített szóalak és a lexikon már meglévő elemei között is. A továbbiakban ennek az érdekes és meglepően gyakori jelenségnek néhány példáját tekintem át.

5.4.3. Létező lexikai egységekkel homonim rövidített szóalakok

Egyes rövidített formák hangalakja véletlenül vagy szándékosan megegyezhet más szavakkal (vö. 4.1.5. fejezet). Az íráskéjük azonban gyakran eltér, az ilyen „Kurzwort”-ok és magyar mozaiknevek nagy részét ugyanis csupa nagybetűvel írjuk.

Előfordul, hogy már az eredeti elnevezést úgy alkotják meg, hogy abból valamely közszóval vagy tulajdonnévvel azonos alakú rövid forma jöhessen létre. Bellmann szerint ilyenkor a demotivációt továbbviszik a re- illetve átmotiválás irányába, s az így létrehozott rövidített szóalakok a mindenkori referenciális jelentésük mellé nyernek egy másodlagos szemantikai kapcsolatot a lexikonban már létező szóegységhez (Bellmann 1980: 379). A homonim rövidített szóalakok „profitálnak” az azonos alakú szavak pozitív vagy negatív értékéből (Weber 2002: 459). Ebből adódóan – Weber terminusával – „evokatív

¹⁵⁷ Szigorú kritériumok alapján ugyan az *ONKO* nem számít „Kurzwort”-nak (vö. Donalies 2007).

különbség” jöhet létre a teljes alak és a belőle rövidült forma között. Így például a kifejezetten pozitív gondolatokat felidéző „Kurzwort”, az *Erfolg* (< *Ermittlungssystem für optimal lukrative Geldanlagen*), vagy a *Fidesz* (< *Fiatal Demokraták Szövetsége*) szóösszevonás konnotációjában eltér a semleges hangulatú teljes alakjaiktól. Ugyanakkor arra is van példa, hogy a rövidítéses szóalkotással létrejött homonim forma visszahat a szókincsben már korábban meglévő szó konnotációjára. A *Nazi* (< *Nationalsozialist*) „Kurzwort” megalkotásával az *Ignaz* személynév Bajorországban ismert *Nazi* becező formája negatív konnotációt kapott (vö. Bellmann 1980: 380).¹⁵⁸

Vannak közszóval homonim formák, melyek feltehetően csak véletlen egybeesés vagy a játékos szóalkotás eredményének tekinthetők: pl. *MÉH*¹⁵⁹ < *Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt*, *KÚT* < *Képzőművészek Új Társasága*, *Kösz* < *Könnyűipari Szervezés Intézet*, *KÉSZ* < *Katonák Érdekvédelmi Szövetsége/ Keresztény Értelmiségiek Szövetsége*, *KÖSZ*¹⁶⁰ < *Középiskolai Önkormányzatok Szövetsége/ Községi Önkormányzatok Szövetsége*; *OBST* < *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie*, *GIFT* < *Gesellschaft für interdisziplinäre Forschung Tübingen*, *GUT* < *Gemeinwirtschaftliches Unternehmen für Touristik*, *NUR* < *Neckermann und Reisen GmbH*, *GAU* < *Größter anzunehmender Unfall*, *GONG* < *Güterzug ohne nennenswerten Grenzaufenthalt*, *JULI* < *Junge Liberale*, *GIB* < *Gesellschaft für innovative Beschäftigungsförderung*. Ritka, de előfordul, hogy a homonímia nem mozaikszó-alkotással, hanem más rövidítéses technikával létrejött rövid forma és egy közszó között áll fenn. Erre példa a *klímaberendezés* szóösszetételből jelentéstapadással létrejött *klíma* rövidített szóalak, mely azonos alakú az 'éghajlat' alapjelentésű főnévvel.

A szokatlan szegmensválasztás miatt minden bizonnyal szándékos a homonímia a *Manacs* (< *Magyar Narancs*) (vö. 5.3.1. fejezet) és a *Kéve* < *Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete* esetében. De előfordul, hogy egyértelmű vagy erősen feltételezhető szemantikai kapcsolat van a teljes alak és az ismert lexéma között, s ez is szerepet játszhatott a rövidített forma megalkotásakor. Ilyen például a *FÜGE* < *Független Gondolkodók Egyesület*, *HuMusz* < *Hulladék Munkaszövetség*, *ZA-KO* < *Zalai Konfekció*, *VIDOR* < *a Vidámság és Derű Országos seregszemléje*, *JÓFEJ* mozgalom/kampány –

¹⁵⁸ Ugyanez elmondható a magyar *Ignác* keresztnévről is, melynek szintén ismert a *Náci* becező alakja. Vö. még Kobler-Trill 1994: 93.

¹⁵⁹ Sajátossága, hogy nemcsak az írásmódja, hanem a kiejtése is eltér a *méh* szótól, amelyben a szóvégi *h* hangzót nem ejtjük.

¹⁶⁰ A *KÉSZ* és *KÖSZ* egyúttal példa a rövidített szóalakok közötti homonímiára is.

*Józan Felelős Járművezető*¹⁶¹, *NANE*¹⁶² < *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület*. Német példát nehezebb találni, a szakirodalomban is csak a *SPERBER* < *Suffixanalyse-Programm mit Erkennung von Bedeutungsrelationen*¹⁶³ olvasható, de talán ide sorolható a *DIET*¹⁶⁴ < *Deutsches Institut für Ernährungsmedizin und Diätetik* és a *BAUM* < *Bundesdeutscher Arbeitskreis für umweltbewusstes Management*.

Kedveltek a tulajdonnevekkel homonim rövidített szóalakok: például *EVA/ Eva* < *Energetische Verwertungsanlage/ Eisenbahn-Verkehrsmittel AG*, *SOFI*¹⁶⁵ < *Soziologisches Forschungsinstitut*, *LILI* < *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, *ALI* < *Autofahrer Leit- und Informationssystem*, *ERNA* < *Elektronische rechnergesteuerte Nachrichtenvermittlungsanlage*, *GEORG* < *Gemeinschaftsorganisation Ruhrkohle GmbH*; *MONA* < *Magyarországi Női Alapítvány*, *ORSI* < *Országos Röntgen- és Sugárfizikai Intézet*, *ÁGOTA* < *Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett F fiatalok Támogatásáért Alapítvány*, *MANCI* < *Magyar és Nemzetközi Cikkek*, *MARIA* < *magyar református ifjúsági adatbázis*, *MÁRK* < *Magyarországi Általános Rottweilerklub* stb. A személynevekkel egyező hangalakú rövid formáknak, mint megszemélyesítő metaforáknak, van egyfajta emberi tulajdonságokkal felruházó hatása (vö. Bellmann 1980: 380). Ez lehetőséget biztosít a nyelvi játékokra, mint például az „*EVA*” *versüßt Bahnkunden das Leben* szalagcím esetében (Kobler-Trill 1994: 96).

De közszóval homonim mozaikszó is lehet reklámcélú nyelvi játék eszköze. Például a *KÖZÉRT* vállalat egy régi reklámszlogenje: *Mindent a közért!* (Grétsy 1962: 389), vagy a közlekedési vállalat korábbi jelmondata szerint *Hévvél a szabadba!* (Kovalovszky 1977: 148) (vö. 4.1.5. fejezet).

¹⁶¹ A Magyar Sörgyártók Szövetsége 2005-ben indította útjára a JÓFEJ, azaz a „Józan, Felelős Járművezető” kampányát, amivel az ittas vezetés megelőzése érdekében lép fel. Elképzelhető, hogy az akció neve eleve úgy jött létre, hogy figyelemfelkeltő és pozitív konnotációjú rövidített formát lehessen alkotni.

¹⁶² Ennek a mozaikszónak az a sajátossága, hogy nem egy másik szóval, hanem egy mondattal azonosítható: *Na ne!*

¹⁶³ Az elemző és felismerő program neve és az éles látásáról ismert karvaly közötti szemantikai kapcsolat (vö. Kobler-Trill 1994: 94)

¹⁶⁴ Bár az írásmód eltér, a „Kurzwort” alapján a *Diät* szóra asszociálunk.

¹⁶⁵ *EVA* és *SOFI* szintén példa a „Kurzwort”-ok közötti homonímiára is. Az utóbbi rövid alakot – bár *Sofi* írásmóddal – használják a *Sonnenfinsternis* rövidítésére is. Erről a formáról ld. bővebben Kobler-Trill 2002b.

5.4.4. Az *-i* végű rövidülések szemantikai jellemzői¹⁶⁶

A származékszó jelentésének magvát az alapszó hordozza, amelyhez hozzájárul a képző jelentése.¹⁶⁷ Az *-i* képző alapvetően mindkét nyelvben kicsinyítést, becézést fejez ki. Az alábbiakban azt tekintem át, milyen jelentésű alapszavakhoz járul, és milyen jelentésárnyalatot fejez ki a csonkított szótőhöz járuló *-i* szuffixummal képzett származékszó.

Mint ahogy már említettem, mindkét nyelvben megtaláljuk a személyeket jelölő, *-i*-re végződő becéző formákat (vö. 5.3.2. fejezet). Újabban azonban már nem csupán keresztnemekhez, hanem családi nevekhez is kapcsolódik, sőt gyakran híres embereket is „becézünk”: *Gorbi* (Gorbacsov), *Schumi* (Schumacher). Érdekes jelenség, hogy a tulajdonnevek közül nemcsak személy- és állatneveket kicsinyítünk, hanem időnként földrajzi neveket vagy intézményeket, sőt emlékműveket is: a magyarok a Balatont *Balcsinak*, a Császár fürdőt *Csaszinak*, a Lipcse környékiek pedig a Népek Csatája Emlékművet (*Völkerschlachtsdenkmal*) *Völki*-nek nevezik. A személyeket jelölő köznévi rövidüléseken kívül (*Alki* < *Alkoholiker*; *Studi* < *Student*) a németben elsősorban tárgyakat neveznek meg így „kedveskedve”: *Kuli* (< *Kugelschreiber*), *Trab(b)i* (< *Trabant*). Ezek a szavak többnyire az adott személyekhez vagy tárgyakhoz fűződő pozitív, jóindulatú illetve bizalmas viszonyulásról tanúskodnak. Vannak azonban olyan esetek, amikor a kicsinyített szórövidülés ironikus, sőt esetleg lekicsinylő jelentésárnyalattal bír. Ezek közé tartoznak a német *Knacki* (a „verknacken“ igéből: ’Häftling’), *Alki* (< *Alkoholiker*), *Drogi* (< *Drogenabhängiger*), s bár a magyarban talán ritkább, itt is találunk néhány példát: *hitgyüli* (hitgyülekezet), *öngyi* (öngyilkos), *vaksi*, *komcsi*. A németben különösen a melléknévből képzett *-i* végű származékszavakra jellemző, hogy negatív tulajdonságokkal rendelkező személyt jelölnek, s elsősorban a lustasággal, butasággal kapcsolatosak: *Blödi*, *Doofi*, *Schlaffi* (Androutsopoulos 2001: 28).

A német nyelvű példák között található olyanokat is, ahol az alapszó a képzés során bizonyos fokú jelentésváltozáson ment át, illetve specifikálódott a jelentése. A *Fundi* például nem általában fundamentalistát jelent, hanem a Zöld Párton belül egy bizonyos fundamentalista irányzat képviselőjét, illetve a *Sponti* sem egy spontán személyt jelöl, hanem egy spontaneista baloldali csoport tagját. Előfordul az is, hogy az *-i* szuffixummal képzett szó olyan új jelentést hordozó elemévé válik a szókincsnek, amely jelentéstartalom

¹⁶⁶ Vö. még 4.4.1. fejezet – az *-i*-végű rövidülések az ifjúság nyelvében.

¹⁶⁷ „A képző jelentésén azt a jelentésmódosító szerepet, jelentésmozzanatot értjük, amelyet az alapszó jelentéséhez viszonyítva a származékszóban betölt” (A. Jászó 2004: 305).

kifejezésére addig nem létezett önálló szó: pl. *Grundi* („Wehrpflichtiger in der Grundausbildung“) (vö. Kobler-Trill 1994: 133).

Magának a rövidített szóalaknak is bővíthet a jelentése: a magyar *mozi* a filmek zsargonjában manapság ’film(alkotás)’ jelentésben is szerepel (vö. Grétsy/ Kemény 2005: 385).

A német nyelvben az *-i* suffixummal gyakran együtt említik az *-o*-t is, mely hasonlóan viselkedik (lásd még 5.3.2. fejezet). Szemantikai szempontból azonban eltérés figyelhető meg. Bár az *-i*-re végződő rövidülések is gyakran pejoratív jelentésárnyalattal bírnak, az *-o* képző esetében szinte mindig lenéző, negatív jelentésük van (Androutopoulos 2001: 29, Steinhauer 2001: 3). Jellemzően politikai hovatartozást vagy valamilyen cselekvésmódot jelölnek *Anarcho* (< *Anarchist*), *Fascho* (< *Faschist*), *Krawallo* (< *Krawallmacher*), *Realo* (< *Realpolitiker*), *Radikalo* (< *Radikaler*) (uo.).

A mindkét nyelvben megtalálható továbbképzett rövidülések legfontosabb szemantikai jellemzője tehát, hogy denotatív jelentésükön túl kontextustól független konnotatív jelentéssel rendelkeznek, mely megkülönbözteti őket teljes alakjuktól.

5.5. A rövidítéssel létrejött szóalkotások stilisztikai és pragmatikai jellemzése¹⁶⁸

Arra a kérdésre, hogy „Mivel foglalkozik a pragmatika?“, különböző válaszok születtek, valójában a nyelvészetben nem beszélhetünk egységes pragmatikaértelmezésről (vö. Kiefer 2006: 223). Valamennyi felfogásra érvényes azonban a következő, általánosan megfogalmazott jellemzés: „A pragmatika a nyelvnek a különböző kontextusokban különböző célok elérése érdekében való használatát vizsgálja, elsősorban nyelvészeti megközelítésben” (i.m. 224). A nyelvhasználat jelenségeivel azonban más nyelvészeti diszciplínák, többek között a stilisztika is foglalkozik. Amennyiben a rövidített szóalakok azon tulajdonságait szeretnénk feltárni, melyek hatással vannak arra, mikor és hogyan használjuk ezeket az ökonomikus szóalkotásokat a különböző kontextusokban különböző célok elérése érdekében, szinte lehetetlen élesen elkülöníteni az egyes tényezőket. Ezért a legfontosabb stilisztikai és pragmatikai kérdéseket együtt ismertetem az alábbiakban, többször visszautalva a negyedik fejezetre, ahol az alapvető nyelvhasználati funkciókat már bemutattam.

¹⁶⁸ Vö. még 4. fejezet.

5.5.1. A teljes alak és a rövidített forma eltérő stilisztikai és pragmatikai jegyei

Bellmann szerint az esetek többségében a „Kurzwort” és eredetije nem szemantikai, hanem pragmatikai-szituációs jegyeik alapján különböznek egymástól (Bellmann 1980: 378). Ezekkel az ismérvekkel azonban eddig még e sajátos szóalkotási mód vizsgálatára specializálódott kutatási terület, a „Kurzwortforschung” sem foglalkozott részletesen (vö. Michel 2006).

A rövidített szóalakok funkcióit (lásd még 4.1. fejezet), mint már korábban is utaltam rá (vö. 4.6. fejezet) Michel szerint a kommunikációelméletből ismert Lasswell-formula alapján kellene áttekinteni: „Wer gebraucht Kurzwörter also wann, wie, zu wem und wozu?” (Michel 2006: 72). A „ki” kérdés a küldő szociolingvisztikai tényezőire (kor, nem stb.) vonatkozik (vö. 4.3.1. fejezet), a „mikor” a szituatív szempontokra, a „hogyan” a rendszernyelvészeti síkra (vö. 5. fejezet ezt megelőző alfejezetei), a „kinek” a befogadóra¹⁶⁹, a „mi célból” pedig a konkrét funkcióra kérdez (vö. 4.1. fejezet), vagyis az elérendő hatásra (uo.). Számunkra tehát a továbbiakban leginkább a „mikor” kérdés kerül a középpontba, vagyis hogy milyen helyzethez köthető a rövidített szóalakok használata, és milyen tényezők befolyásolják, mikor részesítjük előnyben a rövid alakot az eredetivel szemben.

A korábbi fejezetekben is történt már utalás egyes rövidített alakok sajátos stilisztikai és pragmatikai jegyeire (lásd többek között 4.1.4. fejezet). A nyelvi ökonómia elsődleges szempontján kívül számos oka lehet annak, hogy a nyelvhasználó egy adott kontextusban miért a rövid formát használja a teljes alak helyett: talán éppen a rövid forma más stílusréteghez való tartozása miatt (vö. 4.3.2. fejezet), mert másokkal, például egy adott szociális csoporttal való összetartozását akarja jelezni (szakmaiság vagy bennfentesség érzése miatt), mert el akar határolódní más nyelvhasználóktól vagy éppen az adott teljes formához kapcsolódó jelentéstartalomtól stb.

Mivel a rövidített szóalakok stilisztikai leírásának nincs kidolgozott rendszere, csak a szótárakban esetleg jelölt stílusérték lehet irányadó a besorolásnál (vö. 4.5. fejezet), az alábbiakban Tolcsvai Nagy a stílus összetettségét szem előtt tartó modellje segítségével szeretném röviden bemutatni az eddigi leírások alapján megfogalmazható jellemzőket. Tolcsvai Nagy három egymással összefüggő tartományban írja le a stílust: a nyelvi potenciál, a szociokulturális tényezők, valamint „a szöveg feldolgozási műveleteiből eredő,

¹⁶⁹ „Noch gänzlich unerforscht ist bisher die Empfängerperspektive der Innovation, d.h. der Deutungs- und Dekodierprozess seitens des Empfängers” (Michel 2006: 75).

a szövegértelem részeként funkcionáló stílusstruktúra, amely mind a nyelvi potenciál, mind a szociokulturális tényezők stílusjellemzőit egymásra hatásukban egyesíti a szövegalkotás és a szövegértés interaktív folyamatában” (Kiefer 2006: 632). Úgy vélem, hogy a rövidített szóalakok stilisztikai leírásában kiemelkedő szerepet kell kapniuk a szociokulturális tényezőknek, melyek szempontjai Tolcsvai Nagy szerint a következők: a magatartás (durva, bizalmas, közömbös, választékos), a helyzet (informális, közömbös, formális), az érték (értékmegvonó, közömbös, értéktelítő), az idő (közömbös, régies, újszerű), és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok szempontja (sztenderd, nyelvjárási, városi népnyelvi, diáknyelvi, a szépirodalom történeti stílusrétegeibe tartozó stb. – ez a szempont a legnyitottabb). Az egyes változók tartományai tehát egy-egy skálán helyezkednek el (vö. Kiefer 2006: 642-646).¹⁷⁰ Konkrétan az egyes rövid formák is leírhatók e modell jegyei alapján, akár teljes alakjukkal párhuzamba állítva is (pl. lásd 5. táblázat).

	<i>tulajdonos</i>	<i>tulaj</i>
magatartás szerint	közömbös/ választékos	bizalmas
helyzet szerint	közömbös/ formális	informális
érték szerint	közömbös/ értéktelítő	közömbös/ értékmegvonó
idő szerint	közömbös	közömbös
a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok szerint	sztenderd	városi népnyelvi

5. táblázat

Teljes alak és rövidített formájának stílusjellemzői a szociokulturális tényezők alapján

De a rövidítéses szóalkotás produktumai általánosan is jellemezhetők a stílus három alaptípusának megfelelően (vö. Kiefer 2006: 644). E szerint a teljes alakok vagy az első („főképp a választékos, értéktelítő, sztenderd, irodalmi tartományok jellemzőit mutatják”), vagy a második („általánosságban közömbös típus”) kategóriába sorolhatók, míg a rövidített szóalakok vagy a második, vagy nagyon gyakran a harmadik típusba („amelyben a stílustartományok általában bizalmas, durva, informális, értékmegvonó, városi népnyelvi,

¹⁷⁰ Vö. még: Tolcsvai Nagy 1996

diáknyelvi értéket kapnak”) (uo.).¹⁷¹ Ugyanakkor megfigyelhető a rövid formák körében is az a 20. századi jelenség, mely általánosan jellemző az európai nyelvekre: „a stílusváltozások legfőbb iránya a bizalmas és informális elemek közömbössé, sőt formálissá válása” (Kiefer 2006: 648).¹⁷² Bár a „Kurzwort”-nak lényegesen gazdagabb szakirodalma van, mint a hasonló magyar szóalkotásoknak, a jelenséggel foglalkozó leírásokban szinte alig van konkrét utalás a stilisztikai-pragmatikai jellemzőkre.¹⁷³ Mégis ezek alapján, és a magyar szakirodalomban a szórövidülések és mozaikszók használatához kapcsolódó, elsősorban nyelvemlék írások¹⁷⁴, valamint a példaanyag alapján egyértelműen körvonalazódik, hogy a német és a magyar rövidített formák hasonló stilisztikai jellemzőkkel bírnak.

Mint fentebb már utaltam rá, a rövidítéses szóalkotás pragmatikai szempontú vizsgálata eddig még feltáratlan területnek számít, egyáltalán a szóalkotástan pragmatikai megközelítése viszonylag új kutatási irány, és számos megválaszolandó kérdést tartogat (vö. Elsen/ Michel 2007). Hogy a társas interakció során milyen tényezők befolyásolják a rövid formák használatát teljes alakjuk helyett, levezethető a rövidített szóalakok negyedik fejezetben ismertetett funkcióiból. Ezeket összegezve azt mondhatjuk, hogy a racionális szövegalkotás eszközeként egy adott – gyakran beszélt nyelvi – kontextusban a teljes alak motivációjának kikapcsolásával biztosítanak alternatív kifejezési formát, melyek olykor kisebb közösségek, bizonyos társadalmi csoportok jellemzőiként szociolingvisztikai funkcióval is bírnak. Az eredeti és rövidített forma közötti választást tehát alapvetően a rövid alakok funkcióival összhangban álló szituatív jegyei befolyásolják (vö. Bellmann 1980). Fontos tényező továbbá, hogy ha a nyelvhasználó egy kommunikációs szituációban eredményesen akarja használni a nyelvileg gazdaságosabb lexikai elemet, figyelembe kell vennie a befogadó perspektíváját is. Ez azt jelenti, hogy csak akkor mondhat le a teljes alak alkalmazásáról, ha feltételezhető, hogy a hallgató/olvasó ismeri a rövidített szóalakot, egyébként közlése nem lenne elég informatív a sikeres kommunikációhoz.¹⁷⁵ Ugyanakkor a teljes alak elemeinek egyoldalú, elégtelen vagy félrevezető és/vagy vitatható jelentése, de maga a túl részletes leírás ténye is indokolhatja a rövidített forma választását. Nemcsak a

¹⁷¹ Ld. pl.: A szórövidülések „a bizalmas stílus elemei” (Grétsy/ Kovalovszky 1985: 898). Kobler-Trill vizsgálata is azt mutatta, hogy a stilisztikai szempontok erősen befolyásolják a „Kurzwort”-használatot: „So versucht man in der FAZ aus einer sprachkonservativen Haltung heraus, Kurzwörter zu vermeiden” (Kobler-Trill 1994: 197). Vö. még: „A szórövidülés olyan szóalkotási mód, amelynek révén a teljes szóalaktól általában stílárisan eltérő új szó jön létre” (Mártonfi/ Laczkó 2004: 359).

¹⁷² Vö. pl. *mozi* (5.5.2. fejezet)

¹⁷³ Bellmann 1980; Kobler-Trill 1994: 197; Steinhauer 2001: 14; Barz 2005: 748

¹⁷⁴ Grétsy 1976; Grétsy/ Kovalovszky 1985; Grétsy/ Kemény 2005

¹⁷⁵ A rövidített szóalakok írott szövegen belüli használatához ld. még 4.2.4. fejezet

félrevezető, hanem a túl sok információ is sérti ugyanis a Grice-féle konverzációs maximákat (vö. Bellmann 1980: 376). Gondoljunk csak a hosszú, részletes, de adott esetben mégis elégtelen információt hordozó teljes nevekre, mint a *Hamburg-Amerikanische Paketfahrt-Aktien-Gesellschaft* illetve a *Badische Anilin- und Soda-Fabrik*¹⁷⁶, vagy a *Festők, Építészek, Szobrászok és Egyéb Komédiások Klubja*.

5.5.2. Az -i végű rövidülések stilisztikai és pragmatikai jellemzői

Az -i képzős szórövidülések először a beszélt nyelvben tűntek fel, a társalgási stílus tipikus jelenségei. Nagy részük az irodalmi nyelvi szint alatti vulgáris köznyelvben él (Keszler 2000: 339). Használatuk a német és a magyar nyelvben is különösen az ifjúsági, illetve diáknyelvre, valamint a katonai szlengre jellemző. Gondoljunk csak az iskolai étellel kapcsolatos kifejezésekre: *töri, föci, doli, diri*; a németben *Studi* (< *Student*), *Ersti* (< *Erstsemestler*), *Erdi* (< *Erdkunde*), vagy a kiskatonák szóhasználatában előforduló szavakra, mint *örmi* (< *örmester*), *miksi* (< *mikádó/ télikabát*), *surci* (< *surránó/ bakancs*) (Kis 1992), és a német *Bati* (< *Bataillonskommandeur*), *Diszi* (< *Disziplinarstrafe*), *Hubi* (< *Hubschrauber*) (Greule 1983/84). Egyes szakmai rétegnyelvekben is gyakran megjelennek, többek között az orvosi szlengben. Némelyik, például a *depi* (< *depresszió(s)*), *tüdőgyuszi* (< *tüdőgyulladás*) a köznyelvben is használatos, ezen kívül: *epilepi* (< *epilepsziás*), *dizsi*¹⁷⁷ (*discus hernia* → gerincporckorongsérv) (Bandur/ Grétsy 1999). Ezen szavak használata mindig bizalmas jellegű, s általában azt jelzi, hogy használója számára az említett dolog vagy személy jól ismert. Ugyanakkor a beszélő – minél szokatlanabb a rövid forma, annál inkább – kifejezésre juttatja nonkonformizmusát (Kobler-Trill 1994: 196). Mint ahogy a szemantikai leírásnál már utaltam rá, többnyire kedveskedő, barátságos jellegűek ezek a szavak, olykor azonban gúnyos, rosszálló színezetűek is lehetnek (lásd az „Olyan *depi*, hogy mindjárt *öngyi* lesz.” mondat köznyelvben terjedő különböző változatait¹⁷⁸). Az -i-vel továbbképzett rövid formák bizalmas, illetve gyermeknyelvi konnotációi sokakból ellenérzést váltanak ki.

Az -i-képzős rövidülés játékos, bizalmas jellege idővel elhalványulhat és a használat során általánossá, semlegessé válhat. Ez történt az 1910-es években keletkezett és Heltai Jenőnek tulajdonított *mozi* szóval, mely az addigi *mozgó(fény)képszínház*-ból

¹⁷⁶ Ld. még 3.1.4. és 4.1.3. fejezet.

¹⁷⁷ A köznyelvben talán ismertebb az ifjúság nyelvében a *diszkó* bizalmas, becéző változatoként élő *dizsi*.

¹⁷⁸ Vö. <http://www.168ora.hu/itthon/olyan-depi-vagyok-hogy-ongyi-leszek-29791.html>

rövidült (Grétsy/ Kemény 2005: 385). Ehhez hasonló, régebben keletkezett rövidülések, amelyek már a köznyelv szerves részévé váltak, például a német *Krimi* és az erre visszavezethető magyar *krimi*, valamint a *foci*¹⁷⁹ is.

Ezeket a szavakat gyakran olvashatjuk írásban is, de az újabb keletű származékok mindig szembetűnek, ha leírva látjuk őket. Akár a zöldséges tábláin jelenik meg a *pari* vagy az *ubi* felirat, akár a tévé képernyőjén olvassuk a reklámban, hogy melyik előadó *kazija* jelent meg. Egészen friss példa az egyik internetes szolgáltató szórólapján olvasható információ: „0 Ft *csati* díj“ (csatlakozási díj).

Előfordulhat, hogy egy *-i* képzős szórövidülés szinte „hivatalossá“ válik valamely csoportnyelvben, így pl. a rádiósok és tévések már nem baklövésről beszélnek, ha hibáznak, hanem *bakiról*, és a horgászok sem csalétekkel fogják a halat, hanem *csalival*. Egyes rövidülések pedig nem is érthetőek esetleg mindenki számára, megértésük feltételezi bizonyos társadalmi háttérismeretek meglétét. A német *Schlipsi* (Schlipsträger) például nem egyszerűen valaki, aki nyakkendőt visel, hanem egy olyan személy, aki munkája, szakmája folytán mindig nyakkendőt hord, elegánsan öltözik, és egy bizonyos életstílus köthető hozzá (Androutsopoulos 2001: 29).

Az *-i*-végű rövidülések túlzásba vitt, illetve nem megfelelő szövegkörnyezetben való alkalmazása visszatetszést válthat ki, s gyakran kevésbé intelligens emberek stílusjegyeként tartják számon. Nyelvművelők gyakran adnak hangot aggodalmuknak a jelenséggel kapcsolatban. Ez nem meglepő, hiszen az utóbbi időben – a rövidítés, a nyelvi gazdaságosság irányába mutató egyéb jelenségekkel összhangban – divatos lett „gügyögni“.¹⁸⁰ Valóban úgy tűnik, hogy ezt a nyelvi divatot feltartóztatni lehetetlen.¹⁸¹

5.6. Összegzés

A rövidített szóalakok nyelvi szintek szerinti összevetése tovább erősíti azt a kezdeti feltevést, hogy a német és a magyar nyelv tipológiai eltérései ellenére a vizsgált szóalkotási mód számos közös vonást mutat.

¹⁷⁹ Mivel a „futball” (football) hivatalos, magyarosított változatának (labdarúgás) nincs igei származéka, nem tudta kiszorítani a *futball* és *foci* szavakat (vö. Grétsy/ Kemény 2005: 190). Valószínűleg ez is hozzájárult a *foci* szélesebb körben történő használatához és bizalmas jellegének tompulásához.

¹⁸⁰ Vö. többek között P. Kovács 1991.

¹⁸¹ Ezt jól példázza, hogy a televízióban, ha nem is komoly hírműsorban, de országos csatornán a riporter arról faggatta a vadászgörény tulajdonosát, hogy vajon mit eszik a *göri*, vagy a Los Angelesben nevelkedett riportalanytól azt kérdezte, hogy mit tanult *Losiban* (!).

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a fonetika szintjén megállapítható hasonlóság, hogy a betűszavak között mindkét nyelvben vannak betűző és egybeejtett rövidített formák. A németben viszont előfordulhat, hogy ingadozik a kiejtés (pl. *RAF*). A magyarban pedig megkülönböztetnek egy harmadik, az ún. vegyes ejtésű típust is (pl. *GySEV*). De a másik két fonetikai realizáció jelenléte mindkét nyelvben a betűszavak – ahogy Vieregge fogalmaz – fonológia és morfológia közötti átmeneti stádiumát igazolja (vö. Vieregge 1978: 85). A fonológiai és morfofonológiai tulajdonságok részletesebb összehasonlításához még későbbi vizsgálatok szükségesek, különösen a magyar nyelvre vonatkozóan.

Morfológiai szempontból kijelenthetjük továbbá, hogy a redukció alapjául szolgáló teljes alakok hasonló nyelvi egységek, és bár a rövid formába átkerülő szegmensek kiválasztása egyik nyelvben sem követ egyértelműen leírható szabályokat, nagyfokú megfelelés van a rövidített formát létrehozó technikák és az így létrejövő rövid formák szerkezete között. A magyar rövidítési technikák közül egyedül a Balázs (2001) által névtömörítésnek, másutt egyéb mozaikszóknak nevezett (vö. Keszler 2000, A. Jászó 2004) típusnak nincs német megfelelője: A német szakirodalomban nem tesznek említést ilyen jellegű rövidülésről. Kiemelendő továbbá az *-i* szuffixummal továbbképzett rövidített formák közötti egyezés. Bár a rövid alakokból kiinduló szóképzési lehetőségek a magyar nyelvben gazdagabb lehetőséget kínálnak, a szóösszetételek tekintetében mindkét nyelvben számos, szerkezetileg is megegyező forma kínálkozik. Szófaji aspektusból elmondható, hogy mindkét nyelvben a redukció kiindulópontjául szolgáló teljes alakok, valamint a rövidített szóalakok jelentős hányada is főnév, melyek között különösen sok a tulajdonnév, valamint hogy ige egyik nyelvben sem rövidítenek. Ugyanakkor a magyarban vannak melléknévi és határozószói rövidülések is. Ami a rövidített formák ragozását illeti, úgy tűnik, hogy a német nyelvben több eltérés mutatkozik a szókincs más elemeihez képest.

A szemantikai jellemzők tekintetében – ez alatt elsősorban a teljes és a rövidített forma jelentéstani kapcsolatának sajátosságait érte – megállapítható, hogy a német „Kurzwort” és magyar megfelelői gyakorlatilag ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek. Megtalálhatók mindkét nyelv rövidítéssel létrehozott szavai között a más lexikai egységekkel homonim formák is.

A vizsgált szóalkotási mód segítségével keletkezett szókincselemek stilisztikai és pragmatikai ismérvei pedig különösen sok hasonlóságot mutatnak (vö. a rövidített szóalakok stilisztikai minősítése; kik, mikor, milyen célból használják ezeket az ökonomikus formákat).

6. Összegzés és kitekintés

6.1. A vizsgálat eredményei

Kutatásom során a „Kurzwortforschung” eredményeiből kiindulva tekintetem át a német nyelvtudományban is viszonylag újnak számító diszciplína által tárgyalt kérdésköröket. A rövidítéssel szóalkotások vizsgálata a magyar nyelvészetben nem képez önálló kutatási területet, így a párhuzamok keresésének első lépéseként szükséges volt a szakirodalomban szórványosan fellelhető és a témához kapcsolható megállapításokat összegezni.

Igazolható, hogy mindkét nyelvben vannak már korai nyomai is a rövidített szóalakok használatának, de mint szóalkotási mód, a 20. században vált számottevővé. Mivel azóta intenzíven gazdagítja mindkét nyelv szókincsét, indokolt lenne a nyelvészeti kutatásokban is nagyobb figyelmet szentelni neki. Dolgozatommal ezt a munkát szeretném elősegíteni, elsősorban oly módon, hogy a további vizsgálatok megalapozásához részletes áttekintést adtam a téma elméleti háttéréről és a fogalmak tisztázására tett törekvésekről. Minderre szükség volt az összevetés lehetőségének megteremtéséhez is. A „Kurzwort” fogalmát körülhatárolva és a német nyelvben leírható kategóriáit számba véve meghatároztam azon szóalkotási módok körét, melyek a magyar nyelvben a német típusoknak megfeleltethető szóalakokat hoznak létre.

A használatukkal kapcsolatos kérdések áttekintése azt mutatta, hogy a rövidített szóalakok elsődleges rendeltetésük, a nyelvi ökonomikus kifejezésformák biztosítása mellett mindkét nyelvben számos olyan tulajdonsággal rendelkeznek, amelyekkel az eredetijük nem. E tulajdonságokból adódó funkcióikat mind a német, mind a magyar nyelvben betöltik (vö. nyelvi ökonómia, új szóalkotási lehetőségek, a szemantikai intranszparenciához kapcsolódó funkciók, a lexikon gazdagítása, lehetőség a játékos, kreatív nyelvhasználatra). Ugyancsak felmerülnek problémák is mindkét nyelvben, melyek elsősorban a motivációvesztésből erednek, illetve grammatikai jellegűek. Ortográfiai kérdésekkel a magyar szakirodalom többet foglalkozik, a magyar mozaikszók helyesírása összességében szabályozottabbnak tűnik, ennek ellenére a betűszók írásával kapcsolatban vannak még tisztázásra váró kérdések.

A nyelvi szintek szerinti összevetés, a hasonlóságok és különbségek feltárása szintén igazolta azt a hipotézist, hogy az alapvetően eltérő nyelvtipológiai meghatározottság ellenére a vizsgált szóalkotási mód a német és a magyar nyelvben a

rendszer nyelvészeti szempontok figyelembevételével is nagyfokú egyezést mutat. Ami a rövidítés technikáját illeti, az eljárás ugyanúgy zajlik mindkét nyelvben: a hasonló struktúrával rendelkező, a redukció alapjául szolgáló teljes alakokból betűket/ hangokat, illetve szótagokat/ szótagtöredékeket megtartva jön létre a rövidített forma úgy, hogy a szóalkotás folyamata nem írható le konkrét szabályok formájában. Csak tendenciaként állapítható meg – mindkét nyelvre vonatkozóan –, hogy az esetek többségében a megmaradó szegmens/ szegmensek a teljes alak, illetve az azt alkotó elemek elejéről származik/ származnak. A német nyelvben leírt típusokhoz hasonló módon létrehozott formák elsősorban konkrét példák segítségével azonosíthatóak, az egyes „Kurzwort”-kategóriák és a magyar grammatikákban leírt csoportok között azonban nincs teljes analógia. Emellett sajátos típusnak tűnik a magyar nyelvben az „egyéb mozaikszók” csoportja. Ugyanakkor mindkét nyelvben megtalálhatók és számos hasonlóságot mutatnak és az *-i* képzővel ellátott szórövidülések.

A vizsgált szóalkotási technikáról bebizonyosodott, hogy sem a német, sem a magyar nyelvben nem csupán strukturális változásról van szó, hanem a rövidítésnek vannak szemantikai, stilisztikai és pragmatikai aspektusai is. Hogy a szókincs mely szemantikai területei érintettek elsősorban, erre vonatkozóan nincsenek speciális vizsgálatok, de a nyelvtörténeti visszatekintés során említett adatok és a jelenkori szógyűjtemények alapján elmondható, hogy ugyanazonokon a területeken működik ez a szóalkotási mód (ezek elsősorban a névadás, politika, gazdaság, kereskedelem, jog, iskolai élet, katonai szókincs, számítástechnika, sport, kultúra, közlekedés). Az esetleges aránybeli különbségek megvilágítására további kutatások szükségesek. Az eredeti és a rövidített szóalak sajátos szemantikai viszonyával kapcsolatban szintén nagymértékű egyezést találtam, és kimutatható az is, hogy mindkét nyelvben kedveltek a már létező lexikonelemekkel homonim rövid formák. A stilisztikai és pragmatikai jellemzők tekintetében pedig szembevetendő a vizsgált szóalkotások közötti hasonlóság, ami alatt elsősorban a teljes alak és a belőle rövidült szóalak közötti – mind a német, mind a magyar nyelvben egyértelműen kimutatható – eltérések értendők. A pragmatikai szempontok az eddigi leírásokban nem érvényesülnek következetesen, ezért dolgozatomban ez az aspektus különös hangsúlyt kap.

A magyar nyelven belül maradván is lehetne vizsgálni ezt az egyre nagyobb teret nyerő szóalkotási módot, de talán érdemes kitekinteni a német szóalkotásban már komoly eredményeket felmutató kutatásokra. Ezzel lehetőséget biztosíthatunk a szempontok gazdagítására, illetve egy új perspektíva megteremtésére. Újabb adatgyűjtés és

elemzések hivatottak eldönteni, indokolt-e továbbra is a ritkább szóalkotási módok között számon tartani a rövidítéses eljárásokat, de az értekezésben tárgyalt kérdések és az alkalmazott szempontrendszer talán hozzájárulhat a szubtraktív szóalkotási módok önálló témaként való tárgyalásához a magyar nyelvészetben belül is.

A dolgozat ezen kívül hozzá kívánt járulni a magyar-német kontrasztív nyelvészeti kutatások körének teljesebbé tételéhez, és remélhetőleg forrásként szolgálhat további kutatásokhoz.

6.2. A kutatás lehetséges további irányai

Amellett, hogy a jelen disszertáció hiánypótló áttekintő összegzést ad a rövidítésről mint szóalkotási módról a német és a magyar nyelvben, fontosnak tartottam, hogy munkám rámutasson a jelenséggel kapcsolatban még feltárássra váró kérdésekre, s ezzel is kiindulópontként szolgáljon a további kutatásokhoz.

Az értekezésben tárgyalt kérdések kapcsán több helyen is felmerül a vizsgálatok elmélyítésének lehetősége speciális szempontok alapján összeállított korpuszok segítségével. Elemezni lehetne többek között az egyes rövidítési mechanizmusok produktivitását, illetve egymáshoz viszonyított arányát akár a köznyelvi, akár valamely rétegnyelvi szókincsen belül. A szóalkotástanon kívül számos interdiszciplináris kutatási téma is kínálkozik.

Így például a fonológia területén vizsgálni lehetne a hangsor egyes pozícióihoz kapcsolódó szabályok érvényesülését a rövidítéses szóalkotás folyamatában. Ezen kívül hiányoznak a magyar nyelvi adatok arra vonatkozóan is, hogy mi jellemző a szótagszám tekintetében, milyen szótagstruktúrával rendelkeznek a rövidített szóalakok.

Érdekes kérdések vethetők fel szövegnyelvészeti aspektusból is. Egyrészt megvilágításra várnak még az egyes szövegfajták és a rövidített szóalakok használatának összefüggései. Másrészt e szóalkotások azon sajátosságából fakadóan, hogy ha újak vagy ismeretlenek, nem következtethetők ki a szöveggörnyezetből, a szövegértés szempontja is lehet vizsgálat tárgya. A szövegfeldolgozás folyamatának tanulmányozásával a kognitív nyelvészethez is kapcsolódhat a kutatás (vö. Elsen/ Michel 2007: 8).

Az eddig főként rendszernyelvészeti, elsősorban morfológiai elemzések után feltétlenül szükséges lenne, hogy előtérbe kerüljön a *parole*, a konkrét nyelvhasználat tanulmányozása. Elsen és Michel (2007) általában a szóalkotástannal kapcsolatban így

foglalmaz: „Die Wortbildungsforschung ist an einem Punkt angelangt, an dem rein systemlinguistische Erkenntnisse zunehmend an konkretem Sprachgebrauch erprobt, modifiziert und differenziert werden müssen” (2007: 12). Az írott nyelvi példákon túl¹⁸² indokolt lenne a konkrét beszédtevékenység vizsgálata is, ami a rövidített szóalakok leírásában egyelőre várat magára. Michel (2006) a kutatásban eddig teljesen figyelmen kívül hagyott kérdések közül kiemeli továbbá a befogadó/vevő perspektíváját. Tehát még a német „Kurzwortforschung” is csak a kezdetén jár egy új, pragmalingvisztikai irányváltásnak (vö. Michel 2006: 80).

A teljes alak és a rövidített forma közötti stilisztikai eltérések terén is folytathatók további vizsgálatok, de különösen fontos lenne itt is a pragmatikai szempontok bevonása.

Szociolingvisztikai vonatkozású problémafelvetések is elképzelhetők a rövidített szóalakokkal kapcsolatban. Vizsgálható a jelenség például az egyes rétegnyelveken belül, illetve az is, mennyire hatnak egymásra és a köznyelvre a rétegnyelvekben keletkező ökonomikus szóalkotások, vagy akár maga a szóalkotási minta. A nemhez kötött nyelvhasználat szempontjából is felvethető egyes rövidített formák vizsgálata (lásd az *-i* végű szórövidülések használatával kapcsolatos megfigyelések a magyar nyelvben). A szociolingvisztikai stílusmegközelítésből kiindulva pedig azt lehetne leírni, mennyiben válhat a rövidített formák használata az identitás kifejezésének eszközévé.

A rövidített formák kutatásában érdekes lenne továbbá egyfajta nyelvészociológiai aspektus bevonása is. Az eddigieknél pontosabb képet alkothatnánk többek között arról, milyen társadalmi tényezőkkel függ össze, ki milyen rövidített formákat ismer és használ.

A számos szinkrón vizsgálat mellett további feltárásra vár még a rövidített szóalakok története, melynek eredményeként megszülethetne például mindkét nyelven a rövidített formák etimológiai szótára.¹⁸³

Mivel a jelenség nem nyelv-, illetve nem is nyelvpárspecifikus, ezért az összevető vizsgálatok akár több nyelvre is kibővíthetők.

¹⁸² Kobler-Trill (1994) és Steinhauer (2000), a két legfrissebb, s gyakorlatilag egyedülálló monográfia szerzői is kizárólag írott korpusz alapján dolgoztak.

¹⁸³ Vö. Greule javaslata: „ein etymologisch-wortgeschichtliches Wörterbuch für die historische Betrachtung der Kurzwörter im Deutschen” (2007: 128).

RESÜMEE

1. Gegenstand der Dissertation

Die vorliegende Untersuchung befasst sich mit dem deutschen Kurzwort und den vergleichbaren subtraktiven ungarischen Wortbildungstechniken. Gegenstand der Promotionsarbeit ist also ein Wortbildungsverfahren, das es sowohl im Deutschen als auch im Ungarischen seit längerem gibt, dessen wissenschaftliche Untersuchung jedoch selbst in der deutschen Wortbildungsforschung erst in den letzten Jahren besonders in den Vordergrund gerückt ist. In der ungarischen Linguistik stellt es bis heute ein Forschungsdesiderat dar.

2. Begründung der Themenwahl

Das heutige Leben, unser Alltag, ist maßgebend geprägt von einem beschleunigten Tempo: es soll in kurzer Zeit ziemlich viel Information von einem zum anderen Gesprächspartner gesendet werden, und durch die vielfältigen Möglichkeiten der elektronischen Kommunikationsformen wird dieses Tempo noch mehr erhöht. So ist es nicht verwunderlich, dass die Kürzung in der Sprache und im Sprachgebrauch der letzten Jahrzehnte – aber bereits seit der Antike – eine immer größere Rolle spielt. Synchrone Untersuchungen legen die Annahme nahe, dass es sich bei diesen ökonomischen Ausdrucksformen um ein universelles Sprachphänomen handelt (vgl. Kapitel 2.1.). Verstärkt wird diese Tendenz im 19. und 20. Jahrhundert auch durch die Entwicklung der Standardsprache und der diversen Fachsprachen.

Lange Zeit spielten die subtraktiven oder reduktiven Wortbildungstechniken neben den „klassischen“ Wortbildungsprozessen (Komposition und Derivation) weder im Deutschen noch im Ungarischen eine bedeutende Rolle. Deshalb wurden selbst die Kurzwörter in der Forschungsliteratur der Wortbildung eher am Rande behandelt. In Anbetracht der wachsenden Zahl dieser Wortbildungsprodukte und der andauernden

Produktivität der Kurzwortbildung scheint es aber begründet zu sein, sie nicht mehr als peripher einzustufen.

Die Kurzwortforschung ist eine verhältnismäßig junge Teildisziplin der Wortbildungslehre, die erst in den letzten drei Jahrzehnten das Forschungsinteresse geweckt hat. Das kann man zumindest für das Deutsche festhalten, wohl aber nicht für das Ungarische. Abgesehen von einigen Aufsätzen aus den 50er und 60er Jahren des 20. Jahrhunderts mit dem Schwerpunkt auf sprachpflegerischer Sicht bzw. auf der Orthographie (vgl. Deme 1950, 1955; Fábíán 1950, 1964; Ladó 1963a, 1963b, 1967) findet man kaum Spuren der sprachwissenschaftlichen Verarbeitung dieses Themas. In den in letzter Zeit erschienenen Grammatiken des Ungarischen (A. Jászó 2004, Keszler 2000, Kiefer 2006) werden die im Ungarischen gängigen Typen der Kurzwörter unter der Gruppe der sogenannten „seltenen Wortbildungstypen“ zusammengefasst. Eine eingehende Untersuchung zur Entwicklung und zum gegenwärtigen Stand der Kurzwörter in der ungarischen Sprache steht noch aus, was wiederum nicht bedeutet, dass es dieses Phänomen im Ungarischen gar nicht gibt. Die Wortkürzung mit ihren unterschiedlichen Arten nahm – genauso wie im Deutschen – auch im Ungarischen besonders in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts und auch heute noch stark an Bedeutung zu.

Obwohl die Lexikologie als der am gründlichsten erforschte Bereich der deutsch-ungarischen kontrastiven Untersuchungen gilt, gab es auf dem Gebiet der Wortbildung bisher nur vereinzelte Publikationen zur Komposition und Derivation (vgl. Kapitel 2.2.3.). Darum erachte ich es als notwendig und nützlich, einen Überblick über die Kurzwörter aus kontrastiver Perspektive auf das Deutsche und Ungarische zu schaffen, und damit im Rahmen des 4. und 5. Kapitels eine Forschungslücke zu schließen.

3. Ziel und Methode der Untersuchung

Ziel der vorliegenden Arbeit ist es also, von einer kontrastiven Perspektive ausgehend einen Überblick über einen Bereich der Wortbildung zu geben, der auch heute noch als peripher gilt. Da eine systematische Kurzwortforschung für das Ungarische noch nicht stattgefunden hat, wird dabei verstärkt auf die deutsche Kurzwortforschung zurückgegriffen. Es werden vor allem die in der mittlerweile etablierten Disziplin thematisierten Fragestellungen angesprochen, um so eine umfassende Darstellung zu den

linguistischen Eigenschaften ungarischer Kurzwörter im Vergleich zum Deutschen zu bieten.

Durch die Synthetisierung der bisherigen Forschungsergebnisse wird auf weitere Problemstellungen hingewiesen, die als Ausgangspunkt für künftige Untersuchungen dienen könnten. Mit der vergleichenden Beschreibung der Besonderheiten der Kurzwörter im Deutschen und im Ungarischen möchte ich ferner einen Beitrag zu den deutsch-ungarischen kontrastiven Untersuchungen leisten.

Es ist unumgänglich, auf theoretische und terminologische Fragen ausführlich einzugehen, um einerseits die Grundlagen und die wichtigsten Aspekte für den Vergleich herauszufinden, andererseits einen Überblick für weitere Forschungen zu verschaffen. Die Klärung der terminologischen Fragen ist außerdem notwendig, da die Begriffsbestimmung des Kurzwortes seit den Anfängen der wissenschaftlichen Beschäftigung mit diesem Thema problematisch zu sein scheint.

Wie bekannt, konzentriert sich die Wortbildung als selbstständiger linguistischer Forschungsbereich in erster Linie auf strukturelle Probleme der Bildung neuer lexikalischer Einheiten, weniger auf den konkreten Sprachgebrauch (vgl. Elsen/ Michel 2007). Dem pragmatischen Aspekt wird hier dadurch Rechnung getragen, dass bei der Darstellung des Wortbildungsphänomens besonderer Wert auf den Sprachgebrauch (Funktion und Leistung, sowie Probleme bei der Verwendung der Kurzformen) gelegt wird. Für mich erscheint es aber genauso wichtig, eine erste kontrastive systemlinguistische Charakteristik der Kurzwörter in beiden Sprachen zu geben.

Aufgrund einiger vorausgehender Untersuchungen lässt sich vermuten, dass die deutschen und ungarischen durch Kürzung entstandenen Wortbildungsprodukte – trotz sprachtypologischer Unterschiede – zahlreiche Ähnlichkeiten aufweisen.

Die vorliegende Arbeit kann als angewandte kontrastive linguistische Untersuchung (vgl. Szűcs 1999) im folgenden Sinne betrachtet werden: Einerseits vergleicht sie die Besonderheiten eines bestimmten Wortbildungsverfahrens der zwei Sprachen miteinander, sodass die Aufmerksamkeit dabei auf die Sprachen selbst gerichtet wird. Andererseits können die Forschungsergebnisse in mehreren, miteinander teilweise verflochtenen Teildisziplinen der Linguistik wie Pragmatik, Stilistik und Soziolinguistik verwendet werden. Zudem wird die Untersuchung selbst unter Einbezug dieser sprachwissenschaftlichen Bereiche durchgeführt.

Die Beschreibung der Wortbildungstechnik bildet die Grundlage des Vergleichs, der von der deutschen Sprache ausgeht. Der morphologische Aspekt dient als

Ausgangspunkt zu einem resümierenden Überblick über die bisher erschlossenen Eigenschaften der Kurzwörter. Die Aufdeckung der strukturellen Ähnlichkeiten erfolgt durch die Gegenüberstellung konkreter Beispiele sowohl im Sprachgebrauch als auch auf den systemlinguistischen Ebenen. Das sprachliche Material stammt zum einen Teil aus der Fachliteratur, zum anderen Teil aus eigener Sammlung, bei der ich in erster Linie auf die beiden Abkürzungswörterbücher (Gyurgyák 2005, DUDEN. DAS WÖRTERBUCH DER ABKÜRZUNGEN 2005) zurückgegriffen habe. Außerdem habe ich viele Beispiele verschiedenen Nachschlagewerken (z.B. NYELVMŰVELŐ KÉZISZÓTÁR Grétsy/Kovalovszky 2005, ÚJ SZAVAK I. Minya 2007), Wörterbüchern (MAGYAR SZÓKINCSTÁR Kiss 1999, DUDEN – DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH, VARIANTENWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN) und speziellen Webseiten (<http://www.rovidites.hu/>, <http://abkuerzungen.de/main.php?language=>) entnommen.

4. Aufbau der Doktorarbeit

Die Dissertation besteht aus sechs Kapiteln, die bis auf die Einleitung und die Zusammenfassung am Ende jeweils mit einem Teilresümee abgeschlossen werden, um dadurch die Transparenz der Arbeit zu gewährleisten.

In der Einleitung werden die Themenwahl begründet, die Ziele und die Methode der Untersuchung festgelegt, sowie der Aufbau der Arbeit beschrieben.

Das zweite Kapitel bietet einen historischen Überblick über die Verwendung der Kurzformen in beiden Sprachen und über die wichtigsten Stationen der bisherigen Forschung. Die Ergebnisse werden in chronologischer Reihenfolge im Hinblick auf ihre Relevanz für den heutigen Stand der Kurzwortforschung dargestellt.

Im dritten Kapitel werden die neuesten und für meine Untersuchung relevanten Publikationen dargelegt. Die in der deutschen Forschungsliteratur behandelten theoretischen und terminologischen Fragen, die die Basis für die Dissertation bilden, werden hier ausführlich erläutert. Das ist – im Einklang mit den oben angeführten Zielsetzungen – der umfangreichste Teil: Er dient einerseits einer ersten Forschungsbestandsaufnahme, andererseits der Klärung der in der Literatur oft verwirrend verwendeten Termini und Kategorien der Kurzwörter. Es herrschte nämlich lange Zeit eine terminologische Unsicherheit: Man verwendete verschiedene Termini wie „Abbreviation“, „Abkürzung“, „Akronym“, „Buchstabenwort“, „Initialkurzwort“, „Kurzwort“ usw. Dabei

handelt es sich um ein doppeltes Problem: Es wurden nicht nur gleiche Kurzformen unterschiedlich benannt, sondern auch gleiche Bezeichnungen für unterschiedliche Kurzformen benutzt. So wurde die Definition des Kurzwortes und seine Abgrenzung gegenüber anderen durch Kürzung entstandenen und damit verbundenen Wortbildungsprodukten zu einer Kernfrage der Forschung. An dieser Stelle sei erwähnt, dass eine direkte Gleichsetzung von ungarischen und deutschen Termini auf ernsthafte Schwierigkeiten stößt. Bei einer deutsch-ungarischen kontrastiven Untersuchung ergibt sich das erste Problem daraus, dass für den Begriff „Kurzwort“ kein eindeutiges ungarisches Äquivalent existiert. In der ungarischen Linguistik gibt es keine zusammenfassende Bezeichnung für Wortbildungsprodukte, die durch Kürzung entstanden sind. Deshalb musste für die verschiedenen Kurzformen, um sie von anderen „seltenen“ Wortbildungstypen deutlich zu unterscheiden, ein Sammelbegriff geschaffen werden („rövidített szóalakok“). Die den deutschen Kurzworttypen sehr ähnlichen Wortkürzungen können im Vergleich zum Deutschen am besten so beschrieben werden, dass aufgrund einer deutschen Typologie die einzelnen deutschen Kurzworttypen und die vergleichbaren ungarischen Kurzformen parallel unter die Lupe genommen werden. Die Typologie von Kobler-Trill (1994) eignet sich durch ihren logischen Aufbau und ihre Ausführlichkeit am besten als Grundlage für den Vergleich.

Untersucht werden also Wörter in beiden Sprachen, die durch Kürzung einer längeren Vollform gebildet werden. Diese nicht nur graphisch, sondern auch phonisch realisierbaren gekürzten Formen stellen prinzipiell (zumindest im Augenblick ihrer Entstehung) Dubletten zu ihren Vollformen dar. Die vergleichbaren ungarischen Wortbildungsverfahren werden zwar anders kategorisiert, grundsätzlich können aber drei Wortbildungstypen hierzu gerechnet werden:

1. „szórövidülés“ – Wortkürzungen, unter denen sich den Kopf- und Endwörtern sowie den partiellen Kurzwörtern entsprechende Kurzformen befinden.

2. „mozaikszó-alkotás“ („Mosaikwortbildung“), zu der u.a. „betűszók“ und „szóösszevonások“ gehören. „Betűszó“ entspricht ungefähr dem Begriff Initialkurzwort/ Buchstabenkurzwort. „Szóösszevonás“ (Wortzusammenziehung) könnte teils den Silbenkurzwörtern, teils den Mischkurzwörtern entsprechen.

3. Bestimmte Fälle von „elvonás“ (~ Rückbildung), die in einigen Grammatiken als „jelentéstapadás“ (~ Begriffsübertragung) bezeichnet werden. Davon spricht man, wenn das Sprachgefühl ein Wort als Zusammensetzung bewertet und entweder den ersten oder

den zweiten Teil „entzieht“. So wird ein Teil selbstständig, wie *Rad* und *bélyeg*. In diesem Sinne sind folgende Kategorien zu beschreiben (siehe Tabelle):

Kurzworttyp nach Kobler-Trill	Deutsches Beispiel	Ungarisches Beispiel	Wortbildungstyp im Ungarischen
Kopfwörter	<i>Demo</i> <i>Hoch</i>	<i>tulaj</i> <i>mini</i>	szórővidülés elvonás/ jelentéstapadás
Endwörter	<i>Cello</i> <i>Rad</i>	<i>presszó</i> <i>bélyeg</i>	szórővidülés elvonás/ jelentéstapadás
Rumpfwörter	<i>Lisa</i>	-	-
Partielle Kurzwörter	<i>Pauschbetrag</i> <i>NE-Metalle</i>	<i>levlap</i> <i>TV-paprika</i>	szórővidülés
Initialkurzwort - mit Aussprache nach „Lautwert“ - mit Aussprache der „Buchstabennamen“BN	<i>TÜV</i> <i>LKW</i> -	<i>MÁV</i> <i>OTP</i> <i>GySeV</i>	betűszó (egybeejtett) betűszó (betűző ejtéssel) betűszó (vegyes ejtésű)
Silbenkurzwörter	<i>Fuzo</i>	<i>maszek</i>	szóösszevonás
Mischkurzwörter	<i>Gema</i>	<i>Fidesz</i>	szóösszevonás
Besondere KW	<i>Tbc</i>	<i>tbc</i>	betűszó
?	?	<i>Ceglédtej</i>	egyéb mozaikszó/ névtömörítés

Das vierte Kapitel beschäftigt sich mit den Kurzwörtern im Sprachgebrauch. Dieser Teil der Arbeit knüpft in mehreren Punkten an das nachfolgende Kapitel an, so können Kapitel 4 und 5 gewissermaßen als Einheit betrachtet werden. Im vierten Kapitel werden die kommunikativen Leistungen und die Funktionen der Kurzwörter (wie sprachliche Ökonomie, neue Wortbildungsmöglichkeiten, Funktionen im Zusammenhang mit der semantischen Intransparenz, weitere Möglichkeiten der Wortschatzbereicherung, kreativer und spielerischer Umgang mit Kurzformen), sowie die Schwierigkeiten bei ihrer Verwendung (z.B. Folgen der Demotivation, grammatische und orthographische Probleme) auf kontrastive Weise durch zahlreiche Beispiele erläutert. Nachdem der soziokulturelle Hintergrund des Kurzwortgebrauchs geschildert wird, wird auf zwei Varietäten (Jugendsprache und Fachsprachen) ausführlicher eingegangen. Anschließend

kommt es zur Behandlung einiger lexikographischer Fragen und zur Vorstellung von zwei Abkürzungswörterbüchern (Gyurgyák 2005, DUDEN. DAS WÖRTERBUCH DER ABKÜRZUNGEN 2005).

Das fünfte Kapitel enthält die systemlinguistische Charakteristik der deutschen und ungarischen Kurzwortbildung. Relevant für die kontrastive Untersuchung dieses Wortbildungsphänomens sind die Ebenen Phonetik, Phonologie, Morphophonologie und Semantik. Die Eigenheiten des Forschungsgegenstandes lassen es geraten erscheinen, auch stilistische und pragmatische Aspekte mit einzubeziehen. Die phonetischen, phonologischen, morphophonologischen, semantischen, stilistischen und pragmatischen Eigenschaften der Produkte lexikalischer Kürzung werden durch die Gegenüberstellung vieler Beispiele aus dem Deutschen und Ungarischen erschlossen.

Im sechsten Kapitel fasse ich die Ergebnisse der kontrastiven Untersuchung zusammen und verweise auf weitere Fragestellungen und Möglichkeiten der Erforschung dieses Themas (siehe unten).

5. Die wissenschaftlichen Ergebnisse der Dissertation

Die Kurzwortbildung als ein Phänomen sowohl im Deutschen als auch im Ungarischen wirft viele Fragen auf der Systemebene sowie auf der Ebene des Sprachgebrauchs auf und muss daher sehr komplex und differenziert untersucht werden. Von einer systematischen Erforschung der Kurzwörter kann man allerdings nur für das Deutsche sprechen, in der ungarischen Linguistik werden diese Wortbildungsprodukte – leider immer noch – nur am Rande behandelt. So kann durch eine deutsch-ungarische kontrastive Untersuchung auch die ungarische Wortbildungslehre neue Erkenntnisse gewinnen.

Das Thema der vorliegenden Arbeit ist ein Novum, indem die Dissertation die erste kontrastive Annäherung im Bereich der subtraktiven Wortbildung in der deutschen und ungarischen Sprache darstellt. Die Untersuchung schließt eine Forschungslücke, da es bisher keine umfassende Darstellung der Kurzwort-Problematik für das Ungarische gab, und mit einer ersten Forschungsbestandsaufnahme können die Grundlagen für weitere Untersuchungen sowohl in der ungarischen Linguistik als auch in der deutsch-ungarischen kontrastiven Forschung geschaffen werden.

Die analysierende Beschreibung des Phänomens hat meine eingangs formulierten Annahmen bestätigt: Trotz sprachtypologischer Differenzen zeigt das untersuchte

Wortbildungsverfahren in beiden Sprachen ausdrucksseitig wie auch inhaltsseitig viele Ähnlichkeiten. Kurzwörter im Deutschen und im Ungarischen sind durch spezifische Eigenschaften gekennzeichnet, über die die Originale, die Vollformen, nicht verfügen.

Mit der Gegenüberstellung deutscher und ungarischer Beispiele konnte bestätigt werden, dass die Kurzformen in beiden Sprachen gleiche Funktionen erfüllen und ihre Verwendung mit ähnlichen Problemen verbunden ist.

Der systemlinguistische Vergleich hat ergeben, dass der morphologische Prozess, die Technik der Kürzung, übereinstimmt: sowohl im Deutschen als auch im Ungarischen werden die Vollformen in Segmente zerlegt, von denen einige – meist der Anfang der Segmente – ausgewählt werden (wobei die Auswahl keinen Gesetzmäßigkeiten folgt) und zu einem neuen, kürzeren Wort zusammengefügt werden. Es geht aber weder im Deutschen noch im Ungarischen nur um eine strukturelle Veränderung: die Kürzung hat auch semantische, stilistische und pragmatische Aspekte.

Die betroffenen semantischen Wortschatzbereiche, in denen die meisten Kurzwörter beider Sprachen entstehen, sind: Wissenschaft, Technik, Politik, Wirtschaft, Handel, Recht, Schule und Studium, Militärwesen, Sport, Kultur und Verkehr. Was die semantische Beziehung von Voll- und Kurzform betrifft, gibt es ebenfalls viele Übereinstimmungen (vgl. z.B. Folgen der Demotivation und Verselbstständigung vieler Kurzformen). Als interessantes Phänomen finden wir sowohl unter den deutschen als auch unter den ungarischen Kurzwörtern Homonyme zu bereits existierenden Lexikoneinheiten, viele zu Vornamen, wie *LILI* < *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* und *ORSI* < *Országos Röntgen- és Sugárfizikai Intézet*.

Besonders auffallend ist die Ähnlichkeit der deutschen und ungarischen Kurzwörter in stilistischer und pragmatischer Hinsicht. Für die gekürzten Wortbildungsprodukte in beiden Sprachen trifft zu, dass die Originale und ihre Kurzwortvarianten in der Mehrzahl der Fälle nicht beliebig austauschbar sind. Kurzformen zeigen oft andere stilistische Merkmale als ihre Vollformen: sie sind meist als umgangssprachlich oder umgangssprachlich-salopp zu bewerten, tragen eventuell eine andere Konnotation, haben metaphorischen Charakter oder eine verhüllende Funktion, werden scherzhaft, spöttisch oder abwertend verwendet. Die pragmatischen Aspekte des Kurzwortgebrauchs wurden in der Forschung bisher wenig berücksichtigt (vgl. Michel 2006), aber wenn man die allgemein formulierte Frage „Welche Faktoren beeinflussen die Entscheidung für eine Kurzform anstatt ihrer Vollform in einer bestimmten Kommunikationssituation?“ beantworten will, lässt sich resümierend Folgendes festhalten: Als Mittel der rationellen

Textgestaltung sichern Kurzwörter in einem – oft gesprochensprachlichen – Kontext mit der Ausschaltung der Motivation der Vollform alternative Ausdrucksformen. Sie verfügen als charakteristisches Zeichen für kleinere soziale Gruppen gegebenenfalls auch über soziolinguistische Funktionen. Die Entscheidung zwischen Voll- und Kurzform wird also im Wesentlichen von den pragmatisch-situativen Merkmalen der Kurzwörter beeinflusst, die mit den Funktionen dieser reduktiven Wortbildungen (vgl. Kapitel 4) im Einklang stehen. Für eine effektive Verwendung der ökonomischen Varianten ist aber auch die Perspektive des Empfängers zu beachten: Der Sprecher/ Schreiber kann auf die Vollform nur dann verzichten, wenn er davon ausgehen kann, dass das Kurzwort dem Hörer/ Leser bekannt ist.

Meine Untersuchung hat außerdem ergeben, dass eine besondere Form der Kurzwörter, die Kurzwörter auf *-i*, in beiden Sprachen existiert und auf allen sprachlichen Ebenen miteinander verglichen werden kann.

6. Forschungsausblick

Das Thema kann im Rahmen der ungarischen Wortbildungsforschung weiter erforscht werden, aber der kontrastive Blick auf das Deutsche, den die Dissertation bietet, eröffnet weitere Perspektiven auch für die deutsch-ungarische kontrastive Linguistik.

Synchrone Korpusuntersuchungen könnten die Produktivität der einzelnen Kürzungsmechanismen aufdecken, bzw. den Anteil der verschiedenen Kurzworttypen im gesamten Lexikon, sowie im Wortschatz bestimmter Varietäten der Standardsprache aufzeigen.

Es eröffnen sich auch mehrere interdisziplinäre Forschungsfelder. Auf lautlicher Ebene sind vor allem für das Ungarische Untersuchungen zur Silbenzahl und Silbenstruktur der Kurzwörter vorstellbar. Im Bereich der Textlinguistik ergeben sich auch interessante Themen, wie Zusammenhänge zwischen Texttyp und Kurzwortgebrauch. Nachdem sich die traditionelle Wortbildungsforschung auf die Ebene des Sprachsystems, die „Langue“ konzentrierte und den konkreten Sprachgebrauch, die „Parole“ vernachlässigte (vgl. Elsen/ Michel 2007), müssten z.B. auch in der Kurzwortforschung pragmatische und kognitive Fragestellungen mit einbezogen werden. Das Phänomen sollte auch in den einzelnen Varietäten des Deutschen und des Ungarischen weiter untersucht werden, wobei auch soziolinguistische Aspekte eine Rolle spielen.

Darüber hinaus wären diachrone Untersuchungen erforderlich, um manche unbeantwortete Probleme der Geschichte dieses Wortbildungstyps bzw. einzelner Kürzungsprodukte zu erhellen. Das Ergebnis könnte u.a. „ein etymologisch-wortgeschichtliches Wörterbuch für die historische Betrachtung der Kurzwörter im Deutschen“ (vgl. Greule 2007: 128) oder auch im Ungarischen sein.

Da die untersuchte Wortbildungstechnik keine sprachenpaarspezifische Erscheinung ist, könnte ihre kontrastive Beschreibung sogar auf mehrere Sprachen ausgedehnt werden.

Hoffentlich gibt die Dissertation noch mehr Anregungen zu weiteren Forschungsfragen.

7. Eigene Publikationen zum Thema der Dissertation

- 2006** Abkürzungen und Kurzwörter im Deutschen. Tendenzen im heutigen Deutsch. In: Barabás László (szerk.): *Acta Germanistica Nyíregyhaziensia I. Beiträge zum Tag der ungarischen Wissenschaft 2005*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 79-91.
- 2007a** Az *-i-re* végződő szórövidülések a magyar és a német nyelvben. (Kurzwörter auf *-i* im Deutschen und im Ungarischen) In: Heltai Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, modernizáció, terminológia. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Pécs - Gödöllő: MANYE - Szent István Egyetem, 847-851.
- 2007b** Szórövidülések a német és a magyar nyelvben. (Kurzwörter im Deutschen und im Ungarischen) In: Geccső Tamás - Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet - nyelvhasználat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 74*. Budapest: TINTA Könyvkiadó, 370-377.
- 2007c** Abkürzungen und Kurzwörter in den Fachsprachen und in der Gemeinsprache. In: Szabolcs János-Szatmári (Hg.): *Germanistik ohne Grenzen: Studien aus dem Bereich der Germanistik*. Band 3. Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean ; Oradea : Partium, 153-162.
- 2009** (mit Elisabeth Knipf-Komlósi) Ausdrucksseitiger Vergleich von Kurzwörtern im Deutschen und Ungarischen. In: Mónika Cseresznyák – Petra Szatmári (Hg.): *Zwischen-Bilanz. 20 Jahre Germanistik in Szombathely*. Szombathely: Savaria University Press/ Praesens Verlag, 31-42.

- 2010a** A német „Kurzwort” és magyar megfelelőinek elkülönítése a lexikai redukció más formáitól. (Das Kurzwort und die Abgrenzung seiner ungarischen Entsprechungen von anderen Formen der lexikalischen Reduktion) In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. Székesfehérvár – Eger: MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 253-260.
- 2010b** Kurzwortbildung kontrastiv – deutsche Kurzworttypen und ihre ungarischen Entsprechungen. In: Andrea Benedek, Gizella Boszák, Renata Alice Crişan (Hrsg.): *Begegnungsräume von Sprachen und Literaturen. Studien aus dem Bereich der Germanistik*. Band 2. Klausenburg – Großwardein: Partium Verlag, 101-112.
- 2012** Sprachliche Ökonomie in der Wortbildung der Jugendlichen (ein deutsch-ungarischer Vergleich). Klausenburg – Großwardein: Partium Verlag (im Erscheinen)

BIBLIOGRÁFIA

- A. Jászó A. (szerk.) 2004. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Androutsopoulos, J. K. 2001. Spezis und Banalos. *Juma Tipp* 2/2001. 28-29.
- A magyar helyesírás szabályai. (Tizenegyedik kiadás)* 1984. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Augst, G. 2001. Gefahr durch lange und kurze Wörter? Lang- und Kurzwortgefahr? LKW-Gefahr? In: Stickel, G. (szerk.) 2001. *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz – Aktueller lexikalischer Wandel*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 210-238.
- Bachát L. 1988. Az ifjúsági nyelv és változatai. In: Kiss, J./ Szűts, L. (szerk.) 1988. *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 146-152.
- Balázs G. 2001. *Magyar Nyelvhelyességi Lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Balázs G. 2003. „Minden házfalat cseréljétek sms-falra!” Az sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr* 127. évf. 2. sz. 144–159.
- Balázs G. 2011. *Sms-nyelv és –folklor*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Nonprofit Kft. – PRAE.HU
- Bandur Sz. / Grétsy Zs. 1999. Dokiduma. (Az orvosi szlengről) *Édes Anyanyelvünk* 21/3. 7.
- Barz, I. / Schröder, M. / Hämmer, K. / Poethe, H. 2002. *Wortbildung – praktisch und integrativ. Ein Arbeitsbuch*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Barz, I. 2005. Die Wortbildung. In: *DUDEN. Die Grammatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag. 641-772.
- Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) 2007. *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bárzsi G. 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Beck M. / Beck M. 1999. A rövidítések természetrajza. *Magyar Nyelv* 95. évf. 4. sz. 459-463.
- Bellmann, G. 1980. Zur Variation im Lexikon: Kurzwort und Original. *Wirkendes Wort* 30. 369-383.

- Benkő L. (főszerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bíró J. 2007. A betűszók írásmódja egy empirikus vizsgálat tükrében. *Magyar Nyelvőr* 131. évf. 4. sz. 413-429.
- Busse, U. / Schneider, D. 2007. Kürze im englischen Wortschatz. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 159- 179.
- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csizmazia Zs. 1980. Német mintára létrejött magyar összetett szavak. *Magyar Nyelv* 76. évf. 447-459.
- Deme L. 1950. Még néhány szó a rövidítésekről. *Magyar Nyelvőr* 74. évf. 429-435.
- Deme L. 1955. Betűszavaink használatához. *Magyar Nyelvőr* 79. évf. 397-403.
- Deme L./ Fábíán P./ Tóth E. (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Dingeldein, H.J. 2004. "Klasse", "geil", "cool" und "krass". Anmerkungen zur Sprache der Jugend. *Marburger Uni-Journal*, Nr.19, 29-33.
- Dittmar, N. 1997. *Grundlagen der Soziolinguistik – Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben*. Tübingen: Niemeyer.
- Domonkosi Á. 2006. DVD és dévédé – TFT-kijelző és LCD monitor – szja-bevétel és áfabefizetés. A közszoí betűszók helyesírásának problémái. *Édes Anyanyelvünk* 28. évf. 2. sz. 16.
- Donalies, E. 2007. *Basiswissen Deutsche Wortbildung*. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- DUDEN. Das Aussprachewörterbuch*. 1990. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- DUDEN. Die deutsche Rechtschreibung*. 1996. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch*. 2001. CD-ROM (Die CD-ROM basiert auf der 4., neu bearbeiteten und erweiterten Auflage der Buchausgabe – 2001)
- DUDEN. Die Grammatik*. 2005. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- DUDEN. Das Wörterbuch der Abkürzungen*. 2005. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

- Dürscheid, Ch. 2007a. E-Mail und SMS – ein Vergleich. In: Ziegler, A. / Dürscheid, Ch. (szerk.) *Kommunikationsform E-Mail*. Tübingen: Stauffenburg Verlag. 93-114.
- Dürscheid, Ch. 2007b. Jugendsprache als Forschungsgegenstand. In: Kramorenko, G. (szerk.): *Aktual'nije problemi germanistiki i romanistiki [Aktuelle Probleme der Germanistik und der Romanistik]*. Bd. 10, Teil I., Smolensk: SGPU. 136–149. [Preprint online 1-11: <http://www.ds.unizh.ch/lehstuhlduerscheid/docs/duerscheid-JSFG-06.pdf>] (hozzáférés: 2010.12.19.)
- É. Kiss K. / Kiefer F. / Siptár P. 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ehmann, H. 1982, 1992. *affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache*. München: Beck.
- Eichinger, L. M. 2000. *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Elsen, H. / Michel, S. 2007. Wortbildung im Sprachgebrauch. Desiderate und Perspektiven einer etablierten Forschungsrichtung. *Muttersprache* Heft 1/2007. 1-16.
- Fábián P. 1950. Néhány szó a rövidítésekről. *Magyar Nyelvőr* 74. évf. 273-277.
- Fábián P. 1962. A betűszók és a szóösszevonások osztályozásának egyik lehetősége. *Magyar Nyelvőr* 86. évf. 295-298.
- Fábián P. 1964. MÁV vagy Máv, tv vagy t-v? *Magyar Nyelvőr* 88. évf. 260-261.
- Fábián P. 1984. A német nyelv hatása a magyar szóösszetételi eljárások fejlődésére. In: Bachát L., Székely G. (szerk.) *Anyanyelv - idegen nyelv*. (Az 1978-as nyíregyházi konferencia anyaga.) Budapest: k.n. 90-99.
- Fleischer, W. / Barz I. 1995. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Fluck, H.-R. 1991. *Fachsprachen*. Tübingen: Francke.
- Földes Cs. 1992. *Deutsch-ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Német-magyar nyelvészeti szakkifejezések szótára*. Szeged: Officina Kft. 92-92.
- Futaky I. 1980. A szóalkotás magyar-német kontrasztív vizsgálatáról. In: *A magyar nyelv grammatikája. Nyelvtudományi értekezések* 104. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó. 325-328.
- Gémes B. 1982. *A kecskeméti diáknyelv szótára (1967)*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Glück, H. / Sauer, W. 1997. *Gegenwartsdeutsch*. Stuttgart, Weimar: Verlag Metzler.
- Grétsy L. (szerk.) 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Grétsy L. / Kovalovszky M. (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy L. / Kemény G. (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Greule, A. 1983/84. »Abi«, »Krimi«, »Sponti«. Substantive auf -i im heutigen Deutsch. *Muttersprache* 94. 207-217.
- Greule, A. 1986. Altes und Neues zu den i-Wörtern. *Der Sprachdienst*, Jg. XXX. 141-143.
- Greule, A. 1992. Die Wortkürzung – ein neuer Weg der Wortbildung? *Forschungsmagazin der Johannes Gutenberg-Universität Mainz*. 8. Heft 2. 58-65.
- Greule, A. 1996. Reduktion als Wortbildungsprozeß der deutschen Sprache. *Muttersprache* 106. 193-203.
- Greule, A. 2007. Kurzwörter in historischer Sicht. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte.* Berlin, New York: Walter de Gruyter. 118-131.
- Gyurgyák J. 2005. *Rövidítésszótár.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Habermann, M. 2007. Das gemeinsame Erbe: Latein als Vorbild der Kürze in europäischen Sprachen. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte.* Berlin, New York: Walter de Gruyter. 292-309.
- Hahn, W.v. 1980. Fachsprachen. In: Althaus, H. P./ Henne, H./ Wiegand, E. (szerk.) *Lexikon der germanistischen Linguistik.* Bd. 2. Tübingen: Max Niemeyer, 390-395.
- Hallwass, E. 1976. *Mehr Erfolg mit gutem Deutsch.* Stuttgart: Verlag DAS BESTE GmbH.
- Hä?? Jugendsprache unplugged.* 2008. Berlin und München: Langenscheidt.
- Hä?? Jugendsprache unplugged.* 2010. Berlin und München: Langenscheidt.
- Heinemann, M. 1989. *Kleines Wörterbuch der Jugendsprache.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Henzen, W. 1965. *Deutsche Wortbildung.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hoffmann O. 1989. Motívumok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében. *Pedagógiai Szemle*, XXXIX., 1989/5, 419-429.
- Hoffmann O. 1996a. Szóalkotási módok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében. I. rész. *Magyar Nyelvőr*, 1996/120, S. 294-301.

- Hoffmann O. 1996b. *Mini-tini-szótár. A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ University Press.
- Hoffmann O. 1997. Szóalkotási módok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében. II. rész. *Magyar Nyelvőr*, 1997/121, S. 290-309.
- Hofrichter, W. 1983. Zur Definition, Klassifikation und zu semantisch-grammatischen Besonderheiten der Abkürzungen in der deutschen Gegenwartssprache. In: Schildt, J./ Viehweger, D. (szerk.) 1983. *Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. Analysen - Probleme - Vorschläge*. Berlin: Akademie-Verlag. (= Linguistische Studien, Reihe A 109.) 322-329.
- Huszár Á. 2009. Női nyelv? Férfi nyelv? – Gendernyelvészet Magyarországon. *Magyar Tudomány*. Online verzió: <http://www.matud.iif.hu/2009/09mar/03.htm> (hozzáférés: 2011.06.20.)
- Illy J. (szerk.) 1961. *Atomtechnikai rövidítések*. Budapest: MTA.
- Kalverkämper, H. 1998. Gemeinsprache und Fachsprachen - Plädoyer für eine integrierende Sichtweise. In: Hessky, R. / Knipf, E. (szerk.): *Ein Textbuch zur Lexikologie*. (Band 1) Budapest: Holnap. 293-309.
- Kardos T. / Szűts L. é.n. *Diáksóder*. Budapest: Ciceró.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer F. (főszerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis T. 1992. *Bakaduma*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Kiss G. (főszerk.) 1999. *Magyar szókincstár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiss G. / Pusztai F. 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiss J. / Pusztai F. 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Klemperer, V. 1984. *A Harmadik Birodalom Nyelve*. Budapest: A Tömegkommunikációs Központ Kiadása.
- Knipf-Komlósi, E. 2003. *Grundlagen der deutschen Wortbildung – Ein Arbeitsbuch*. ELTE-CHRESTOMATIE 11. Budapest.
- Kobler-Trill, D. 1994. *Das Kurzwort im Deutschen: eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung*. Tübingen: Niemeyer.
- Kobler-Trill, D. 2002a. Die Formseite der Abkürzungen und Kurzwörter. In: Cruse, D.A./ Hundnurscher, F. / Job, M. / Lutzeier, R.P. (Hgg.) *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin, New York: de Gruyter. 452-456.

- Kobler-Trill, D. 2002b: „Neues aus Sofis Welt.“ Überlegungen rund um ein Silbenkurzwort. In: Barz, I. / Fix, U. / Lerchner, G. (Hgg.) *Das Wort in Text und Wörterbuch*. Stuttgart: Hirzel. 41-48.
- Koblischke, H. 1985. *Großes Abkürzungswörterbuch*. (4. Aufl.) Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Koblischke, H. 1994. *Lexikon der Abkürzungen*. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Kovalovszky M. 1963. Az ifjúság nyelvéről. *Valóság*. 1963/5. 66-75.
- Kovalovszky M. 1977. *Nyelvfejlődés - Nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Köhler, R. 1974. *EDV-Abkürzungen*. Berlin, München: Siemens AG.
- Köpcke, K.-M. 2002. Die sogenannte *i*-Derivation in der deutschen Gegenwartssprache. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 30. 293-309.
- Kulcsár Ö. (összeáll.) 1973. *Rövidítések könyve*. Budapest: Tánácsics Könyvkiadó.
- Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Laczkó M. 2007. Napjaink tizenéveseinek beszéde szóhasználati jellemzők alapján. *Magyar Nyelvőr* 131. évf. 173-184.
- Ladányi M. 1999. Produktivitás a szóképzésben: A természetes morfológia elveinek alkalmazhatósága a magyarra. *Magyar Nyelv* 95. évf. 2. sz. 166-179.
- Ladányi M. 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ladó J. 1963a. A magyar mozaikszók helyesírástörténete. *Magyar Nyelv* 59. évf. 185-196.
- Ladó J. 1963b. A magyar mozaikszók helyesírásának időszerű kérdései. *Magyar Nyelvőr* 87. évf. 302-312.
- Ladó J. 1967. A MÁV-tól Tanzániá-ig. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 389-398.
- Ladó J. 1998. Anyanyelvünk újabb változásai. *Édes Anyanyelvünk* XX. évf. 4. szám http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/edes_anyanyelvunk/9810d.htm (hozzáférés: 2010.12.19.)
- Lohde, M. 2006. *Wortbildung des modernen Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Loványi Gy. 1941. Az akü nyelv. *Magyarosan* 10. évf. 83-84.
- Mártonfi A. / Laczkó K. 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris.

- Mayer, M. / Rovere, G. 2007. Kürze im italienischen Wortschatz. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 211-227.
- Michel, S. 2006. Kurzwortgebrauch. Plädoyer für eine pragmatische Definition und Prototypologie von Kurzwörtern. *Germanistische Mitteilungen* 64/2006. 69-83.
- Minya K. 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Minya K. 2007. *Új szavak I. Nyelviünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Molnár B. 1925. *A rövidítések tankönyve*. Budapest: M. Gyorsírók Egyes.
- Móro I. (összeáll.) 1997. *Idegen nyelvű rövidítések és betűszavak szótára*. Pécs: Littera Könyvkiadó.
- Móro I. (összeáll.) 1997. *Magyar nyelvű rövidítések és betűszavak szótára, jogi rövidítések*. Pécs: Littera Könyvkiadó.
- Möhn, D. 1981. Fach- und Gemeinsprache. In: Hahn, W. v. (szerk.) *Fachsprachen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 172-217.
- Neuland, E. 2000. Jugendsprache in der Diskussion: Meinungen, Ergebnisse, Folgerungen. In: Eichhoff-Cyrus, K.M. - Hoberg, R. (szerk.): *Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. Sprachkultur oder Sprachverfall?* Mannheim: Dudenverlag. 107-123.
- Nübling, D. 2001. Auto – bil, Reha – rehab, Mikro – mick, Alki – alkis: Kurzwörter im Deutschen und Schwedischen. *Skandinavistik* 31, Heft 2. 167-199.
- Nübling, D. / Duke, J. 2007. Kürze im Wortschatz skandinavischer Sprachen. Kurzwörter im Schwedischen, Dänischen, Norwegischen und Isländischen. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 227-264.
- P. Kovács I. (szerk.) 1991. *Nyelvművelő kistükör*. Celldömök: Apáczai Kiadó.
- Pethő J. 2010. Nyelvi stílus és identitás. *Acta Beregsasiensis* IX. évf./1. 7-13.
- Poethe, H. 1997. Kurzwörter – Bestand und Gebrauch vor und nach 1989. In: Barz, I. / Fix, U. (szerk.) 1997. *Deutsch-deutsche Kommunikationserfahrungen im arbeitsweltlichen Alltag*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter. 195-211.
- PONS Wörterbuch der Jugendsprache*. 2004. Stuttgart: Klett.
- Rácz E. 1954. A „Nyelvművelésünk főbb kérdései“ című tanulmánygyűjtemény vitája. Rácz Endre vitaindító beszámolója. *Magyar Nyelvőr* 78. évf. 130-146.

- Ránki A. 1958. *Természettudományi és műszaki rövidítések, jelek, jelölések*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Reinke, M. 1994. „Jugendsprache”. In: Hessky, R. / Knipf, E. (szerk.) 1998. *Lexikologie*. Budapest: Holnap Kiadó. 283-292.
- Rónaky E. 1997. *Hogyan beszél ma az ifjúság? (Avagy: Hogy hadováznak a skacok?)*. Szentlőrinc: Kemény Gábor Iskolaszövetség.
- Ronneberger-Sibold, E. 1997. Sprachökonomie und Wortschöpfung. In: Birkmann, T. / Klingenberg, H. / Nübling, D. / Ronneberger-Sibold, E. (szerk.) *Vergleichende germanische Philologie und Skandinavistik. Festschrift für Otmar Werner*. Tübingen: Niemeyer. 249-261.
- Ronneberger-Sibold, E. 2007. Zur Grammatik von Kurzwörtern. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 276-291.
- Sandhop, M. 2007. Kürze im ukrainischen Wortschatz. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 264-276.
- Scheitz, E. 1961. *Russische Abkürzungen und Kurzwörter*. Berlin: Verlag Technik.
- Scheller-Boltz, D. 2008. »Bio, Burger oder Genfood – Streit ums Essen« *bio(-)* jetzt als selbstständiges Wort? *Muttersprache* 3/2008. 243-258.
- Schippan, T. 1992. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Schirm A. 2004. Napjaink nyelvi változásai. Új nyelvi jelenségek a magyarban. In: Balázs G. / Grétsy L. (szerk.) *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 147-167.
- Schlobinski, P. / Fortmann, N. / Groß, O. / Hogg, F. / Horstmann, F. / Theel, R. 2001. *Simsen. Eine Pilotstudie zu sprachlichen und kommunikativen Aspekten in der SMS-Kommunikation*. <http://www.mediensprache.net/networx/networx-22.pdf> (hozzáférés: 2010.12.16.)
- Schlobinski, P. 2002. Jugendsprache und Jugendkultur. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2002/ B 5. Bundeszentrale für politische Bildung. <http://www.bpb.de/files/P4LENB.pdf> (hozzáférés: 2010.12.16.)
- Schmitt, Ch. 2007. Kürze im französischen Wortschatz. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 181-211.
- Schröder, M. 1985. Zur Verwendung von Kurzformen. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 5. 199-209.

- Schröder, M. 2000. Kurzwörter im Wörterbuch. Lexikographische Aspekte der Kurzwortbildung. In: Barz, I. / Schröder, M. / Fix, U. (szerk.) *Praxis- und Integrationsfelder der Wortbildungsforschung*. Heidelberg: Winter. 91-105.
- Seibicke, W. 1981. Fachsprache und Gemeinsprache. In: Hahn, W. v. (szerk.) *Fachsprachen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 40-66.
- Sick, B. 2005. *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
- Sipos P. 1988. Ifjúsági nyelv – familiáris köznyelv. In: Kiss, J. / Szűts, L. (szerk.) 1988. *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 867-874.
- Somlyódi J. 1991. Mozaikszó-áradatban. In: P. Kovács I. (szerk.) *Nyelvművelő kistükör*. Apáczai Kiadó.
- Starke, G. 1987. Sprachliche Kurzformen. *Sprachpflege* Jg. 36. Heft 5. 61-64.
- Starke, G. 1997. Kurzwörter: Tendenz steigend. *Deutschunterricht* 50. Heft 2. 88-94.
- Steinhauer, A. 2000. *Sprachökonomie durch Kurzwörter. Bildung und Verwendung in der Fachkommunikation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Steinhauer, A. 2001. Von „Azubi“ bis „Zivi“, von „ARD“ bis „ZDF“. Kurzwörter im Deutschen. *Der Sprachdienst* 1/01. 1-14.
- Steinhauer, A. 2007. Kürze im deutschen Wortschatz. In: Bär, J.A. / Roelcke, T. / Steinhauer, A. (szerk.) *Sprachliche Kürze. Konzeptuelle, strukturelle und pragmatische Aspekte*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 131-159.
- Szathmári I. 1991. Új szavak rövidüléssel. In: P. Kovács I. (szerk.) *Nyelvművelő kistükör*. Apáczai Kiadó.
- Székely G. 2001. *A lexikai fokozás*. Budapest: Scholastica.
- Szlabey G. 1942. *Az irodai gyorsírás új módszerű rövidítésgyűjteménye: gyakorlókönyv az irodai rövidítések továbbképzésére és ragozására*. Budapest: k.ny.n.
- Szűcs T. 1999. *Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szűts L. 2008. *Diáksóder 2*. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó.
- Temesi M. 1988. *Leíró magyar nyelvtan II. Szótan*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 1991. „Édi nyelv”. In: P. Kovács I. (szerk.) *Nyelvművelő kistükör*. Apáczai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Tompa J. (szerk.) 1970. *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tótfalusi I. 2005. *Idegenszó-tár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tóth K. 1990. *A sárbogárdi diáknyelv szótára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Tóth Sz. *A totalitarizmus abbreviatúrái*.
<http://aida.lib.jgytf.u-szeged.hu/~toth/Alknyelv/t11.htm> (hozzáférés: 2011.01.30.)
- Variantenwörterbuch des Deutschen*. 2004. Berlin: Walter de Gruyter.
- Vieregge, W. 1978. *Aspekte des Gebrauchs und der Einordnung von Kurz- und Kunstwörtern in der deutschen Sprache. Eine Analyse mit Hilfe einer EDV-Anlage*. Dissertation – vorgelegt November 1978 an der Universität Osnabrück.
- Vörös F. 1999-2000. Széljegyzetek a mozaikszók helyesírásához. In: Bozsik G. / V. Raisz R. (szerk.) 1999-2000. *Helyesírás és tanárképzés*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 54-58.
- Wardhaugh, R. 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Weber, H. 2002. Die Inhaltsseite von Kurzwörtern und Abkürzungen. In: Cruse, D.A./ Hundnurscher, F. / Job, M. / Lutzeier, R.P. (Hgg.) *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin, New York: de Gruyter. 457-460.
- Wellmann, H. 1984. Die Wortbildung In: *DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag. 386-501.
- Zaicz G. (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ziegler, A. / Dürscheid, Ch. (szerk.) 2007. *Kommunikationsform E-Mail*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Internetes források:

<http://abkuerzungen.de/main.php?language=>
<http://abkuerzungen.woxikon.de/abkuerzung/dfb.php>
<http://www.abkuerzungen.org/>
<http://www.edv-abkuerzungen.de/>
<http://www.rovidites.hu/>
<http://www.lba.hu/nyelveszkes/mozaikosdi.php>
<http://www.hogymondom.hu> (Online szlengszótár)
http://www.foldhivatal.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=10
[Q
http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/lexikon/rovidit.html](http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/lexikon/rovidit.html)
http://www.hetek.hu/uzlet/200409/startol_a_bumix
<http://www.tegy.hu/about.html>
<http://www.bringazzmunkaba.hu/>
<http://hvg.hu>
<http://www.168ora.hu>
www.elte.hu/file/EHOK_ASZ.pdf